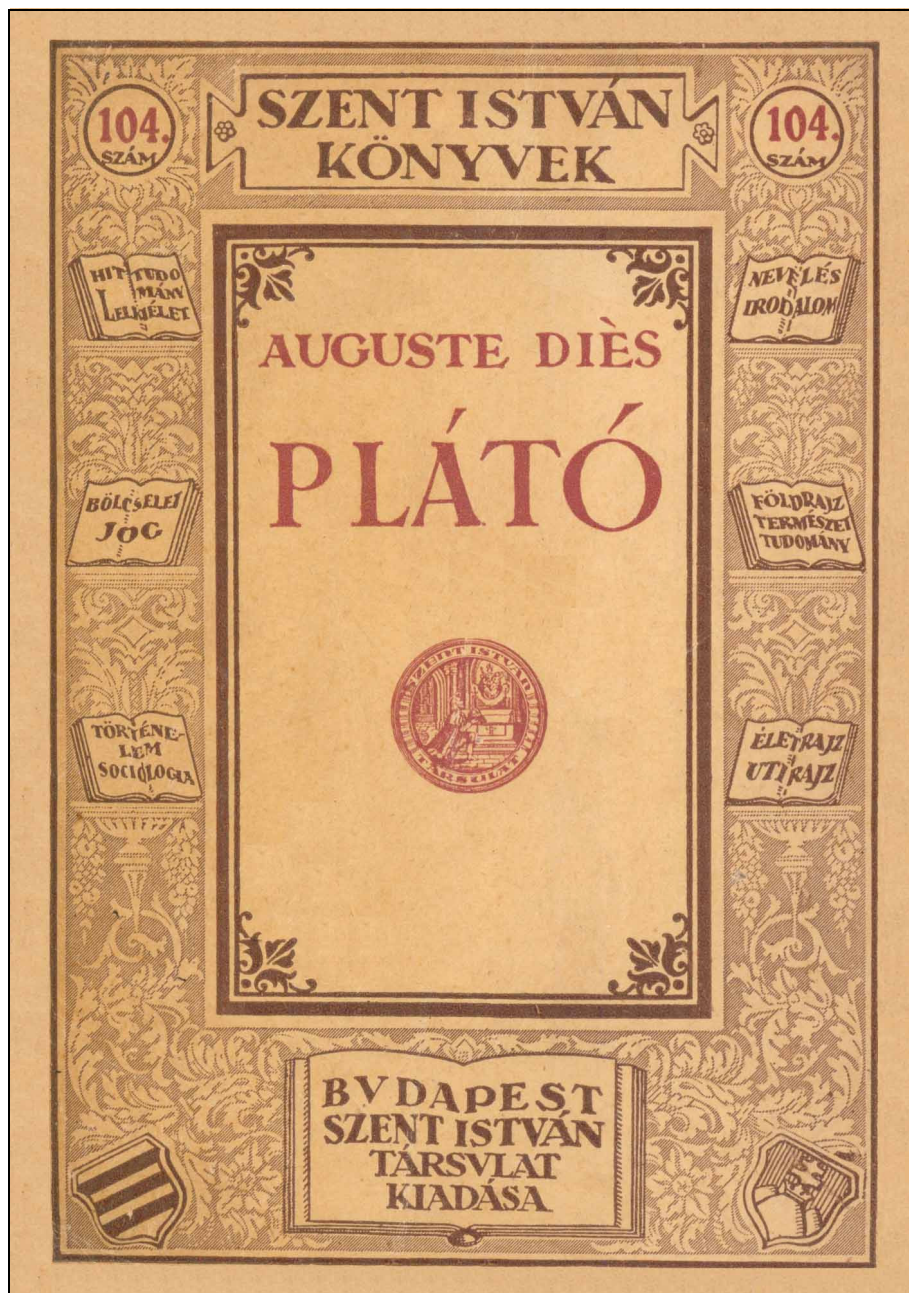

Auguste Diès Plátó

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Auguste Diès
Plátó

Franciából fordította
Dr. Michel Károly

Nihil obstat.
Dr. Michaël Marzell,
censor dioecesanus.

Nr. 2641.
Imprimatur.
Strigonii, die 14. Septembris, 1932.
Dr. Julius Machovich,
vic. generalis.

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 1933-ban jelent meg a Szent István Társulat kiadásában. Az elektronikus változat a Szent István Társulat engedélyével készült. A könyvet lekipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog a Szent István Társulaté.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
A szellemi környezet	4
I. A küzdőtér	4
II. A család és iskola	5
III. A szofisták	6
IV. A korszellem. – A pragmatizmus	8
V. A szkepticizmus	10
A politikai környezet	12
I. A realista politika	12
II. A szicíliai szerencsétlenség és a négyszázak uralma	13
III. Sokrates társalgásai	15
IV. Az athéni forradalmak és Sokrates elítéltetése	18
Sokrates dicsőítése	22
I. Az utazás és elmélkedés esztendei	22
II. Az igazi Sokrates	24
III. Az első párbeszéd	26
IV. Gorgias vagy az egyedül szükséges tudomány	28
V. Az itáliai utazás és az Akadémia megalapítása	30
Az eszményi tudomány	33
I. Az érthető valóságok	33
II. A boldogító látás és az előlétezés	34
III. Boldogító látás és halhatatlanság	36
IV. A halhatatlanság mythosai	37
V. Ésszerű bizonyítékok	38
VI. A lelki áttétel	39
Az emberi tudomány	41
I. Érzet és eszme	41
II. A barlang	41
III. A matematikai tudományok szerepe	43
IV. A bölcséleti szerelem	44
V. Az igazság keresése	45
Az eszményi állam	47
I. Munka a visszavonultságban	47
II. Utópia és radikalizmus	48
III. Emberségesebb álmok	50
IV. Az igazságosság országa	51
V. Tévedések és elfajulások	54
A szicíliai tapasztalatok. Az újító végrendelete	56
I. Egy fiatal zsarnok trónralépése	56
II. Plátó és az ifjabb Dénes	57
III. Dion Syrakusában	59
IV. Mérsékelt kormányzat tervezete	60
V. Az állam szellemi alapjai	62
Plátó örökölete	65

A szellemi környezet

I. A küzdőtér

A várfal külső oldalán, a kapu közelében végighúzódó útra, ahol Panopae forrása bugyog, kis gyermekcsoportok lépnek ki az egyik küzdőtérről. A nap nyugvóban van, a pedagógusok pedig türelmetlen mozdulatokkal siettetik őket maguk előtt; hangjuk érdes és dörmögő, nehéz nyelvük még barbárabbá teszi azt a görög nyelvet, melyet morogva beszélnek. A gyermekek titkos pillantásokat vetnek egymásra és lehajtják fejüket, hogy nevetésüket elfojthassák: nagyon jól tudják, hogy az öreg rabszolgák, ma, Hermes-ünnepén, egy kissé többet ittak a kelletténél! De mégis sietnek: utánuk idősebb fiúk és ifjak jönnek élénk beszélgetés és vitatkozás között, kikhez innen-onnan néhány éltesebb korú ember csatlakozik.

A belső udvar, ahol a tornagyakorlatokat végezték, most üres. A csarnokokban azonban még vannak csoportok, emberek és ifjak és hallani a dagadozó körmondatok összhangzatos morajlását, amint emelkednek és elcsendesednek, közben pedig tetszésnyilvánítás szakítja meg őket; vagy pedig rövid mondatok ütköznek egymásba és kereszteződnek, mint éles kardok, és lelkes kiabálást vagy hangos nevetést váltanak ki. A kisebb gyermekek a közelbe jönnek és a hallgatók közé furakodnak, élvezik a látványosságot, megfélelkezvén a gyorsan múló időről és ismétlik egymás közt azoknak az embereknek a neveit, kiket kíváncsian hallgatnak.

Több külföldi szofista van ott, kik mint rendesen azért jöttek, hogy az athénieknek megmutassák tudásukat és ékesszólásukat. Az a lázas ember ott, mély hangjával, kimért és didaktikus gesztusaival, a tudós Prodicos: szülővárosa Joulis, Keos szigetén, egész közel van és többször meglátogatja az athéni küzdőtereket. Az a másik, ki az aranyöves, feltűnő ruhában állandóan mozog, hogy magára vonja a figyelmet, az elisi Hyppias, a szép Hyppias, kit egyesek magasztalnak mély matematikai tudásért, de ki maga hirdeti elsőnek, hogy mindent tud és mindent tanít: feltűnően hetyke és naiv, parasztosan ügyetlen, ami nevelésessé teszi nagyozolását, fiatal hallgatóit pedig felvidítja.

Távolabb, mintha két más idegen igyekeznék egymás után kérdéseivel zavarba ejteni egy ifjút, ki megzavarodik és nehezen tudja elrejtetni bosszankodását. Mellettük kövér, kopasz, piszeorrú és kancsalszemű kis ember ül: az egész palaestra ismeri, mert mindenütt járatos, ahol az ifjúság megfordul és egyike azon kevés athénieknek, kik reggeltől estig nem tesznek mást, mint ezt a szofista mesterséget űzik. Sokrates ez, az alopeci kerületből. Két ember van ma a társaságában, kiket újabban ritkán lehet vele látni. Az egyik alig harminc éves; nyugodtan és mosolyogva ül székén. A másik nagyobb és éltesebb, tekintete élénk és parancsoló; időközönként hirtelen feláll, mintegy arra készen, hogy felelősségre vonja a két kérdezőt és védelmébe vegye a megkínzott gyermeket. Sokrates azonban békítő mozdulattal visszatartja és kedvesen bátorítja a szenvedő ifjút. Ez pedig elpirul, majd ismét összeszedi magát és mosolygó tekintetét vetve Sokratesre a két szofista felé fordul és kész elkapni a fogós kérdést, mit egyik vagy másik felvet.

Sokrates két társa, Charmides és Kritias, a fiatal Plátó rokonai, ő az, ki a körbe furakodott és állva, Charmides vállához támaszkodva, látszólag szórakozást talál ebben az izgalmas jelenetben.

Hányszor volt része hasonló látványokban, különösen mióta kikerült nevelője védőszárnyai alól és szabadon ögyeleghet kíváncsiskodva a palaestra körül, ugrás, futás vagy ökölgyakorlat után, egyik testvére vagy leggyakrabban nagybátyja, Charmides felügyelete alatt! Tizenkét vagy tizenhárom évével megnyúltak tagjai és vonásai, de megmaradt nyugodt tekintete, bájos meglepetése és a gyermek mindenkor kész és mindig új kíváncsisága.

Mindent játéknak vesz: a bábszínházakat a vásártéren, a híres bohócokat és nagyzoalásaikat; az utcán a köznép kihívásait és kiabálását, a tarka színeket és sokféle mozdulatot, a buta szamarakat, melyek egyenesen mennek az úton és beleütköznek a legkiválóbb személyiségekbe; a gimnáziumban a gyakorlatok szenvedélyes komolyságát, ahol a gyermekek, mint ő is, feszes tartásban vannak a boldog erőfeszítésben, a testtartás és mozgás összhangú ritmusát, majd a pihenést, a csevegést és nevetést, amikor csoportokba verődnek a fiúk, vagy a látványosságokat, melyek mindig vonzó szónoki vagy dialektikus összecsapásaikkal. Ezeket a tudós vitákat eleddig csak kívülről látta, azonban egyes szavak már visszhangra találtak lelkében és ezek a szójátékok néha annyira szenvedélyesek, hogy aggodalommal és komolyan vesz azokon részt, mint valami komoly ütközeten. Közeleg már az idő, mikor megérti ezeknek az eszmecsatáknak nagy fontosságát, mert hisz Athén gyermeke, ahol a politikát a szabadban intézik el s ahol a levegővel szívja azt magába az ember, családja pedig egyike a város legrégebb és leghíresebb családainak; a politika mindig az volt övéi számára, ami lassanként minden szabad polgár számára lesz: született hivatás, az egyedüli tevékenység, amelyről szabad volt álmodoznia.

II. A család és iskola

Plátó 427-ben született Diotimos archonsága alatt. Még kis gyermek volt, mikor atyja, Ariston, Aristokles fia meghalt, hátrahagyván még két idősebb fiút, Adimantest és Glaukont, valamint egy leányt, Potonaist. Anyja, Periktione, védelmet és fényes házasságot biztosított magának egyik rokonával, Madarász Pyrilampasszal kötött frigye által, kit híressé tettek követségei és pávai, melyeket a perzsa király udvarában eltöltött szép időkből hozott magával. Gyermekkorát különösen családja anyai ágának múlt és jelen dicsősége övezte. Bizonyára sokszor hallott a híres nemzetségfáról, melyben századok óta egymást váltották fel a Dropidések és Kritiasok, és valószínűleg nem egyszer zavarta össze fiatal fejében a nemzedékeket. Bármily büszkeséggel tölthette is el az a tudat, hogy családja legalább is kétszáz év óta alig hiányzott a legmagasabb tisztviselők soraiból, mégsem Dropides VII. századbeli, vagy Kritias a VI. század elejéni archonsága maradt meg leginkább emlékezetében. Fiatal szívét más emlékek lelkesítették: a híres Solon, az ősi Dropides rokona és barátja, versekben dicsőítette a családot és a víg költőt, Anakreont, Hypparchos udvarában éppúgy visszatartotta Kritias iránti gyengéd barátsága, mint a zsarnok bőkezűsége. Ez a kedvelt Anakreon őse anyjának nagyatyja volt és egyben nagyatyja két barátjának és pártfogójának, Kritiasnak és Charmidesnek.

Alig került ki az asszonyok keze közül, Plátó is, mint a többi előkelő gyermekek, egy öreg rabszolga felügyelete alá került, aki az iskolába vezette. Mindenekelőtt a jó tartást, az ülést, a szerény járást és várost dicsőítő himnuszok éneklését tanulta meg. Ezután a betűket tanulta meg és gyakorolta magát az olvasásban, mindenkor énekelve, vagy pedig térdeire fektetett táblácskán igyekezett követni és utánozni stílusával azokat a betűket, melyeket a *grammatista* rajzolt arra. Ekkor tollbamondás után már le tudta írni a kiváló költők verseit, meg tudta érteni az azokhoz fűzött magyarázatokat és kívülről betanulta azokat, egyben látta, mily gyorsasággal nyílik meg előtte a varázsország, melyben minden lépésre újabb báj tárult elébe. Mindenekelőtt az Ilion körüli harcok, Ulixes kalandjai és kimeríthetlen bölcsessége, az égen uralkodó istenek nemzetségfája, majd a mező és tenger, a vetésnek kedvező napok, a hajózásnak kedvező szelek, a munka áldása és az igazság békés gyümölcsei gyarapították ismereteit. Homéros és Hesiodos költeményei után Solon összhangú elégiái vagy a megariai Theogonis keserű szentenciái következtek és ebben az isteni bölcsesség és emberi valóság légkörében lelke kitágult és megerősödött. Más mesterek a citerával és lanttal ismertették meg; szívét lánggra lobbantották Tyrtaeus harci énekei, miközben megtanulta, hogyan kell

testtartását és mozdulatait a melódiák és a tánc bájos ritmusaihoz alkalmazni, vagy pedig a küzdőtér gyakorlataival tette testét hajlékonyá.

De amint ifjúvá serdült, mindinkább az iskolán kívül találta meg igazi mestereit. Az elsők voltak nagybátyja, Charmides és unokatestvére, Kritias. Charmides, kit csendes természete és tartózkodása másodrendű szerepre jelölt ki, az az értékes barát lett számára, kit úgy használt fel az ember, mint a természeti javakat, anélkül, hogy figyelembe venné. Később sokkal világosabb ítéletet alkotott róla magának: a keserű tapasztalatok megtanították ennek a kissé habozó bölcsességnek a helyes értékelésére, amit később nála is megtalálunk, amint mérsékelte legkalandosabb merészégeit anélkül, hogy valamikor is meglasztotta volna nagylelkű odaadását.

Az éleseszű, gyors képzeletű és természeténél fogva határtalan vágyú gyermek előtt ezzel ellentétben mily varázserőként jelentkezett Kritias parancsoló és kiáradó egyénisége! Az öreg Kritiasnak, Anakreon barátjának két fia volt: Kallaeschros és Glaukon. A mi Kritiasunk, Kallaeschros fia, körülbelül tíz évvel idősebb volt, mint Glaukon gyermekei, Charmides és Periktione; Charmides gyámja volt, ki mindenkor hű követője és tisztelője maradt. Kallaeschros gazdag ember volt és fia már fiatal korában csatlakozhatott ahhoz az aranyifjúsághoz, mely a szép Alkibiades vezetése alatt annyira megdöbbentette és megbotránkoztatta Athént. Kritias Alkibiades számára több volt, mint egyszerű mulatópajtás; nemessége majdnem egy rangba helyezte Perikles unokaöccsével, és ha nem is volt annyira simulékony, sem oly megmagyarázhatatlan csábító, amit Athén annyira imádott és átkozott, esze éppoly éles, tudományos kíváncsisága sokkal mélyebb és kitartóbb volt.

Bizonyára mindegyik hallgatta a szofisták és Sokrates tanítását, azonban Alkibiades, ki előtt önkénytelenül meg kellett nyílnia a hatalomhoz vezető útnak, egész lényével azon haladt és csak azt kereste a retorikában és a korabeli bölcséletben, ami tökéletesíteni tudta az emberek vezetésére irányuló veleszületett tehetségét. Kritias bizonyára zablyáját harapdálta, azonban felhasználta szabad idejét arra, hogy tudományos ismereteit bővítse és előkészítse irodalmi műveit. Thessáliába követte retorika tanítóját, leontinumi Gorgiast és felhasználta ottani tartózkodását arra, hogy tanulmányozza annak az országnak politikai berendezését. Spárta és Athén alkotmányának összehasonlítását is tanulmány tárgyává tette. Azonban a politika iránt való előszeretete egyáltalán nem térítette el írói terveitől; egyébként még az irodalom is szószék volt számára. Stílusa a nagyurak folyékony és világos, néha ideges stílusa volt és szemhunyorgatás nélkül mondotta ki a jó társaságok egyszerűen művelt nyelvén a legnagyobb vakmerőségeket. Tudott elégiákat írni és tragédiákat építeni, melyekben személyeinek, kik legalább is oly okoskodók voltak, mint Euripideséi, kora véleményeit és törekvéseit adta szájukba. A világ emberei gondolkodónak tartották; a szofisták és költők meglátogatták és hízelgett nekik, hogy ez a törekvő és pompás ifjú inkább tanítványuk, mint vetélytársuk volt. Plátó nagybátyja, Charmides gondjaira bízta magát; azonban Kritias, ki mindent tudott, ki mindenütt otthon volt, ki a türelmetlen hatalomvágy tüzével állított és ítelt és akiben a lelkesedéshez és lármához a szépirodalom és költészet bája csatlakozott, lett ifjúságában vezetője és mestere.

III. A szofisták

Tanítói azonban ekkor is voltak. Azok, akiket akkoriban szofistáknak vagy tudósoknak hívtak és akik vetélkedve ajánlkoztak az ifjúságnak ott, ahol tudták, hogy együtt vannak, azaz a palaestrában és a gimnáziumban. Belevegyltek a műkedvelők, a szülők vagy barátok társaságába és felhasználták a legkisebb vitát is arra, hogy megmutassák tudományukat és ügyességüket, ostromukat ezeknél az érettebb ügyfeleknél kezdvén meg annak a tudatában, hogy ezáltal jó hírnévre tesznek szert. Mikor az ifjak megjelentek, megcsodálták előkelőségüket, érdeklődtek nevük és rokonságuk után és mindig találtak alkalmat arra, hogy

egyeseknek a figyelmét magukra vonják, belevonják őket a társalgásba és hízelgő ígéreteikkel magukhoz csalják. Máskor rendes tanítványaik többé-kevésbé díszes társaságában jelentek ott meg. A csarnokok alatt sétáltak vagy bámulóik körében ülve ragyogó szónoklatot tartottak, nagyon élénk vitát folytattak, amelyekhez mindig sok kíváncsi ifjú sereglett össze. Ezek a kíváncsi hallgatók előbb-utóbb kitartó tanítványok lettek. Addig is hozzászórtak a leghíresebb szofisták arcához, magaviseletéhez, maguk között vitatkoztak azok érdeméről, utánozták-mozdulataikat és leghíresebb mondásaikat, elmondták egymásnak, mily árt kérnek ezek az irigylett mesterek tanításukért és azoknak a fiatal embereknek, tegnapi barátaiknak a neveit, kiket az a szerencse és dicsőség ért, hogy követőik lehettek. A palaestrából ezzel a kavarodással jöttek haza, elbeszéléseikkel és kéréseikkel megostromolták szüleiket és az egész várost betöltötte az új tanok által kiváltott lelkesedés.

Természetszerűleg fejlődött ez ki abból a szükségességből, mit a demokrácia uralomra jutása váltott ki a görög városokban, különösen végleges győzelmével Athénben. A régi nevelés, mely a marathoni és plataeai győzöket adta, elégtelennek mutatkozott azon a napon, melyen tudatára ébredtek annak, hogy ahhoz, hogy archon vagy hadvezér lehessen az ember, vagy bármi más hatalmat szerezhessen és abban megmaradhasson, a fenséges nép kegyét kellett megnyerni azáltal, ami talán mindenkor elkábította a tömegeket, de különösen a görög népet: az ügyesség és csillogó beszéd által. Ehhez nem volt elégséges, hogy valaki elsajátította az előkelő hangot és a jó modort, egy kis grammatikát, sőt mindazt a mély bölcsességet és éleselméjű beszédeket, melyeket a legnagyobb költők műveiben találtak. Beszélni kellett tudni minden órában, minden tárgyról, nagyon is befolyásolható bizottság előtt, melyet az ellenfél talán már megnyert magának és mindenestre meg kellett kísérteni rögtöni visszahódítását és megfordítását. Sokoldalú és különösen jól felhasznált tudásra, mindenféle bizonyítékokra volt szükségük, különösen pedig nagy ügyességre, hogy azokat a körülményekhez és a közönséghez alkalmazva érvényesíthessék. A mesterek, kiket a körülmények szükségessékké tettek, mindenkor önmaguktól jelentkeztek.

Homeros, Hesiodos és Xenophanes óta mindig voltak recitátorok vagy vándor énekesek, *rapshódok*, kik elmentek a királyok és zsarnokok udvarába és később Ionia, Görögország vagy Szicília legkisebb városainak a tereire is, hogy ott a saját vagy a nagy klasszikusok költeményeit szavalják. Utolsó képviselőik nehezen védekeztek a próza uralomrajutása ellen és talán örökre eltűntek volna, ha a politikai és társadalmi harcok nem jöttek volna segítségükre, hogy mint vándor konferenciárok vagy mint a retorika szabad mesterei újjászülessenek és foglalkozásuk virágzásnak induljon. Bejárták tehát ők is, mint elődeik, a hellén városokat, hogy dicsőséget és vagyont szerezzenek. De útjuk mindenünnét, Thessaliából éppúgy, mint Délitáliából és Sziciliából, Elisből és Olymposból, akárcsak Delphiből Athénbe vezetett. Athén, mely „természettől fogva barátja a szónoklatoknak és bőbeszédű”, hajlékonyabb és világosabb nyelvet beszélt, mely leginkább alkalmas volt, hogy a középnyelv legyen a többi görög nyelvjárások között és nehézség nélkül tudott alkalmazkodni az okoskodás minden mélységéhez, a cselekvés minden hevesességéhez. Athén végül az ötödik század közepén érte el virágzásának tetőpontját és az egyensúly, melyet akkoriban a népkormányzás elért, védelmet és egyben szabadságot biztosított minden kezdeményezésnek.

Protagoras, a tráciai Abderából származó híres szofista, 444-ben ment oda, megszerezte magának Perikles jóindulatát, ki azzal bízta meg, hogy a Sybaris helyén épült thuriói kolónia számára szerkesszen alkotmányt. Gyakran visszajött ide. A legelőkelőbb házak dicsőségnek tartották, hogy befogadhatták és nagylelkűen megnyíltak buzgó hallgatói előtt; érkezésének híre lázba ejtette az egész ifjúságot és előadó körútjain szerzett óriási vagyonának híre – maga terjesztette – volt a legjobb reklám számára: nem beszélték-e halála után, hogy több pénzt keresett, mint Phidias és még tíz más szobrász vele együtt?

Mint követet ismerte meg először Athén a szicíliai Gorgiast, kit leontinumi polgártársai azért küldtek 427 nyarán, hogy segítséget kérjen Syrakusa ellen. Közel volt már a hatvanadik évéhez. Nagyúri és fényűző megjelenésével, különösen pedig bölcs kiegyenlítetttségével és beszédének kissé felcicomázott nagyszerűségével óriási hatást ért el. Nem igen volt mestere a vitatkozásnak, de tökéletes művész, egészen egyéni módon beszélt: bőségesen használt ritka szavakat, fáradsággal kidolgozott ritmust, egész beszéde antithezisekből és asszonánciákból állott, keresett csengéssel takarta el a legkönnyebb közhelyeket és hamis szépségével lekötötte hallgatói figyelmét. Ez az ékesszólás, mint valami kinyilatkoztatás hatott az athéniekre és csakhamar egész *gorgianizmus*-örület keletkezett.

Prodikos Keosból jött, szintén követségben. A „distinctiók” embere volt, híressé tette a rokonértelmű szavak ismerete és nyelvének csodálatos szabatossága. Hippias is körülbelül ugyanazon korú volt, de egy nemzedékkel Protagoras és Gorgias után. Bithyniából jött kalcedoniai Thrasymachos, a *Nagy Művészet* szerzője, ki oly ügyesen tudta irányítani a szenvedélyeket. Még hány más, kevésbé híres, de nem kevésbé nagyravágyó ember jött oda össze, hogy a nagy szofisták barázdáiban dicsőséget és pénzt keressen! Ebben az Athénben, ahol a közoktatás, mely magánügy volt és amelyet alig ellenőrzött az állam, eleddig csak nagyon kezdetleges volt, hirtelen magasabbrendű oktatás fejlődött ki, így fényes konferenciák vagy magánkurzusok alakjában. Hamarosán divatossá lett. De mivel azért keletkezett, hogy az ifjakat a tevékeny állampolgári életre készítse elő, nem tudott mást nyújtani, mint gyors és fényes általános műveltséget, tisztán külsőleges bevezetést és a politikai erény neve alatt csak azt az egyetlen eszményt, hogy győzelmesen tudjanak beszélni a törvényszékeknél és a gyűlésekben.

Mikor Plátó az ifjúkorba lépett, Protagoras már több éve halott volt. Gorgias, miután bejárta egész Görögországot, a thessaliai Larissába vonult vissza, ahol 380 után halt meg több mint százéves korában, miután megismerte a győzelem minden formáját és gondosan elkerülte mindazt a szenvedést, ami ezzel a művészettel együtt jár. Hippias és Prodikos azonban épp legjobb férfikorukat élték, Protagoras és Gorgias tanítványai elfoglalták helyüket és maguk is tanítványokat neveltek. Plátó, amint az évek folyamán szellemi érdeklődése és gondolkodása megnövekedett, mindig több szabad időt talált arra, hogy egyik szofistától a másikhoz menjen, összehasonlítsa tanításukat, módszerüket és fellépésüket.

Nem új dolog, hogy az ifjúság előbb kezdi tanulmányozni mestereit, mint azok tanítását, és kegyetlen biztossággal megállapítani vesszőparipáikat és különleges szokásaikat. A szofisták kitűnő anyagot szolgáltatottak a szórakozó athéni ifjak megfigyeléseihez. Mint szabad tanárok, kiknek maguknak kellett tanítványokat keresniök, és ha meg akarták őket tartani, védekezniök is kellett az éppoly szabad és üzleti szellemű ellenfelekkel szemben, az örökös reklámra voltak kárhozthatva. Nemcsak a napi divatot kellett követniök, hanem meg is kellett újítaniök és túlzásokkal vagy feltűnő különködésekkel meg is kellett előzniök. És így könnyen megtörtént, hogy a hatást keresték; a nyelvezetben, sőt még a ruházatban is túlzásokat és modorosságot hoztak be, eredetiségük pedig nevetségességbe fulladt. Végül csakis pénzért tanítottak és ezen a ponton nagyon is kérkedők és szigorúak voltak. A fiatal arisztokraták, kik hozzájuk mentek, megvetették őket mint kereskedőket és árusokat és bizonyos örömet találtak abban, hogy bosszút állhatták hetykeségükön, oly drága, de annyira szükséges tanításukon és kikerülhetetlen befolyásukon.

IV. A korszellem. – A pragmatizmus

Ez a befolyás annál erősebb volt, minél tanulékonyabbak voltak és minél kevesebb egyéniségük volt. A szofisták nem alapítottak iskolát, nem volt tulajdonképpeni tanuk. Ugyanaz volt a hallgatóságuk, ugyanaz a tetszésvágyuk és bármilyen lett légyen is szellemi eredetük és egyéni irányuk, ugyanazon anyagi érdekek kielégítésére törekedtek. Kölcsönös

versenyzésük hallgatóságuk szükségleteihez és ízléséhez kötötte őket és természetes törekvésük nem annyira abban állott, hogy új eszméket teremtsenek, hanem azokat magukévá tegyék és egyszerűbb és közvetlenebbül érthető alakba öntsék vagy hogy pompásabb köntösbe öltöztessék azokat.

Egyáltalán nem támasztottak szkepticizmust a meglevő rendszerekkel szemben, a bölcséletet sem hozták le „az égből a földre”. A rendszereket saját ellentéteik tették tönkre és az eleatesi Zénó vagy tanítványainak kritikája annyira elhasználta a kozmológia alaptételeit egymás ellen, hogy csak por maradt belőlük. Azoknak a szerepe, kik azt akarták megmagyarázni, mi történik az égben vagy hogyan keletkezett a föld, annyira nevetséges lett, hogy a bohócok, hogy biztosabban és minden szellemi erőfeszítés nélkül nevetségessé tehessék a szofistákat és magát Sokratest is, nem találhatnak semmi jobbat, mintha ebbe a régi ruhába öltöztetik őket.

Új korszak kezdődött. Szellemi kíváncsisága ezen föld és a rajta lakó emberek felé fordult: földrajz, történelem, orvosi tudomány, „a levegő, víz és helyek” tanulmányozása fizikai és erkölcsi befolyásuk szempontjából; a városok alapítása, a törvények és alkotmányok eredete; népek, erkölcsök és hiedelmek különfélesége; „a primitívek és természetnépek szellemi világa” voltak a divatos kérdések és a születő új tudományok. Ez a század korlátlanul hitt az emberi kezdeményezés hatalmában, mely városokat épít, népeket helyez át, társadalmakat, vallásokat és isteneket teremt.

Nem iskolás szkepticizmus ez, sem metafizikai kétségbeesés, hanem és mindenekelőtt általános meggyőződés az ember mindenhatóságáról, melyet Protagoras így fejezett ki: „Minden dolognak a mértéke az ember, ő méri egyesek létezését és másoknak a nemlétezését”. A városok hozzák a törvényeket és ezek a törvények igazságosak, azaz értékük van, amíg a városok azokat érvényben akarják hagyni. Aminek értéke van az egyik helyen, más helyeken nem ér semmit; ami értékes ma, már nem lesz az holnap; és ezek az értékváltozások nem titokzatos feltételek, hanem azon egyén csoportok változó szellemi felfogása, szellemi felfogások, melyeket az értelmesebb egyén saját kedve szerint irányít és változtat meg. Egyik jogi felfogás sem igazabb, mint a másik, legfeljebb csak jobb, hasznosabb, jobban megfelel az adott szükségleteknek. Az az ember, ki tud bánni a hiedelmekkel, „magáévá” teszi azokat és igazakká teszi őket, mint ahogy az orvos alkalmazkodik betegek szervezetéhez és egészségesé teszi azt.

Ez a *pragmatizmus* nem jelentkezik ily világos alakban Gorgiasnál, mert ő ahelyett, hogy ily beható módon elemezné alanyának lelki állapotát és az átalakulásokat, melyeken keresztül megy, inkább „a szó hatalmát” magasztalja, mely ezeknek az átalakulásoknak az eszköze. Gorgias, ki egyedül csak az ékesszólás mestere volt, míg Protagoras „az erény”, azaz a házi és polgári jártasságok mestere akart lenni, az eszközt céllá tette: a beszéd meggyőző erejében lelte örömét és abban az eljárásban, ami azt biztosítja és tökéletessé teszi. Ez a meggyőző erő nem a tanulásnak, sem a szóbanforgó kérdésről szerzett tudásnak a gyümölcse, nem is az átragadó meggyőződésből származik. Egy részről a szónok vele született adománya. Nagyobb részben pedig a szó titokzatos sajátossága és a legtudományosabb eljárásnak is csak az lehet a célja, hogy minél szabadabbá tegye „a szavaknak ezt a varázsát”.

Gorgias azonban egyáltalán nem hirdette rendes tanításában, hogy nincs igazság. Csak azon a véleményen volt, hogy felesleges azt megismerni, mert minden téren „az az ember, ki jártas az ékesszólásban, könnyebben meggyőzheti a tömeget, mint akármelyik szakember”. Amint látjuk, lényegében mindenkor a pragmatikus álláspontra helyezkedik: nem az a fontos, hogy tanítani tudjon az ember, hanem hogy cselekedni és cselekvésre vezetni tudjon. Az emberi tevékenységet azonban nem az igazság szüli és irányítja, hanem a hiedelem, a hiedelmen pedig a művészi beszéd uralkodik. Egyébként lehetetlen lenne, mint Gorgias tette, a szavak varázserejét magasztalni, ha a meggyőződésben nem dicsőítené az ember azt, ami

legkevésbé értelmi és leginkább ösztöni. Gorgias már kimondotta, hogy a szónok csak annyiban irányíthatja a hiedelmeket és véleményeket, amennyiben az indulatokat felkelti. Thrasymachos ő utána írta a *Könyörület felkeltésének a művészetét*, és specializálta magát a „szenvedélyes ékesszólásban”.

V. A szkepticizmus

A hit és tudomány szembeállítására már nagyon régi a görög bölcséletben. Xenophanes, az eleusi bölcselők őse, már régóta hirdette, hogy a világról alkotott minden tudományunk csak vélemény. Utána Parmenides a világot pusztá csalódásnak tekintette; elfordult tőle és a változhatatlan lényt, az igazságot, „amilyenek az istenek tudják”, akarta megismerni. Legnagyobb tanítványa, Zénó, tanításának csak negatív részét vette át és romboló kritikájával tönkretett minden elméleti tudományt. Agrigenti Empedokles, Gorgias mestere, volt az ellentétek embere. Parmenidesszel ellentétben egész nyíltan megelégedett az egyszerű emberi igazságokkal és a föld keletkezésének és fejlődésének elbeszélésébe fogott. Azonban nem mondott le „az isteni igazságokról” sem, de azokat a misztikus szekták kinyilatkoztatásaiból merítette. Mint régimódú fizikus, az orfizmus apostola és a tömegeket felforgató népszónok, művész, ki nagyon jól tudta, hogy szava és viselkedése félig szemfényvesztés, olyan hídféle lett az elhagyott tudomány és a mindenható tevékenység kultusza között.

A szofisták tehát tiszta teret találtak. Mindenféle igazságba, az istenibe éppúgy, mint az emberibe vetett hit eltűnt, a vélemények hatalma azonban mindig nagyobb és nagyobb lett. Minden város, bármily kicsi volt is, önálló állammá lett. Ezekben az államokban nagy semleges tömeg élt, az idegenek és rabszolgák, és egy kiváltságos kisebbség: a polgárok, ők voltak a polgári jogok egyedüli birtokosai, kik gyűléseikben vagy *ecclesiáikban* kis egyén csoportulattá váltak egyenlő szavazati és kezdeményező joggal, de egy lélekké is alakultak, a tömeglélekké, mely az ékesszólásnak mindenkor borzongó, de hű tanítványa volt. Ne csodálkozzunk azon, hogy a szofisták és tanítványaik megszokták azt, hogy minden kérdést csak szónoki szempontból vizsgáljanak és hogy a jog és igazság mértékének csakis a meggyőző erő és valamely eszme sikerének az esélyeit tartásák. Természetes hajlamuknál fogva a legsúlyosabb kérdéseknél, a legalapvetőbb principiumok megvitatásánál is szónoki ügyességüket alkalmazták és iskolás gyakorlataik „mellette és ellene” szóló érveit hozták fel. Így tehát kifejezést adtak a kor szkepticizmusának és bizonyítékká tették azt és hozzájárultak mindannak az elpusztításához, ami megfékezhetné volna hatalmi vágyát.

Az emberi tevékenységnek nincs más forrása és anyaga, mint az ember: miért kellene titokzatos lényekkel törődni, kiknek sem tevékenységét, sem létezését nem lehet megállapítani? Ezt a semlegességet és közönyösséget vallotta Protagoras: „Nem tudhatom, vannak-e, vagy nincsenek-e istenek, sem, hogy milyenek. Nagyon is homályos kérdés ez, az emberi élet pedig nagyon rövid!” Xenophanes óta állandóan ismételték, hogy az emberek alkották az isteneket saját képükre, pedig Xenophanes azért tiltakozott ezen túlságosan emberi istenek ellen, hogy annál jobban hangoztassa az isten természetfelettségét. Helyes az a vélemény, hogy Thrasymachos bosszankodott volna, ha nem használták volna fel a Gondviselés ellen a gonosz emberek győzelmének pathetikus bizonyítékát. Ami Prodikost illeti, az istenek keletkezését így magyarázta: „Az ember istenítette jötevőit: a napot és a csillagokat, melyek világítanak neki; Dionysost és Demetert, kit táplálják”.

Mily hatással lehettek az ily tanok, melyeket mindenfelé hirdettek, az ifjú Plátóra? Ő is „az anyatejjel szívta magába ezeket a bűbajos hiedelmeket, melyeket támogattak úgy az édesanya csevegései, mint az áldozatok fenséges pompája és a házi kultusszal együttjáró mindennapi imák”. Még nyolcvanéves korában is meghatottsággal beszélt ezekről a jámbor családi leckékről. Gyermekkorától egész utolsó napjáig megőrizte költői lelkét és azt a belső látást, mely még a láthatatlan dolgoknak is alakot ad. Azonban mily elnéző sajnálkozással

buzdítja aggastyán korában azokat az ifjakat, kiket minden az istentelenség felé vezetett: koruk vakmerősége és szenvedélyei, a tudatlan tanítóknak, költőknek, szónokoknak, papoknak, jósoknak öntudatlan összeesküvése és a bölcselők hamis tanításai! Mily hangon kéri őket! „Fiatalok vagytok, idősebb korotokban más érzelmeitek lesznek. Várjatok addig és akkor nyilatkozzatok ily nagy horderejű kérdésekről. Higgyetek nekem: nem ti vagytok az elsők, kik így vélekedtek az istenségről, mindig akadtak ilyenek, többeket ismertem közülük, de állítom, hogy azok közül, kik fiatal korukban tagadták az istenek létezését, egy sem maradt meg ezen véleménynél egész öreg koráig”.

Ifjúkorában Plátó is éppily büszke, éppily életsóvár, éppily önbizalmú lehetett és mégis éppúgy befolyásolható volt, mint akárki más. Ha megvetette vagy egyszerűen nem vette tudomásul azoknak a mestereknek a vallási felfogását, kiket csak kíváncsiságból és csak azért hallgatott, hogy megtanuljon jól beszélni, hogy lehettek előtte ismeretlenek rokonának és barátjának, Kritiasnak, az eszméi? Ez is költő volt, de költészete száraz és léleknélküli volt, melynek igazi tere a szarkazmus és talán még inkább a tagadás boldog mosolya. Minden jel arra enged következtetni, hogy *Sisyphus* c. drámájának a hőse saját gondolatainak a megszemélyesítője, mikor azt mondja el, hogy az ember csak lassú fejlődés által jut el az állati életből a legmagasabb erkölcsi és vallási eszmékhez. Az „idea” szó egyébként nem egészen megfelelő: félelem, suggerált, ügyesen fenntartott félelem. Annak a bölcsnek a hazugsága ez, ki az isteneket teremtette, a legtitkosabb bűnök tanúit és megbosszulóit. A társadalom, ösztönei, hiedelmei, mindaz az a megszentelt, amiből él, csak megállapodás, tudatos alkotás. Mikor az ily eszmék büntetlenül láthattak napvilágot, hogyan lehetett volna a közszellem romlatlan?

A politikai környezet

I. A realista politika

A hatalom akarata leginkább a törékeny és makacs jog zablyája alatt szenved. Zavarja ez mozgásaiban vagy hódításainak élvezetében, nem enged, nem hal meg, megakadályozza rendeleteit és ha amaz erőszakosságát akarja igazolni, képmutatásnak nyilvánítja a legyőzött tiltakozását: „Csak az átkozza az igazságtalanságot, ki gyenge annak az elkövetésére”.

Felvethető a kérdés, hogy Trasymachos, kinek Plátó tulajdonítja ezt a kijelentést, valóban tanította-e, hogy igaz az, ami az erősebbnek az érdeke; hogy Polos, Gorgias tanítványa, valóban hirdette-e, hogy a tökéletes igazságtalanság, a diadalmas zsarnokság a legfőbb boldogság. Nem maradtak ránk munkáik. Azonban ismerjük az iskolai gyakorlatokat, melyeket a szofisták egyik gyenge tanítványa jegyzett fel *Kettős tételek* c. munkájában; az *Igaz és Igazságtalan* c. fejezete tanúskodik arról a szkepticizmusról, melyből ez a tanítás született, amelyben arra kényszerítették a fiatal szónokokat, hogy még a társadalmi erkölcsök körébe tartozó tárgyknál is védelmezzék a mellettük és ellenük szóló bizonyítékokat. Thukydides egész más szellemi felfogásnak a tanúja volt. A mélisziakkal vitatkozó athéni követeknek tulajdonítja ezeket a realista politikai véleményeket: „Az emberek, akárcsak az istenek, uralkodni akarnak. Mikor a szükségesség mindkét részről egyforma, megegyeznek az igazság alapján. Mikor nem egyforma, az erősebbek felhasználják minden erejüket, a gyengébbek pedig nem tehetnek mást, minthogy engedelmeskednek. Minden idők óta elfogadott szabály, hogy a gyengébbeken az erősebbek uralkodjanak”.

A történetírónál ez nem üres iskolai emlék: ezek voltak azok az alapelvek, melyek minden görög államban és minden egyes államban minden párt politikáját irányították. Abban a küzdelemben, mely 431 óta folyt Athén és Spárta között és amely ütközeteibe és intrikáiba Görögország majdnem minden tartományát bevonta, Spárta mindenkor azzal dicsekedett, hogy a kis városok szabadságát védelmezi az athéni imperializmus ellen. Saját liberalizmusa azonban az athéni elleni maró gyűlöletből született: nem akadályozza meg abban, hogy 412-ben szerződéssel fizesse meg a perzsa király segítségét és szövetségét, ami hetven évre megszüntette az ión városok szabadságát és megtagadta Hellasz közös múltját.

Nemcsak az egész görög hazaszeretetet, hanem mindenféle helyi hazaszeretetet is megmérgezett ez a két görög város között dúló háború, mely nemsokára nemcsak két politika háborúja volt, hanem elkeseredett osztályharc lett. Plátó születési évében, 427-ben, vitt az arisztokraták és demokraták harca a kegyetlen külháborúba először még elkeseredettebb gyűlöletet. Az arisztokraták, Korinthus és Spárta támogatásával, magukhoz ragadták a hatalmat. Véres harcot vívtak az utcákon és házakban, a várost kifosztották és felgyújtották. A tengeren azonban a spártaiak és korinthusiak flottája elmenekült az athéni hajóraj közeledtére. A demokraták így ismét felbátorodtak és hét napon át bíróság elé állították, elítélték, meggyilkolták azokat az ellenségeiket, kik nem lettek öngyilkosok a kétségbeesés örületében. Nemsokára egész Görögország tudomást szerzett erről a pártoskodásról. Minden város pártokra szakadt, a nép vezetői az athéniakat, az arisztokraták pedig a lakedemoniakat hívták segítségül és az egyenlőség kivívásának, vagy az alkotmány helyreállításának ürügye alatt a pártok vezetői csak azon fáradoztak, hogy ellenfeleik fölé kerüljenek, hogy nagyravágyásukat vagy bosszúvágyukat kielégítsék. Végül Athén, a demokrácia fellegrája, az első szerencsétlenség felé sietett, alkotmánya megingott, szabadságát vérbe fojtották vagy vérben állították vissza, a vereség és győzelem csak új forradalomra adott ürügyet és ellenségei megegyezésük vagy szeszélyeik szerint majd megerősítették erődeit, majd

leromboltatták saját polgáraival. Tizenötéves korától harmincéves koráig Plátó végigélte mindezt a rémületet.

II. A szicíliai szerencsétlenség és a négyszázak uralma

Athén és Spárta ugyan békét kötöttek egymással 421-ben, a „nikiasi békét”. Azonban már a szerződés megkötése utáni napon megkezdődtek a kölcsönös sérelmek és a védszövetségek előkészítései. Új csoportok állottak egymással szemben: Spárta Thébával és Korinthussal, Athén Argossal, Eliszel és Mantineával. Alkibiades azzal aratta első diplomáciai sikerét, hogy Spártától elszakította ezt a két utóbbi várost. Oly harci győzelemről álmodozott, mely helyzetét hasonlóvá tehetné volna gyámjának, Periklesnek a helyzetéhez. Minden erejével a szicíliai vállalkozást sürgette, mikor 416 telén a segestaiak segítséget kértek Syrakusa ellen. A vállalkozás mellett elfogadható okok szóltak, és szép sikerrel kecsegtetett. A siker ellen szólt azonban, hogy egyszerre három vezére volt: Lamachos, a kitűnő katona, ki mindenkor hallgatott társainak véleményére; Nikias, az arisztokraták feje, Alkibiades ellensége, ki sohasem volt ily határozatlan, mint ebben a vállalkozásban, melyet minden áron meg akart akadályozni; végül Alkibiades, kit hírneve, katonai tudása és intrikája győzelemre segített volna a kezdetben elveszített idő ellenére is. Már ártott neki a vád, melyet kénytelen volt válasz nélkül hagyni, majd felszólítást kapott 415 szeptemberében, hogy térjen vissza Athénbe és jelenjék meg bírái előtt.

Épp abban az időben, mikor a hajóhadat útnak akarták indítani, a kőhermesek arcát, melyeket a templomok és házak előtt állítottak fel, és amelyeket Athénban sokkal inkább tiszteltek, mint egyebütt, megcsonkították egy májusi éjszakán. A rémület elmúltával összeesküvést gyanított a nép. Feljelentések érkeztek: különösen Alkibiadesre vonatkoztak ezek, kit azzal vádoltak, hogy víg társaságban szemtelenül kigúnyolta a misztériumokat és egy csomó, a legjobb családokhoz tartozó fiatalembert, kiket rajta értek, állítólag amint a hermesekre vetették magukat; köztük volt Kritias és egyik unokatestvére, Andokides. Alkibiades felháborodott, bírói vizsgálatot követelt és minden erővel véget akart vetni a rágalomnak. Ellenségei azonban a néptől és hadseregtől való félelmükben inkább várni akartak. Arra számítottak, hogy távolléte alatt büntetlenül tönkre tehetik és csak akkor állítják bíróság elé, mikor már elveszett. Alkibiades tehát elindult az expedícióval, Kritias azonban és a többi vádlottakat börtönbe vetették. Miután a Hermes-ügy így napfényre került, a tömeg egész dühével a misztériumok megsértői ellen fordult. A *Salamis* nevű hadihajót küldték ki Alkibiades elfogására, ő azonban útközben irányt változtatott és Péloponézusba menekült. Az athéni bírák halálra ítélték, amire azzal válaszolt, hogy a lakedémiákat hívta Syrakusa segítségére, kioktatván őket arról, hol intézhetnek oly támadást a szárazföldön Athén ellen, hogy annak hatalmát teljesen tönkre tegyék; ezen tanácsai oly hatásosak voltak, hogy 413 szeptemberében a szicíliai vállalkozás teljes kudarccal végződött. Ez volt az első lépés Athén pusztulásának az útján.

Két hadsereg megadta magát, tábormokait megölték, hétezer fogoly nyomorúságos módon pusztult el a bányákban, akik pedig életben maradtak, rabszolgasorsra jutottak, több mint fele a hajórajnak elpusztult. Az athéniak rémületükben nem akarták ezt elhinni, azonban egész Görögország látta ezt és azon fáradozott, hogy az addig meggyőzhetetlen ország pusztulását siettesse. Spárta hajórajt építettett, a semlegesek a zsákmányra lestek, Athén alattvalói fellázadtak. Athén felébredt és mindenkivel szembenézett és hirtelen belátta, hogy egy ötszáz tagból álló tanács túlnagy ahhoz, hogy a legfontosabb határozatokat előkészítse és egyben végre is hajtsa. Tíz *előkészítő biztost* neveztek tehát ki, akik valóságban az ötszáz tagból álló tanács hatalmát gyakorolták. Más reformok követték ezt. A spártaiak azonban kezükben tartották Dekiliát, mely körülbelül húsz kilométernyire feküdt Athéntől és amelynek erődei, Athénból is láthatók voltak, uralkodtak az egész síkságon és Attika legtermékenyebb vidéke

felett. Laurion aranyát elsikkasztották, Persia azonban támogatta dénárjaival a lakedémoniai flottát, melyet még huszonkét szicíliai hajó is erősített.

Az idő nagyon kedvező volt a komoly reformok számára, azonban az intrikát és erőszakot is elősegítette.

A mérsékelt oligarchák egy csoportja, melyet Theramenes, az új biztosok egyikének a fia, vezetett, azt állította, hogy még a Solonon túli időkből, a mesék országába tartozó drákói alkotmányhoz tér vissza. Rhamnosi Antiphones, Pisander, Phrynichos voltak a legtúlzóbb oligarchia tagjai. Valamennyien siettek, hogy egyrészt megakadályozzák Alkibiades visszatérését, másrészt pedig, hogy hasznot húzhasanak intrikáiból és ígéreteiből, mert ez a kiváló politikus most azon fáradozott, hogy visszavegye Spártától azon előnyöket, melyeket neki juttatott és nagy erőfeszítést tett, hogy Athén felé irányítsa Tissiphernes aranyait. A *hetairák*, azaz az oligarchák titkos társasága, titokban készítették elő a csapást; fiatal gárdistái legyilkolták a demokratákat, a gyűlés csak nyomásuk alatt határozott, a rémuralom és gyanú megbénították az egész népet. Május és június között megtörtént az összeesküvés. Kimondták, hogy a törvényhozó gyűlés tagjainak számát leszállyítják és politikai joga csak annak az ötezer polgárnak lesz, kik saját költségükön tudják magukat felfegyverezni. Hogy kik fognak az ötezer kiváltságos polgár közé tartozni, még nem tudták megmondani. Azonban négyszáz tanácsost választottak ezek kijelölésére és csoportosítására és hogy átmenetileg a hatalmat gyakorolják. A Négyszázán összejöttek, hónaljuk alatt szorongatván töreiket és százhusz gárdistájuk védelme alatt kilakoltatták a régi tanácsot, mely szó nélkül elhagyta helyét. És így történt, a történetíró elbeszélése szerint, „hogy száz évvel azután, hogy Athén felszabadult a zsarnokság alól, megtörtént ez a lehetetlen vállalkozás, mely megfosztotta azt a népet szabadságától, mely hosszú idő óta nemcsak nem engedelmeskedett senkinek, hanem ahhoz szokott, hogy másoknak parancsoljon”.

Plátó ekkor tizenhatéves volt. Mint a többi rangjabeli ifjak, ő sem tudott más tevékenységet maga számára elképzelni, minthogy rögtön a politikával foglalkozzék. Bármily messze volt is ez még a jövőben, az ifjúnak, komoly meggyőződése szerint, ez volt sorsa és kötelessége. Szenvedélyes kíváncsisággal követte tehát az eseményeket, mely kíváncsisága annál rokonszenvesebbnek találta az új rendet, mert rokona, Kritias, mint magától értetődik, szintén tagja volt a Négyszázának. Kritiasnak azonban nem volt az a befolyása a tanácsban, melyre számíthatott, mert a túlzó oligarchák előtt gyanús Alkibiades pártjához tartozott. Ebbe a mellőzésbe annál is inkább belenyugodott, mert Alkibiades, kit megcsaltak, mert a forradalmat neki köszönhatték, bár nélküle csinálták, már új reményekkel és új intrikákkal dolgozott.

A győzők pártjának, miután lehűtötte első bosszúját és elnyomta a részére hátrányos befolyást, nem volt sietősebb dolga, minthogy mindenáron békét kössön Lakédémonnal. Azonban alig kezdték meg a tárgyalásokat, mikor az athéniak hajóhada és a szamoszi hadsereg Thrasybulost és Thrasylest választotta fővezérnek és megesküdött, hogy megvédi a demokráciát és egész a győzelemig folytatja a háborút, a négyszázakat pedig ellenséges hatalomnak tekinti. Alkibiadesnek Thrasybulos támogatásával és ígéreteivel sikerült megnyernie a szamoszi hadsereg bizalmát, mely tábornokká választotta azon meggyőződésben, hogy az ő révén megszerzi Tissiphernes aranyát és vele győzedelmesen térhet vissza Athénba.

A mérsékelt csoportja ekkor felfedte a túlzók titkos terveit, kik, hogy biztosítsák magukat úgy az athéniak, mint a szamosziak elégedetlensége ellen, lázasan sietteték a Spártával folytatott tárgyalásokat és megerősítették Pireus kikötőjét. Theramenes árulásról beszélt és magáévá tette Alkibiades jelszavát: a Négyszázak elűzését és az ötezrek kormányának végleges helyreállítását. Phrynichost orozva meggyilkolták, gyilkosa elmenekült. Mikor végül az athéniak vereséget szenvedtek Eretria kikötőjénél és elvesztették Euboát, ahonnét az élelmet kapták, elhatározták, hogy leteszik a Négyszázakat, visszaadják a

hatalmat az ötezreknek és megengedték a száműzötteknek a visszatérést. Antiphont kivégezték, Pisander és a többi túlzók Dekeleiába menekültek. Kritias, ki Theramenes ellenfele volt, vele egyetértésben előkészítette Alkibiades visszahívását és felhívta, hogy vegye ismét az ügyek vezetését kezébe.

A demokrácia és oligarchia ügyes kombinációja révén Athén fellélegzett és kezdett megerősödni: „Soha, mondja Thukydides, nem kormányozták jobban az athénieket, mint ezekben az első időkben”. Aristoteles is ugyanezen a véleményen volt. Mikor a hajóhad Alkibiades, Theramenes és Thrasybulos vezetése alatt 410-ben megnyerte a kyzikosi ütközetet és visszafoglalta a Hellespontust, visszaállították az Ötszázak uralmát és helyreállították a teljes demokráciát. Kleophon sugalmazására elhatározták, hogy nem tárgyalnak Spártával és a háborút a végletekig folytatják. 408-ban visszafoglalták a Boszporust. 407 tavaszán Alkibiades visszatért Athénba és dicsőségnek tartotta, hogy egész seregével elkísérje az évi zarándoklatot Athénból Eleusisbe.

Az athéni uralom ezen visszaállítása nyugtalanítani kezdte Dáriust. Serdülő fiát, Cyrust, Sardesbe küldte, hogy elfoglalja Tissaphernes helyét. Spárta viszont Lysandert nevezte ki az új tengernagynak. Alkibiades távolléte alatt és határozott tilalma ellenére helyettese, Antiochus, ütközetbe bocsátkozott Lysander hajóhadával Notiumnál és miután vereséget szenvedett, elmenekült, és tizenöt hajót el engedett süllyedni. Alkibiades elveszítette dicsfényét. A nép megfosztotta állásától, amire egyik chersonesosi erődjébe menekült. Bukásával magával rántotta Kritias is. Kleophon a nép emlékezetébe idézte, hogy Kritias a Négyszázak kormányának tagja volt és azzal vádolta, hogy a zsarnokságra törekszik. Solon régi elegiáját hozta fel bizonyítékaul annak, hogy ez a törekvés öröklött Kritias és Dropides családjában. Kritias Thessaliába menekült. Harcias szenvedélye váratlan alkalmat talált itt, mikor egy bizonyos Prométheusszal azon fáradozott, hogy demokratikus mozgalmat támasszon és felfegyverezze a szolgákat, vagyis „penestéseket” uraik ellen.

407-ben, abban az évben, melyben Kritias száműzetésbe ment, Plátó húszéves volt és Sokrates társaságához szegődött.

III. Sokrates társalgásai

Már régóta ismerte. Egyébként is, ki ne ismerte volna a palaestrák és gimnáziumok fiatal látogatói, de bármily korú athéniak közül is ezt az utcai bölcslőt? Egész élete a nagy nyilvánosság előtt folyt le. „Már kora reggel a sétaterek és gimnáziumok felé ment. Ott volt a téren a legmozgalmasabb percekben és mikor beesteledett, nem volt oly összejövétel, bármily kicsi volt is, ahova nem ment volna el, hogy alkalmat keressen a társalgásra”.

Kritias és Charmides már régóta bizalmasai voltak; körülbelül 415-ig azok maradtak is, amikor Kritias nagyobb részt kezdett venni Alkibiades politikai mozgalmaiban, amelyekbe lassanként bevonta a szerény Charmidest is. Hányszor beszéltek a gyermek Plátónak Sokrates társalgásairól, melyek telve voltak csípős tréfákkal, finom gúnnyal, de nemes emelkedettséggel is! Hallgatói nagyon jól szórakoztak, mikor kellő értékre szállította le a nagyszájú szofistákat. Más alkalommal pedig kigúnyolta a becsületes athéni polgárok következetlenségét, kik oly nehezen tudtak kovácsot vagy ácsot választani, ha valami magánmunkát akartak kiadni, kormányzóikat azonban sorshúzással vagy babszemekkel választották! Bosszúságában maró gúnnyal ostorozta azokat a tudatlan és beképzelt politikusokat, kik mindenre alkalmasoknak tartották magukat, mert tudtak beszélni, volt egy kis retorikájuk és határtalan vágyuk. A tréfát komoly beszéd, a családiás kérdezősködést mély vita követte és Kritias és Charmides elbeszélései, kik egymás közt magyarázták a Sokrates által felvetett problémákat, tudományos és titokzatos fordulatot vettek. Maga ez a titok, a bátorság és lovagias hűség, melyről sokszor beszéltek maguk közt azok, kik látták Sokratest a harcmezőn, a poézis, mely önmagától övezi mindazt, ami a gyermekszívet feltüzesíti, mind

hozzájárultak ahhoz, hogy Plátó képzeletében oly embert látott és várt, aki különösebb és egyben nagyobb is, mint a többi emberek.

Mégis csak később kereste fel társaságát. Előbb a szofistákat járta körbe mint műkedvelő; mindegyiknél szedett össze valamit, egyiknél egy különös eszmét, a másikon csillogó kifejezést vagy elegáns okoskodást, egy mozdulatot, pózt, a nagyság vagy mélység affektálását, amin társaival mindjárt a helyszínén nevetett vagy pedig belsőleg meghajolt a finom bohózat előtt. Természetes, hogy megkóstolta korának szórakozásait és élvezeteit. Mikor idősebb lett, a vásári szemfényvesztők és bábszínházak helyett a színházakat kereste fel. Tizenhároméves korában már láthatta Aristophanes *Madarainak* előadását. Három évvel később hallotta, amint Lysistrates a helléneket szidta, kik ugyanazon oltároknál ugyanazokat az áldozatokat mutatják be, de amikor a barbárok fegyveresen támadják őket, egymást gyilkolják és elpusztítják szép görög városaikat. Ezen utóbbi években írta Sopokles *Philoktetest*, Aristophanes első *Plutus*-át, Euripides *Orestes*-ét, majd a *Bacchansok*-at, melyben a misztikus őrjöngés bölcsességét magasztalta. Plátón maga is foglalkozott a költészettel és egy időben arról álmodozott, hogy Euripides nyomdokaiba fog lépni. Azonban más élvezetek és más kötelességek foglalták le: a sport, mely kiváló helyet foglalt a nemes ifjak életében, majd mikor tizennyolcéves korában a férfikorba lépett, a katonai gyakorlatok és a honi föld védelme.

Időközönként annak a szükségességét is érezte, hogy bevezessék a bölcséletbe és családjá az athéni Kratylost választotta tanítójául. Mint Heraklitos tanítványa a végletekig túlozta az efezusi bölcs tanait. Nem elégedett meg ennek a híres mondásnak az ismétlésével: „Minden folyik és semmi sem állandó; nem léphet az ember kétszer ugyanabba a folyóba”. Hanem ezt tanította: „Még egyszer sem lép abba az ember, mert nemcsak nem lehet semmi sem ugyanaz, hanem, mivel minden rögtön eltűnik, amint megjelent, semmi sem létezik annyi ideig, hogy az emberi elme felfoghassa és megismerhesse. Ezekről az egymást követő pillanatnyi jelenségekről semmit sem állíthatunk, semmit sem mondhatunk. Egyetlen mozdulattal, ujjunk felemelésével, jelezhetjük csak átvonulásukat!” Bölcséletének élénk fordulatai és átható mélysége maradandó benyomást keltettek Plátó lelkében. Benne találta meg az ifjú a szellemi szkepticizmus legtökéletesebb és legmegkapóbb kifejezését, melyet akarata ellenére is magába szívott úgy a szofisták tanításából, valamint Kritiasszal folytatott beszélgetéseiből, sőt magából a levegőből is.

Azonban a húszéves ember szíve sohasem szkeptikus. Ha még nem hűlt ki egészen, sajátos igenléssel válaszol a szellem kételyeinek és tagadásainak, ami élni akarásának, lényébe és erejébe vetett hitének a kifejezője. Plátó ifjúságának teljes lelkesedésével vágyott a cselekvés után. Meggyőződése volt, hogy iskolaévei már elmúltak; érettnek tartotta magát a férfiasabb kiképzésre, azért mint Alkibiades, Kritias és Charmides, szintén Sokrateshez ment, hogy a politikai életre előkészítse. Miután Kritias száműzetése megfosztotta rendes vezetőjétől, eggyel több oka volt arra, hogy most Sokratesben keressen törekvéseiben bizalmast és egyben tanácsadót, amely törekvéseket nagyoknak és nemeseknek, családjához, önmagához és a régóta óhajtott mesterhez méltóknak tartott.

Sokrates ekkor körülbelül hatvanhároméves lehetett. Tudták – ő maga is szívesen beszélt róla – hogy Sophroniskos szobrásznak és Phenaretos szülésznőnek a fia volt. Tősgyökeres athéni volt, kinek neve ott szerepelt az egyik kerület lajstromaiban. Mint hoplita szolgált és több alkalommal kitüntette magát, de soha, semmiféle okból sem hagyta el Athént. Ez teljesen elkülönítette az idegen szofistáktól, bár külsőleg úgy élt, mint ők. Másik jellegzetes vonása volt, hogy nem törődött a pénzzel. Bárki meghallgathatta, társalgásait nem árulta pénzért és szívesen hangoztatta, hogyha fizetést fogadna el, rabszolgává lenne. Bölcsességre csak szeretetből lehet az embereket tanítani, mikor Sokrates ennek szentelte életét, megnyerte az emberek értelmét és szívét. Azt az irodalmi divatot követte, mely nagyon gyakran eltakarta azt a gyalázatot, mellyel szemben nagyon elnéző volt a régi világ, szívesen jelentkezett a

„szépség keresőjének” ruházatában, a metafora szokásos volt, de hírneve, valamint élete kifogástalan volt.

Micsoda tanítást és mily tudományt bocsáthatott áruba? Azt állította, hogy semmit sem tud és semmit sem tanít és tényleg semmiben sem hasonlított a tanárokhoz és konferanciákhoz. Az örökös kérdező volt; kíváncsisága nem kímélt senkit és semmitől sem hátrált meg. Kikérdezte a szofistát fejtegetései közben, az iparost munkájánál, sőt még Theodaktes kéjnjőt is kikérdezte tükre előtt, mikor bájait ápolta. Az ifjakat megállította az utcán vagy a gimnáziumban, társaik körében kérdezte ki őket. Azon ürügy alatt, hogy tanulni akar, híres szónokokat, neves politikusokat szabályszerű vallatás alá fogott. Nem tudott semmit, csak a kérdések feltevéséhez értett; tudta, hogyan kell választ kapni, azt megfordítani és kiforgatni és kimutatni annak az ürességét, újabb felelethez jutni, hogy azzal ugyanazt tegye s ezt egész addig folytassa, míg páciense bevallotta, hogy ő sem tud semmit, vagy pedig, mivel izgatta, hogy nem tudja, amiről azt vélte, hogy tudja, a hiábavaló ingerlés megzavarta vagy dühösen eltávozott. Elképzelhetjük, mily tolongás volt Sokrates körül. A fiatalok, akiknek legtöbb szabad idejük volt – a gazdag családok fiai – nem találtak szórakoztatóbb látványosságot, mint mikor ezek a tekintélyes és önmagukat csalhatatlannak tartó emberek feleletről-feleletre kisebbek lettek ezen a tanítvány mögé rejtőző bíró előtt. És akadtak közülük olyanok, akiken – az áldozatok legnagyobb részén – kipróbálhatta a csodálatos módszert: a kezdő ifjagnál sohasem hiányzott a nevetető hiú tudás, sem a felbőszülő büszkeség.

Sokan csak ezt látták Sokratesben, és azért keresték fel, mert a leggyakorlottabb fegyverforgatónak és legügyesebb idomítónak tartották a bírósági és politikai összecsapásokra. A *sokratesi cáfolásnak* lehet-e más jelentősége annyi nagyravágyó ifjú számára, kik oly sietve rohantak az ostromra? A legtehetségesebbek, mint Alkibiades és Kritias, gyakran érezték, hogy mélyen szúrt beléjük a tű és miután hiúságukat felfedte és látták hiábavaló életüket, zavarukban vagy haragjukban sírtak. Azonban a hatalom utáni vak vágy ott pöffeszkedett szívükben, hízlegőik hívták őket, a világ megnyílt előttük: behunyták szemeiket az igazi Sokrates előtt, nehogy túlságosan megértsék és végül úgy bántak vele, mint a legvonzóbb szofistával, aki jobban ki tudta őket formálni, mint a többiek.

Elképzelhetjük magunknak Plátót, amint a gyermekkorba visszanyúló régi csodálattal párosult bizalommal ment Sokrateshez és mégis megzavarodott az első bizalmas társalgások után. Valószínűleg tudta, hogy Sokratesnek nem voltak feltevései és állításai a természetről, az égről és a meteorokról; hogy csak az emberrel és viselkedésével az államban foglalkozott. Azt is meg kellett értenie nagybátyjai elbeszéléseiből és a minden oldalról elhangzó keserű kritikákból, hogy Sokrates nem akarta ezt a viselkedést sem a családi hagyományokhoz, sem az elfogadott szokásokhoz, sem a tömeg véleményéhez vagy szavazatához kapcsolni. Azt gondolta tehát, hogy az öreg mester, ahelyett, hogy akadályokat gördítene politikai álmai elé, önmagától fog azokkal foglalkozni és rögtön megismerteti az emberekkel, azok különféle természetével, a meggyőzés és megfélemlítés legmegfelelőbb eszközeivel, hogy végül példákkal mutatja be neki, hogyan kell a beszédet támadásra és védekezésre használni.

Az egész kiképzésnek, melyben részesítették és az ismereteknek, melyeket saját kedve és hajlamai szerint szedhetett össze, szerinte és azok felfogása szerint, kik jövőjét előkészítették, nem volt más céljuk, minthogy kiélesítsék elméjét és hajlékonyá tegyék beszédmódját ezen politikai tevékenység szempontjából. Kratylesnek lelket mardosó, túlságba vitt kritikája idősebb és kevésbé törekvő emberben talán elgyengítették volna az akarat rugóit. Azonban ezt leszámítva, összes tanítói és vezetői csak azért tagadták előtte a tudomány és igazság értékét, hogy a tevékenységet mint egyedüli értéket hirdessék, mely önmagában szép és jogos. És íme, Sokrates szorongató kérdései mögött egymás után támadtak az előre nem sejtett feltételek, határok, szabályok, valami, ami még a tevékenység fölött is ítélkezett és értéket adott neki. És látta, hogy ez a végső és általános szabály egyben egyszerű, mindenki

számára érthető és oly magasabb tudománynak a tárgya, amelynek a keresésére és megszerzésére az egész élet sem látszott túl hosszúnak. Nyugtalan ifjúsága, hagyományai és családja példái, előbbi egész nevelése mind ezt mondták Plátónak: „Cselekedjél! Cselekedjél!” Sokrates azonban, a gúnyolódó Sokrates, ki semmit sem tudott, ki mindenkit tudatlansága megvallására kényszerített, de azt állította, hogy semmire sem tudja őket megtanítani, mintha egy, de mindig ugyanazt a parancsot adta volna Plátónak: „Előbb tudni kell!”

Plátó Sokratestől azt kérte, hogy készítse elő a szócsatákra, az akarat irányítására, ismertesse meg a meggyőzés technikájának és az emberek vezetésének utolsó titkával. De hát miről akarta őket meggyőzni? Hogy hadvezérnek válasszák meg, hogy saját eszméi szerint vezessen háborút és babérokkal övezze magát? De mire jó a győzelem, ha az ember nem tudja, mire használja, vagy ha nem tudja saját tetszése szerint kihasználni? A politikai hatalom után futna és azon fáradozna, hogy a lehetőség szerint minden feltétel és akadály nélkül biztosítsa maga számára. De mire jó a korlátlan hatalom, sőt maga a zsarnokság is? Hogy a polgárok életével és vagyonával zsarnoki módon rendelkezzen, hogy zsarnoki módon vezesse a várost azon az úton, melyet kiválasztott? De mi haszna van belőle, ha maga sem tudja, hova vezet végül ez az út?

Megelégednék Plátó azzal, hogy kielégítette hatalmi vágyát, örömet szerezne neki, ha érezné amit tett, vagy hogy azt parancsolta, ami neki tetszett? De mindig abban találná kedvét, amit akar? Hát nem a boldogságáért, azaz saját javáért akar dolgozni?

Azt reméli, hogy ezen az úton egyetértéshez és egyesüléshez vezet a polgárokat? De mi hasznuk lenne ebből az egyetértésből és egyesülésből? Hogy egyhangúlag határozzák el és vezessék a háborút vagy a békét? Mit nyernének abból, hacsak akkor és úgy teszik, ahogy kell, azaz bölcsen? És bölcsen nem azt jelenti-e, hogy hasznosan? De hát lehet-e valamit hasznosan végezni, ha nem igazságosan teszi azt az ember?

És végül tulajdonképpen nem ugyanaz-e a hasznos, az igaz, a jó? Tudja ezt Plátó? Meg tudja-e mondani minden körülmények között, miben áll a saját, a város, az összes emberek és az egész állam java? Ha még nincs meg ez a tudománya, tudja-e, hogy kell azt megszereznie és nem gondolja-e, hogy semmi sem sürgősebb számára, mint ennek a keresése és megtalálása?

IV. Az athéni forradalmak és Sokrates elítéltetése

Ezeket a gondolatokat keltették napról-napra Plátó lelkében Sokrates beszélgetései és kérdései. Plátó, ki először meglepődött, most szenvedéllyel követte a sokratesi cáfolás ezen szabad és mégis biztos módszerét, amelynek csak azok lettek áldozatai, kik vagy nem tudták vagy nem akarták hasznukra fordítani. Ugyanakkor fölfedezte Sokrates családiás egyszerűsége alatt azt a lelki nagyságot és azt a nemes akaratot, amiről már gyermekkorában álmodozott. Ennek az öreg embernek jósága, mosolya, állandó gúnyja önmaga és mások ellen csak az önmagától és mindentől, ami nem a keresett igazság volt, valóban elszakadt léleknek a virága volt. Gazdaggá tette függetlensége; nem kívánt sem aranyat, sem hatalmat, bár gondolatát sohasem erőszakolta senkire, még legmeghittebb tanítványaira sem, mégis tekintély áradt ki egész lényéből, mert érezték, hogy értelme mindenkor tisztán lát, akarata pedig képtelen volt hamisságra. Plátó másokat is szeretett és annál inkább hüen kintartott mellettük, mert sorsuk és az emberek látszólag igazságtalanok voltak velük szemben. Azonban évek múltán kénytelen volt lelke mélyén sokkal szigorúbban megítélni legkedvesebb bálványait és hozzájuk hasonlítani életében éppúgy mint halálában annak világos és tiszta nagyságát, ki utolsó és igazi tanítója volt.

Az athéniak harminc hajót veszítettek el Mitylenénél, negyven utolsó hajójuk pedig a kikötőbe volt zárva. Ez alkalommal ismét megmutatták energiájukat; egy hónap alatt

száznegyven háromevezős hajóból álló flottát állítottak össze és megverték a spártai hajóhadat Arginusnál, Lesbostól délre. Hetven ellenséges hajót süllyesztettek el, a tengernagyot megölték; valóban szép győzelem volt. Azonban egy talán kikerülhetlen szerencsétlenség tette gyászossá, egy lehetetlen gonosz tett pedig megsemmisítette.

Huszonöt athéni hajó süllyedt el. Hogy a kedvező, erős északi szelet kihasználva az ellenség üldözésére indulhassanak, az athéni tábornokok Theramenes és Thrasybulos hajóparancsnokokat negyvenhét hajóval a helyszínen hagyták, hogy a hajótörötteket megmentésük, azonban a rémes viharban minden mentés lehetetlenné vált. Athén Konon kivételével összes tábornokait elcsapta. Lehet, hogy maga is büntetéstől félt, lehet, hogy a családok kétségbeesését saját hasznára akarta fordítani, Theramenes bevádolta a népgyűlés előtt a tábornokokat. Sugalmazására Kallixenes keresztülvitte a tanácsban, hogy a vádlottakat általában fogják elítélni, anélkül, hogy egyetlen egy napot engedtek is volna védekezésül számukra. A gyűlés vezetői eleinte tiltakoztak ez ellen, azonban Kallixenes fenyegetésére, hogy őket is vád alá helyezik, engedtek. Az egyedüli Sokrates merete kijelenteni, „hogy nem tér el a törvénytől”. A nyolc tábornokot elítélték és legalább is hatot kivégeztek közülük. Athén túlkésőn bánta meg tettét és meg akarta büntetni a vádlókat. Kallixenes, kit mindenki megvetett, éhen halt.

Az arginusi ütközetet Lysander helyettesével szemben nyerték meg. Spárta újjászervezett hajórajja tényleges vezetésével ismét Lysandert bízta meg. 405 nyarának a végén érthetetlen rajtaütés alkalmával száznolcvan athéni hadihajó közül százhatvanat fogott el Aigospotamoinál; az összes foglyokat, három vagy négyezren voltak, kivégezték. A *Paralinos* hozta meg éjnek idején a gyász hírt, Piraeusból egész Athénig hallatszott a rémület és sóhajtás: „Ezen az éjjelen senki sem aludt, az athéniak halottaikat siratták, de még inkább önmaguk fölött sírtak”. Számosz kivételével egész Görögország elhagyta őket. Lysander kétszáz hajóval közeledett, Pausanias király pedig az Akadémia gimnáziumában táborozott. A szárazon és tengeren körülzárt athéniak csakis az éhség nyomása alatt tárgyaltak a békéről. Nem tudtak beleegyezni abba, hogy lerombolják falaikat. Theramentes, kit Lysanderhez küldtek, több mint három hónapig nyújtotta a tárgyalásokat, hogy, mint Xenophon mondja, megvárja azt a pillanatot, amelyben az athéniak a szükség kényszere alatt mindenbe beleegyeznek; az ellenállás vezetőjét, Kleophont, orozva meggyilkolták. Végül meg kellett magukat adniok, bele kellett egyezniök Piraeus erődjének és a Hosszú Falnak lerombolásába, tizenkettő kivételével összes hajóik kiszolgáltatásába. „Lysander kifeszített vitorlákkal vonult be Piraeusba, a száműzötteket visszahívták, a falakat fuvolaszó mellett rombolták le és ujjongtak annak az eszmének, melyet ez a nap jelentett, a szabadság kezdetét egész Görögország számára”. Athén rabszolgaságát jelezte, mely esküvel fogadta, „hogy nem lesznek más barátai és más ellenségei, mint Spártának”. A következő nap pedig a belső zsarnokságot hozta számára.

Lysander ellenőrzése mellett, ki csak ezért maradt még Piraeusban, „a nép jónak találta, hogy harminc polgártársát válassza meg az új alkotmány törvényeinek megszövegezésére”. Theramenes és természetesen Kritias is visszatértek a többi száműzöttekkel. Míg az alkotmányt kidolgozták, a Harmincak saját tetszésük szerint választottak ötszáz tagú tanácsot és egyéb tisztviselőket; tizenegy börtönelüljárót neveztek ki, tíz kormányzót helyeztek Piraeusba és háromszáz korbácsos kísérelével vették körül magukat. Végre volt erős kormány. Plátó bizonyára kívánta ezt a bosszút Kritias számára és nem kisebb büszkeséggel töltötte el, hogy nagybátyja, Charmides is a piraeusi kormányzók között volt. Azt hitte, hogy az ő órája is ütött; nagybátyjai és barátai, kik hatalmon voltak, meghívták, hogy vegyen részt ebben a kormányban, mely megfelelt eszméinek. Azonban Plátó nem hiába hallgatta Sokrates tanítását, kérdéseit és látta nyitott szemmel az életet. Maga írta később Dionhoz intézett levelében: számított ugyan arra, hogy az új kormány a várost „az igazság útjain fogja

vezetni”. Azonban lelkiismerete oly szigorú követelésekkel lépett elő, hogy reményei közé valami titkos kétség vegyült. Várni és látni akart.

A Harmincak azzal akartak bizalmat kelteni maguk iránt és azzal akartak elégtételt adni mindenkinek, hogy először is kivégeztették a leghirhedtebb besúgókat, majd, hogy biztosítsák magukat az esetleges fordulattal szemben, helyőrséget kértek Lysandertől és kinyilvánították azon szándékukat, hogy „megtisztítják a várost”. Theramenes nem kifogásolta, míg a tisztítás csak a fődemokratákat pusztította el. Kritias azonban kérlelhetetlen gyűlölettel jött vissza a száműzetésből. Mindazok, akik követelték vagy csak óhajtották a beigért alkotmányt, ellenségei voltak hatalmának. Végül a spártai helyőrséget is fizetni kellett. Kritias tehát a gazdagokat tisztította meg különös előszeretettel. Theramenes tiltakozott, intrikált. Követelte, hogy jelöljék ki azokat, kik a polgárjogok kiváltságában részesülnek. Kritias háromezerben állapította meg számukat, de nem volt hajlandó nevüket közzétenni. Theramenes állandóan tiltakozott. Kritias törvényben mondatta ki, hogy a Harmincaknak jogában áll bárkit is halálra ítélni minden vizsgálat nélkül, akinek neve nincs a háromezrek lajstromán; majd egy más törvényt hozatott, mely megfosztotta mindazokat polgárjoguktól, akik a Négyszázak ellen izgattak. Ezek alapján vádat emelhetett Theramenes a *papucs* ellen, melyet minden párt használt, de amelyik valamennyit elárulta. Theramenes kiitta a méregpoharat „a szép Kritias egészségére”.

Kritias közzétette a háromezer polgár lajstromát, a többi lakosokat lefegyverezte, a gyilkolást és vagyoneklkobzást továbbfolytatta. Több mint ezerötyszáz embert öltek meg pár hónap alatt, megszámlálhatatlan volt azok száma, kiket száműztek; valósággal tombolt az örület. A száműzöttek, kiket Korinthus, Megara és Thebai gyűjtöttek össze, Thrasybulos parancsnoksága alá helyezkedve elfoglalták Phylét, majd Piraeust. A háború a két párt között sokáig tartott és bizonytalan volt kimenetele és természetes, hogy Lysander és Pausanias által Spárta játszott benne a kettős szerepet. Kritias és Charmides elestek a munychiai ütközetben 403 májusában, a békét azonban csak szeptemberben kötötték meg Pausanias döntése szerint. A demokráciát visszaállították, mindenki amnesztiát kapott, csak azok nem, akik a Harmincak kormányának a tagjai voltak.

Plátónak Sokratesen kívül nem volt már barátja. Mikor a Harmincak a gazdag athéni lakók ellen vadászatot rendeztek, arra törekedtek, hogy minél több embert keverjenek bele az ügybe, Sokratesnek is megparancsolták, hogy menjen négy más emberrel és fogja el szalamiszi Leont, hogy kivégezhessék. Sokrates visszautasította ezt a megbízást és csak azáltal menekült meg a Harmincak bosszújától, hogy azok nemsokára megbuktak. Ő különben ezen kormányzat alatt éppúgy, mint máskor, egész szabadon beszélt még akkor is, mikor Kritias, hogy elhallgattassa, megtiltotta az ékesszólás tanítását. Plátónak nem volt semmi oka arra, hogy zúgolódjék az új kormány ellen, mely szószerinti értelemben alkalmazta az amnesztiát és mindenben bölcs mérsékletet tanúsított. Jóllehet mindig kevésbé és kevésbé erőltették, hogy tényleges részt vegyen a kormányban, Plátó mégis élénk érdeklődéssel figyelte a politikát és a megkezdett békéltetési munka folytatására készült elő, mikor megtörtént az, ami hihetetlennek látszott, Sokratest vallástalanság miatt Heliates törvényszéke elé állították.

Egy, a Theramenes pártjához tartozó gazdag iparos, Anytos, kit 404-ben száműztek és aki Theramenesszel együtt elősegítette a demokrácia visszaállítását, szerepelt mint vádló két stasztával, Meletosszal és Lykonnal. „Sokrates, állították vádjukban, bűnös, mert nem hisz a város isteneiben, új istenségeket hoz be és megrontja az ifjúságot.” Sokrates állandó kritikája és gúnyja tényleg sok ellenséget szereztek neki mindenfelé; az „isteni jel”, a „hang”, melytől, állítása szerint, minden kétes kérdésben felvilágosítást kapott, alkalmat adott rosszakaratú magyarázatokra; akik az oligarchia alatt szenvedtek, azt állították, hogy annyi arisztokrata között Alkibiadesnek és Kritiasnak is ő volt a tanítója és hogy egész életében gúny tárgyává tette a babszem által történt választásokat és a hozzá nem értés uralmát. Talán nem kívánták

halálát, de ha látták, mindig az átkozott múltra kellett gondolniok. A tárgyalás elől elmenekülhetett volna. Visszautasította ezt és hetvenéves korában jelent meg először bírák előtt.

Ügyetlenül, de fölényesen és jogának nemes öntudatában védekezett és ahelyett, hogy ügyét védte és könyörgött volna, vitatkozni és cáfolni akart, amint tanítványai előtt szokta tenni. Mikor kis szótöbbséggel bűnösnek mondták ki, arra a kérdésre, hogy mi legyen a büntetése, azt felelte, hogy tartsák el a Prytaneumban, majd belenyugodott, hogy harminc mina bírságot fizet, amiért Plátó és néhány más barátja kezeskedtek. Ez a büszkesége rossz hatással volt bíraira és ez alkalommal sokkal nagyobb szótöbbséggel halálra ítélték. Visszatért tehát börtönébe, ahol több mint egy hónapig kellett várnia, míg a delosi ünnepek elmúltával az ítélet végrehajthatóvá lett. Ezen egyhónapi idő alatt, mikor naponként fogadta barátai látogatását, a menekülés lehetséges, könnyű és a szokások szerint már előre is megengedett lett volna számára. Nem akart mint „a szökött rabszolga” kibújni a kiszabott büntetés alól és a meghatározott napon, 399 májusában vagy júniusában, nagy nyugalommal kiürítette a méregpoharat. Plátó, ki beteg volt, nem volt jelen halálánál.

Sokrates dicsőítése

I. Az utazás és elmélkedés esztendei

A lábadozó Plátót rémület, fájdalom és utálat töltötte el. Ábrándjai szétfoszlottak, legkedvesebb barátjai eltűntek; egyedül állott annak a romjai előtt, ami egész ifjúkorát jelentette és alig tudott hinni ebben az utolsó, oly váratlan csapásban, ami egészen elpusztította életét.

A Harmincak zsarnokságának láttára, amely mértékben megrémült attól, hogy napról-napra szigorúabban ítélje meg Kritias és csak a rémület ködén keresztül lássa ifjúkora ezen bálványát, éppoly mértékben tért vissza minden erejével Sokrateshez, kinek tanítása és élete azt bizonyította, hogy van értelem és igazság. Büszkesége rettenetesen szenvedett azon gondolatra, hogy Kritias és Charmides mint pártütők haltak meg és hogy a város csak haláluk által jutott új élethez és gonosztevőknek tartotta őket. Azonban boldog volt, mikor látta, hogy a győzők pártja feled és egyesíteni akar, hitt Athén feltámadásában és jövőjében, az oligarchia pedig annyira kiábrándította, hogy minden neheztelés nélkül csatlakozott a helyreállított demokráciához és teljes bizalommal fordult feléje.

És íme mire vetemedett „Kritias áldozatainak” a kormánya: gonoszságában, örületében megölte azt az embert, akit Kritias hiába akart elhallgattatni és aki élete veszélyeztetésével utasította vissza azt a parancsot, hogy barátaival szemben a zsarnokok büntársa legyen! Istentelenséggel vádolták Sokratest, a legigazabb embert. Plátó hiába könyörgött. A hősies aggastyán nem akart kibújni a képmutató és félelmetes vád alól, sem cselhez, sem ügyességhez folyamodni a bírák előtt, menekülni sem akart, pedig kevés pénzzel meg lehetett volna vásárolni szabadságát – és Isten a megmondhatója, hogy Plátó nagylelkűségében egész vagyonát feláldozta volna érte! Plátót ebben a pillanatban ledöntötte a betegség, a gaztett bekövetkezett. Athén megölte és megszégyenítette azt az egyetlen embert, ki megmenthette volna, ha ugyan Athént meg lehetett menteni. Széttörte azt a szent barátságot, amelybe Plátó visszavonult, mint az igazság és hit menedékhelyébe. Mit keressen még itt? Irtózott Athéntől, szenvedélyes politikájától, pártjaitól, forradalmaitól, őrzőgő őrültjeitől és mérsékelt képmutatóitól. Menekülni akart.

Elmondták neki, amit úgyis tudott, hogy Sokrates éppoly egyszerűen, éppoly nemesen halt meg, amint élt. Feltehetjük, hogy Kriton, Sokrates régi barátja és gyerekkori pajtása maga beszélte el Plátónak, amit az nem láthatott: az utolsó napok összejöveteleit, majd a nagy napot, melyet mint a többieket, egészen bölcséleti társalgással töltöttek el; amint az est beálltával a Tizenegyek szolgálója sírva jelentette, hogy elérkezett az óra, hogy mily nyugodt kézzel fogta a poharat és – míg a méreg munkáját elvégezte – Sokrates arra buzdította barátait, hogy maradjanak nyugodtak és viselkedjenek méltóan. Kriton hangja önkénytelenül megremegett, mikor azt mondta el, hogyan fogta fel Sokrates utolsó szavait, hogyan zárta le száját és szemét.

Kritonnal és fiával, Kritobulossal, több tanítvány volt Sokrates mellett utolsó perceiben: athéniek, nevezetesen Aischines, a spettosi kerületből, Antisthenes, Menexenes; a thébiaiak, Simmias és Kebes; a megariai Euklides és Terpsion. Antisthenes és még néhányan elhagyták Athént, hogy Megarába menjenek. Kriton állítása szerint a vallástalanság vádja ismét felkeltette az ingerlékeny tömegben a régi gyanút „az isteneket megvető” bölcselők ellen. Sokrates tanítványait az a veszély fenyegette, hogy a nép bántalmazza őket, másrészt pedig az nyugtalanította Kritont, hogy Plátót, Kritias és Charmides rokonát, azok bántalmai vagy talán vak gyűlölete fenyegeti, kik oly sokat szenvedtek a Harmincak uralma alatt. Plátó nem

igen hitt a veszélyben. De már nem volt semmi keresnivalója itten. Az öreg Kriton elmondott neki mindent, amit elmondhatott, ő pedig szükségét érezte annak, hogy még többet halljon Sokratesről; nem a haldokló Sokratesről, bármily fenséges volt is, de az élőről, amilyenek ismertek, amilyenek csak sejtette és elképzelte, mielőtt még tanítványa lett. Euclides, ki oly hosszú ideig volt vele, akihez Plátó is sokkal nagyobb rokonszenvvel vonzódott, mint bárkihez, kielégíthetné ezt a kegyeletes vágyát. Tehát Plátó számára is a legjobb, ha Megarába megy.

Mennyi ideig maradt ott? Nem tudjuk. Erről a megarai, az egyiptomi utazásáról és Kyrene meglátogatásáról hitelt érdemlő hagyomány tanúskodik, azonban részleteket nehezen lehet megállapítani, annyira kiszínezte a képzelődés ezt a hagyományt. Biztos, hogy a Sokrates halálát követő években termékeny munka folyt Plátó gondolatvilágában. Valószínű, hogy ekkor készítette el saját életének és az athéni politikának a mérlegét, mondott le politikai álmairól és másfajta apostolkodás felé fordult, alakította ki annak a párbeszédsorozatnak általános eszméit és lényeges körvonalait, melyeket arra szentelt, hogy megbosszulja Sokrates emlékét. Regény válna munkánkból, ha el akarnók képzelni ezen utazások pontos adatait, egyes szakaszait, külső eseményeit. Azonban valószínűvé és majdnem szükségessé lesz feltevésünk, ha azt gondoljuk, hogy Megara, Egyiptom, Kyrene Plátó számára a belső elmélkedés szakaszait jelentették, mely kísérője lett a külső helyváltozásoknak. Gondolata fejlődésében utazásainak irányát követte: csak azért vezette el először Athénből, hogy oda visszatérve világosabban lássa a rá váró feladatot.

Euclidesnek és vendégeinek Megarában elég idejük volt ahhoz, hogy együttesen felelevenítsék mesterük életét. Nem volt az gazdag eseményekben, azonban a legkisebb esemény is új alakban domborodott ki halálosvégű perének megvilágításában. Egyébként Sokrates egész élete mindennapi társalgásaiban folyt le. Mindegyik magával hozta emlékeit. Plátó, a legutolsó tanítvány hallgatott, gyűjtött. Néha jelentéktelen viták keletkeztek nemcsak valamelyik társalgás időpontjára és a részletek egymásutánjára vonatkozólag, hanem a fontosabb részletek magyarázatáról és értékeléséről. Plátó itt újra találkozott a határozottan jelentkező és egymással szembehelyezkedő különböző természetekkel, neveléssel és műveltséggel, amit eddig alig vett észre, amíg futólag érintkezett a többi tanítványokkal. Anélkül, hogy túlságos figyelemre méltatta volna, mégis kellemetlennek találta, mint valami disszonanciát, ami megzavarhatná gondolatai belső munkáját, mert homályosan érezte, hogy az munkálkodik, míg akarata figyelmesen megőrizte az elbeszéléseket és magyarázatokat.

Egy napon megértette, hogy egyedül kell önmagára találnia. Amit házigazdája elmondott életéről, mielőtt Sokrateset megismerte volna és különféle szellemi tapasztalatairól, máskor rendkívül érdekesnek találta volna. Euclides mindig a bölcsellett foglalkozott. Különösen nagy hatással volt rá Parmenides tanítása és, jóllehet a legbuzgóbb tisztelettel volt Sokrates irányában, mégis hű maradt ahhoz a változhatatlan Lényhez, akiről az öreg itáliai bölcs énekelt. Plátó lelkét azonban ekkor egész más gondolatok töltötték be.

Az egyiptomi utazás sem tudta ezektől eltéríteni. Aránylag könnyű volt ez, mert Piraeusból, ami szinte hihetetlen, két drachmáért oda lehetett utazni. Egyiptom régóta vonzotta a görögöket, egyrészt virágzó kereskedelme, másrészt pedig különleges látványosságai miatt. A nagy Solon, az öreg Dropides barátja járt Saisban, a Deltában, ahol a papok nagy büszkén beszélték el neki, mily régi hagyományaik vannak. Plátó még késő öregségében is elmondta jóhiszeműen, hogy „tízezeréves szobrokat és festményeket talál náluk az ember”. Később azt vélte, hogy hozzájuk hasonlóan a görög törvényhozó is szabályozhatná az egész nép játékait, sőt még a zenét is oly módon, hogy lehetlenné tenne minden romlasztó újítást. Azonban mindazt, amit Egyiptomban látott, a barátságtalan lakókat, azok nyereségvágyát, a papok uralmát, a legendákat, melyeket ott hallott és amelyeket inkább mint művész és nem mint gondolkodó élvezett, megismerhette volna anélkül is, hogy Athént elhagyta volna. Ez az új világ, a tarka-barka tömeg, a műemlékek, templomok, a papok csak

testét és külső figyelmét kötötték le és talán csak arra szolgáltak, hogy még több ideje legyen a belső elmélkedésre.

Hazatértében megállapodott Kirenében. Sokrates egyik régi barátját, Theodorust, a geometria művelőjét akarta ott meglátogatni. A gyászos kimenetelű pör után emez visszajött Athénből, ahol elég sokáig tartózkodott, és ahol Plátó közben-közben meghallgatta tanítását. Mielőtt a munkához fogott volna, mely most már kezdett kibontakozni előtte, Plátó boldog volt, hogy a kedves öreget Sokratesről hallotta beszélni. Sokrateshez csatlakozott ez a hű lélek és világos fejű ember, mert egyforma szenvedéllyel keresték az igazságot és egyformán szerették az ifjúságot. Bár Protagoras barátja volt, még sem kedvelte az ékesszólást és dialektikát. Vérbeli matematikus volt; nagyot lendített az irracionális számok elméletén és beleöntötte tanítványaiiba lelkesedését és kutatói buzgóságát.

Plátó, ki megunta a különlegességeket, a templomokat, misztériumokat és kinyilatkoztatásokat, valóságos élvezettel merült bele pár héten keresztül a szigorúan tudományos előadásokba. A „gyémántkemény” okoskodásokat az öreg mester bizalmas közlései váltották fel munkáiról, tanítványairól vagy ártatlan, mosolyfakasztó emlékei arról, akiről mindketten érezték, hogy még mindig köztük van barátságával. Plátó végül, valószínűleg a 396. év folyamán, visszatért abba az Athénbe, ahol, amint most már tudta, valami munka várt rá.

II. Az igazi Sokrates

Sokrates halála mint valami villámcsapás rendítette meg, de csak lassanként világosította meg. Míg nyugodt összeszedettségben hallgatta a tanítványok elbeszéléseit, úgy érezte, hogy össze nem függő ragyogó fénypontok vonulnak át öntudatán, melyek mintha titokzatos lényének mélyéből fakadnának, melyet előtte ismeretlen vihar korbácsolt fel. Elutazott, hogy idegen vidékeken járva és gondolatainak belső zavarán keresztül önmagára találjon. Lassanként szíve és elméje tanulékonyabbak lettek, a zavar lecsillapodott az átható fényben. Láttá ennek a világításában, hogy egész élete semmiség, hogy semmiség egész kora, de új utat, biztos reményt is mutatott neki; és ez a szigorú, de jótékony fény olyan volt, mint Sokrates életének és halálának a ragyogása.

Nemcsak Anytos és az athéni demokraták nem ismerték Sokratest, nemcsak ők gyűlölték, ítélték el és küldték a halálba. Athén és legdicsőbb államférfúinak vak imperializmusa; az Alkibiadesek és Kritiasok és az egész fiatal arisztokrata oroszlánok hatalmi és élvhajhászó örülete; a szofisták hiú és árubabocsátott dilettantizmusa; az egész nép rossz vezetőivel, népámítóival, szónokaival, költőivel, színészeivel mind elítélték, mert érezték, hogy szava és élete elítéli őket: „Ha Sokrates komolyan beszél és igaz, amit mond, akkor az egész emberi élet fonák és mi kétségtelenül épp az ellenkezőjét tesszük annak, amit tennünk kellene”. De nem akarták belátni, hogy „életük fonák volt”: a legsötétebb tudatlanságba sülyedtek és továbbra is azt hitték, hogy a legfelvilágosodottabb emberek. Kigúnyolták ezt a „fecsegő gonosztevőt és bolondot”, ki a felhőkben keresi a tudást, a jót, a valótlán igazságot és mindent befeketít, amiből a mostani világ él.

Sokratesnek azonban igaza volt. Még Athén dicsősége alatt is nagy baj rejtőzött és mivel nem akarták felismerni és gyógyítani, most romlássá és szerencsétlenségévé lett. Mire jók a hajók, a falak, a fegyverraktárak; mire jók a mindenféle fegyverek és az imperializmus összes hódításai, az egész anyagi dicsőség, amit „a nagy politika” virágának neveztek, ha a nép mindezek ellenére a tudatlanságban és igazságtalanságban maradt? Nem abban áll-e a helyes politika, hogy felfedezzék és kiirtsák ezt a bajt, mielőtt halálos virágait hozná? Sokrates egyedül vállalkozott erre, ő volt az egyedüli nagy államférfiú. A többiek, Themistokles és Kimon, sőt még maga Perikles is és sokan mások, náluknál kisebb emberek, a szónokok és népámítók egész serege csak hízelgők és megrontók voltak. Ami az oligarchákat, a

demokratákat és mérsékelteteket illeti, azok nem voltak pártok, hanem csak nyomorult csoportulatok.

Plátó azért tett szemrehányást magának, mert nem értette meg ezt azon nyolc év alatt, míg közelebről megismerte Sokratest; részt vett társalgásain; látta lépéseit, életét; hányszor érezte sürgetését, mennyi fény áradt ki számára mesterének zavarba ejtő kérdéseiből! Azonban kora gyermeke volt, ki mindenben magán hordta annak bélyegét, az ifjúság heve magával ragadta és elvakította. Végre megértette ezt, miután előbb összetörte, majd pedig lassanként megvilágította ennek a halálos ítéletnek a tanítása. Ezt kellett most megértetnie azzal az Athénnel, melynek megmentéséről álmodozott.

Hasztalan és kétségbeesett örület lett volna, ha közvetlen cselekvéssel akart volna megmentéséhez fogni azáltal, hogy a gyakorlati politikába avatkozott volna. Politikai párt, heteira támogatása nélkül nem lehet cselekedni, de hol lennének azok a barátok, akik hajlandók lennének mást tenni, mint amit az érdekek, szenvedélyek és góg szokásos politikája sugalmazott? Tudta, hogy mily szégyenletesen véres vége lett ennek a politikának. A másoknak a megkísérlése egyedül, a vak tömeg és az őrjöngő csoportulatokkal szemben a közeli halált jelentette anélkül, hogy az igazságnak bármi haszna is lett volna belőle. Más módon kellett ezt az üdvös igazságot győzelemre segíteni. Athén gyengéjét, szellemi kíváncsiságát, a szatíra és komédia iránti előszeretetét, a szócsaták és dialektikai küzdelmek iránti rajongását kellett kihasználni. Hivatkozni kellett mélységes igazság- és igazságosságérzetére, amit annyi nyomorúság és tévedés sem tudott egészen elfojtani az athéni nép szívében. Végül talán azon egyszerű és őszinte világosság által, melyet a tiszta szenvedély táplált, ami ott lobogott Plátó lelkében, lehetett a sokratesi program köré csoportosítani annak az athéni ifjúságnak egy részét, mely a megszabadító jövő munkása volt.

E célból Plátónak csak szabadjára kellett engednie szívét, melyet megtöltött Sokrates társalgása, mit végre megértett, melyet eltöltött Sokrates személyisége, kit a vértanúság megdicsőített, és akit csak egyedül ő mutatott be igazi nagyságában, azt a szívet, mely telve volt egy régóta elfojtott étellel, amelynek csak egy vágya volt, hogy teremtő tevékenységben nyilvánulhasson meg.

Költő volt és ifjúságának tüze még megvilágította a megpróbáltatásokban éretté lett gondolatát. Képzületében mily szép drámába foglalta Sokrates oktatásának ezen élő tanítását! Athén egész közeli múltját; a tegnap és tegnapelőtt eseményeit, amelyekben már csírájukban vagy a kifakadáshoz közel ott voltak a szerencsétlenségek, amelyeket azonban még eltakart a dicsőség felhője; Alkibiades ragyogó ifjúságát, Kritias törekvő és sokatígérő élénkségét, Charmides szerény gyermekkorát, Nikiast, mint érett politikust és harcost, a nagy szofistákat ragyogó öregségükben, a kisebbeket, amint vitatkoztak, mögöttük pedig a tanítványokat és a hírnevet; végül saját kedves ifjúságát, amint a palaestrák gyermeknépe két óra között sietett, hogy Sokratest lássa, mint vitatkozott egyik vagy másik tudománykereskedővel. Mily változatos jelenetek támadtak, alakultak ki és játszódtak már le lelkében Sokrates és Athén rossz vezetői, papok és jósok, szónokok és szofisták, politikusok és hadvezérek között! Lázasan dolgozó képzeletében megelevenedett a színház, amit annyira kedvelt, a finom bohózat éppúgy, mint a bohóci szatíra, sőt még a vásári marionettek tréfái is, kárörvendő ifjúságának szép emlékei, mikor megjegyzett és gúnyosan utánzott minden nevetséges látványt és mindezt összegyűjtötte, hogy párbeszédeinek komoly menetét élénkké és széppé tegye vele.

Azonban mindaz a tanítás, ami a tudományról, a jóról és igazról szóló vitatkozásait megtöltötte, az igazság szenvedélyes szeretete, mely kiáradt sürgető kéréseiből éppúgy, mint csipős megjegyzéseiből; a világosság, mely szépséggel árasztotta el; a nyugodt mosoly vagy finom gúny, ami abba vegyült, mind Sokratestől származik, aki éppúgy hatalmába kerítette Plátó összes műveit, mint ahogy leigázta Plátó lelkét. Plátó újjáteremtette Sokratest. Újra élte annak életét; kutatott, kérdezősködött, cáfolt, gúnyolódott, méltatlankodott, mosolygott a szép

ifjakra, hogy kitárják előtte lelküket; felkeltette a szofisták hiúságát, hogy fitogtassák magukat és felfuvalkodjanak, ami által annál jobban szétfoszlik ragyogó semmiségük; tudatlannak vallotta magát és igaz szeretettel kereste az igazságot és végül feláldozta magát ezért az igazságért egész a börtönig, sőt meg is halt érte. Azonban Sokrates eme feltámadása és megdicsőítése mögött Plátó megfélemedezett önmagáról, eltűnt, megszűnt élni és létezni. Vajon tudta-e ez a csodálatos művész, ki feláldozta önmagát műve szépségéért; ez a tanítvány, ki elrejtőzött, hogy annál jobban kitűnjék mestere nagysága; ez a gondolkodó, ki az érthető igazságokra önmagának a legkisebb árnyékát sem vetette, vajon tudta-e, hogy önkéntes halála a halhatatlanságot szerezte meg számára?

III. Az első párbeszéddek

Plátó, amint visszatért, rögtön munkához látott és Athén csodálkozott prózában írt drámáin, melyek egymást követték. Az okos kritikusok nem tagadják, hogy még mindig nem tudják megmondani, mily sorrendben írta és tette közzé első párbeszédeit, ennek az ötven évre terjedő irodalmi termelésnek zsengeit. Ez az egész termelés ránk maradt, sőt még valamivel több is: negyvenkét *párbeszéd*, melyek közül huszonhetet vagy huszonnyolcat általánosságban eredetinek tartanak, míg hetet már a régi idők óta biztosan hamisításoknak vesznek, a többiek eredete kétes; a *definiciók*, melyek, bár hamisítások, mégis megtalálható bennük a plátói hagyományok jórésze; tizenhárom *levél*, melyekért a kritika napjainkban néha túlságos nagylelkűséggel lelkesedik, míg azelőtt sokáig a leghatározottabban elítélt. A legkevesebb, mit róluk mondhatunk, hogy a legjobbak közülük oly adatokat nyújtanak Plátó életéről, melyek csak tőle vagy közvetlen tanítványaitól származhatnak: a hetedik egészében méltóan sorakozik az utolsó korszak nagy párbeszédei mellé; a nyolcadik éppoly valószínűleg hiteles.

Eszményi lenne, ha sikerülne a hiteles párbeszéddek keletkezési idejét megállapítani vagy legalább is valószínű időrendjük szerint lehetne őket csoportosítani. A modern kritika oly osztályozási alapot keresvén, mely legkevésbé függne az egyéni ítéletek benyomásaitól, megállapította, hogy a *Törvények*, melyeket nem fejezett be Plátó, a plátói nyelvezet utolsó fejlődési fokát képviselik, melyekkel össze lehet hasonlítani visszafelé menve a többi párbeszéddek időrendjük megállapítása céljából azon rokonsági fok alapján, melyet Plátó *öregkori stílusával* mutatnak. Tehát biztosan megállapíthatta, hogy az utolsó csoporthoz tartoznak a *Szofista*, *A politikus*, *Philebos*, *Timaeus*, *Kritias*, *A Törvények* és nagy a valószínűsége, hogy az utolsóelőtti csoporthoz a *Köztársaság*, *Phaidros*, *Parmenides*, *Theaitetes* tartoznak. Nagy erőfeszítéssel igyekezett egy központi csoportot összeállítani, melynek összetétele és sorrendje már nagyon bizonytalan, de amelyikhez a következő művek számíthatók: *Mainon*, *Phaidon*, *a Lakoma*, *Ion*, *Menaxenes*, *Euthydemes*, *Kratyles*.

Azonban módszerének bizonytalansága annál nagyobb lesz, minél jobban eltávolodik az *öregkori stílustól*, mit kiindulási pontnak vett. Érthető, hogy nehéz *ifjúkori párbeszédeinek* sorrendjét ezen egyetlen kritérium alapján megállapítani és hogy sok másféle nyomot kell keresni, ami azonban tág teret nyit a szeszélynek és kételynek. Itt tehát még kevesebb jogunk van, mint egyebütt annak a határozott kijelentéséhez, hogy ez vagy amaz a párbeszéd megelőzte vagy követte a másikat. Azonban nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy azt a csoportot, melyhez a *Kisebb Hippias*, *Apologia*, *Euthyphron*, *Kriton*, *a Nagyobb Hippias*, *Lysis*, *Charmides*, *Laches*, *Protagoras*, *Gorgias* tartoznak, Plátó Athénbe való visszatérése (kb. 396) és itáliai utazása közti időben tette közzé. (388)

Azonban bizonyos, hogy *Sokrates apológiája* logikus bevezetése az egész párbeszédsorozatnak. Sokrates úgy védekezett, hogy halálra ítélték, kivégezték és megbecstelenítették. A közvélemény ítélete szerint a vádlottnak legtöbbször nincs igaza, az elítéltek soha. Ha nem volt bűnös, miért nem mutatta ki ő, akinek egyedüli ismert

foglalkozása abban állt, hogy reggeltől estig beszélt? Ha a *sokratesi cáfolat* ért valamit, miért nem szégyenítette meg vele vádlóit, amint naponként megszégyenített jóra való szofistákat, szónokokat és politikusokat, akiket áldozatul szemelt ki? Ha nem tette azt, annak a bizonyítéka, hogy az annyira magasztalt ügyessége csak üres dialektika volt, olyan szójátékművészet. Elégséges volt ahhoz, hogy elkábítsa a tudatlan ifjúságot, de nem tudta csalódásba ejteni azokat az embereket, ki való életet éltek. Ha nem tudott eléggé hazudni ahhoz, hogy félrevezesse bírját, miért nem könyörgött úgy, mint a többi emberek; miért nem keltette fel könyörületüket panaszaival, melyek mindig biztosan hatottak, amit nálánál nagyobb emberek sem vetettek meg? Mivel büszke és nyakas volt és bízott abban, hogy sokáig nem büntették meg, úgy sem túlságos nagy árat fizetett vakmerőségéért, amellyel vétkezett az istenek, intézmények és törvények ellen.

Ezen elfogadott ítélet ellen Plató párbeszédei a közvetett és végtelenül meggyőző bizonyítékok egész sorozatát vonultatják fel, mert Sokrates ártatlanságát és jótéteményeit az életben mutatják be. Azonban szükséges volt általánosságban is válaszolni azokra a rágalmakra, melyek, miután megölték Sokratest, megsértették és nevetségessé tették emlékét. Nem azáltal lett-e ez a válasz hatásossá, hogy magának a vádlottnak az ajkaira adta? Át kellett dolgozni bírái előtt elmondott beszédét és anélkül, hogy meghamisította volna, a gyakorlott retorikával kellett tapintatosan támogatni, meg kellett azonban őrizni egyszerűségét, sokratesi hősies nagyságát és így Sokrates feladatának és életének, isteni küldetésének, megnemértett jótékonyosságának, minden fenyegetéssel dacoló bátor ellenállásának, nagyszerű áldozatának világos kifejtésévé kellett átváltoztatni. Ezt tette Plató *Sokrates apológiájában*.

Ha Sokrates nem tudta elhárítani a végső ítéletet, nem azt jelentette-e, hogy már előre elítélték? Bírái már kis gyermekkorukban a színház hazugságaival táplálkoztak, ami szofistának, hiábavaló tudományok imádójának és az istenek megvetőjének mutatta be. Ha oly sok ellenséget szerzett magának, kiknek gyűlölete most elérte, nem azért történt-e, mert a delfi jósdának engedelmességet? A legbölcsebb embernek jelentette az ki. Abban a meggyőződésben, hogy semmit sem tud, felkereste mindazokat, akik bölcseknek, szónokoknak, politikusoknak, költőknek és művészeknek tartottak magukat és meggyőzte őket tudatlanságukról. Ezáltal belátta, hogy csak azáltal bölcsebb, mint a többiek, mert azok bár nem tudtak semmit, mégis beképzelték maguknak, hogy tudnak, míg neki legalább az a tudománya megvolt, hogy tudta, hogy nem tud semmit. Az emberek, kiket megszabadított ily módon csalódásaiktól, halálát kívánták, a gyűlölet pedig megsokszorosodott ellene, mert fiatal tanítványai, kik utánozták, nem voltak semmire sem tekintettel és kérlelhetlen bosszút keltettek.

Az áldozatok könnyűszerrel bosszút állhattak azáltal, hogy minden különös változtatás nélkül újra felhozták Sokrates ellen a bölcselek ellen felhozott divatos vádakat. De hogyan is akarthatta Sokrates megrontani az ifjúságot? Nem lenne-e örült, aki rosszá akarná tenni azokat, akiknek a környezetében él, hisz ő maga szenvedne legelőször romlottságuk miatt? Hogyan merészelték azzal vádolni, hogy nem hisz az istenekben, mikor ugyanakkor azt hozták fel ellene, hogy a titkos isteni hangra hivatkozik, mely irányítja és támogatja?

Az igazi veszedelem nem ezekben az ellenmondásokban rejlik, melyeket arcátlanságukban Anytos és Meletos kovácsoltak ellene. A tömeg vad örülete veszedelmes, mely oly sok kiváló embert pusztított el és őt is el fogja pusztítani, mikor rája kerül a sor. Hát nem örült megátalkodottság-e az, ha valaki Sokrates korában továbbra is megmarad azon magaviselet mellett, mely a halálnak teszi ki? Ha így lenne, örülteknek kellene nyilvánítani a hősöket és félisteneket, kik a halált többre becsülték a becstelenségnél. Sokrates, ki hazájának engedelmességgel szembenézett a halállal a harcmezőn, most sem lesz engedetlen a jóslatnak azáltal, hogy menekülne előle, mintha az rossz lenne. Az a küldetése, hogy kipróbálja az embereket, nem tudna erről lemondani. Athén javára kapta és ha majd eltüntették, bár

küldene más valakit Isten, hacsak nem akarják, hogy Athén álomba merüljön és állandó legyen szerencsétlensége; más valakit, aki, mint ő is, tartózkodnék a gyakorlati politikától, mert azzal csak úgy foglalkozhatik igazán jól az ember, ha kiteszi magát a biztos halálnak. Sokrates szembeszállt az igazságtalansággal a Harmincak alatt éppúgy, mint a demokrácia idején. Ne védelmezzon bűnös ügyet és ne könyörögjön bíráihoz.

Elítélik? Legyen. Pénzbüntetést, szigorúan véve, elfogadhatna, mert Plátó, Kriton, Kritobulos, Apollodoris fizetnének helyette. Azonban amit megérdemelne, az lenne, hogy a Prytaneumban eltartsák, mint a város jótevőjét. Száműzetés? Soha! Hogyan túrnék el az idegenek kritikáját, mikor saját hazája sem tűri el? Az pedig nem lenne élet, ha úgy élne, hogy nem használná fel gondolkodását. Tehát a halál, Sokrates félelem nélkül fogadja. Ez a halál nem szabadítja meg az athénieket, mert ha ő eltűnik, más, fiatalabb és kegyetlenebb kritikusok támadnak. És bármily legyen is az álom nélküli alvás, vagy – mily kellemes reménység – a tartózkodás a túlvilágban, ahol az igaz bírák és a régi hősök laknak, csak örül neki: sem élet, sem halál nem teheti szerencsétlenné a jó embert.

IV. Gorgias vagy az egyedül szükséges tudomány

Ennek az *Apológiának* egyik fejezete vázolja azt a programot, aminek a látszat szerint meg kellett töltenie az első párbeszédet. Hogy felfedje a delfi jóslat jelentését, Sokrates kritikái körútra indult: egymás után kérdezi ki a városok vezetőit és győzi meg őket elégtelenségükről. Ennek a körútnak egyes jeleneteit, tragédiákból és vígjátékból álló dráma számos jelenetét ismerteti meg Plátó egymásután az athéni néppel.

A *Lachesis* c. párbeszédben tette ezt, ami nevetségessé tette a kiváló emberek szokásos és tehetetlen jóakarátát. Két atya szerepel benne, kiknek nagy gondot ad fiaik nevelése. Szép nevük van, Thukydides és Aristides, nagyatyjaikat hívták így. Ehhez csak gyönyörű családi emlékeket adhattak nekik atyjaik, mert közvetlen leszármazottjaik csak „száraz gyümölcsöt” termeltek. A nagyhirű tábornokok, Nikias és Lachesis, kiknek szintén kikérték véleményét az ifjak nevelésére vonatkozólag, annyira képtelenek voltak valami világos gondolatot adni, hogy végül őket is vissza kellett küldeni az iskolába. Egy híres jóst *Eutyphron* mutatott be: saját kedve szerint irányítja a nép hitét és megtanítja őket, hogyan lehet az istenek kegyét megnyerni, azonban nem tudja megmagyarázni, mi a vallás és jámborság. Csodálatos vígjátékok voltak a *Kisebbik Hippias*, a *Nagyobb Hippias*, *Protagoras*, *Gorgias*, amelyekben szofisták és szónokok akarják fitogtatni ígéreteiket és bemutatni ékesszólásukat, de amikor Sokrates kérdegeti őket, ügyesen vezetvén őket vissza a tárgyhoz minden egyes eltávolodás után, hiába igyekeznek eltakarni semmiségüket.

Nincs semmi iskolás ezekben a munkákban, bármily logikus is gyönyörű felépítésük. A színházkedvelő athéni megtalálta ezekben a dráma minden fajtáját, a Guignol-féle kétszemélyes tréfától kezdve, amilyen a *Nagyobb Hippias*, egész a terjedelmes vígjátékig, amit *Protagoras* nyújt, amelyben mindjárt a bevezetés után megjelenik a szofisták egész vezérkara a színpadon; mindegyik szónokol hallgatói körében, de egyben figyeli a másik csoportot is; majd valamennyien vitára jönnek össze, melynek fordulói és szünetei alkalmat adnak minden egyes szereplőnek, kicsinynek és nagynak, hogy pompázhasson és hatást kelthessen. Azonban az olvasó érezte a tréfánál éppúgy, mint a tudós vígjátéknál, hogy való izgalom van születőben és rendkívül fontosságú kérdés kezd kialakulni. A *Gorgias* c. harcias vígjátékban az izgalom jelenetről-jelenetre fokozódik egész a legnagyobb fokú tragikumig és a fontos kérdés ezen egyszerű alakban talált kifejezést: „Kire bizzuk lelkünket és a város lelkét? Mi az egyetlen szükséges dolog és mi által tudjuk azt magunknak biztosítani? Ki fog minket megmenteni?”

Már találkozunk vele mint előzetes figyelmeztetéssel *Protagoras* elején. A fiatal Hippiastól, ki sietve keltette fel a korai órákban Sokratest, hogy bemutassa a nagy

szofistának, azt kérdezte, tudja-e, mily veszedelemnek teszi ki lelkét. Ki volt ez az ember, kinek csak nevét tudta és kikiáltott dicsőségéről hallott? Kereskedő, tudományházaló. Aki az első jött-menttől szerzi be lelki táplálékát, nem „teszi-e kockára életét?” A testi táplálékot edényben hordják, az ember vizsgálat alá veheti odahaza. Lelki táplálékot azonban csak egyszer kap az ember és ha egyszer elfogadta, már nincs módjában azt elfogadni vagy visszautasítani: bennünk marad, akár jó, akár rossz. A párbeszéd folyamán számos fordulatot keresztül Sokrates továbbfolytatja vitáját a menekülő Protagorasszal; a vitatkozás e kérdéssel fejeződött be: honnét az üdvösség számunkra? És ha a boldogság, mint Protagoras vallotta, az élvezetek okos adagolásában állna, nem lenne-e még akkor is szükség egy tudományra, mely ezt az adagolást tanítaná? És Sokrates kijelentette, hogy felfogása szerint a tudomány független valami: semmi sem ér fel vele, egyedül benne kell üdvösségünket keresnünk.

De melyik ez a tudomány? A legerősebb hangok azt felelték: „A retorika. Nincs értelme, hogy másutt keressen az ember bonyolult és szörszálhasogató tudományokat, hogy életét meg nem lelhető igazság keresésében örölje fel, az a tudomány menti meg az embert, amelyik az emberek hiedelmeinek urává teszi. Már pedig a retorika ez: a meggyőzés fáradhatatlan munkása, csak pontos és fáradtságos tudásra van szüksége; segítségével, akinek nincs tudása, sokkal meggyőzőbb lesz, mint a tudós. A hiedelmek mestere, kezében van a hatalom kulcsa. Nemcsak védő-, hanem hódítófegyver is; a teljhatalmat biztosítja az államban annak a számára, ki ügyesen forgatja, mert ez teremti meg a valódi igazságot, az erőt; elhelyezi vagy feldönti az értéktelen törvényes akadályokat, melyeket a tehetetlen tömegek állítottak képzeletükben a hatalmasok elé. Aki az ékesszólás nélkül akar élni és tudományos bizonyítékokkal akar valami igazságot vagy természetfeletti igazságosságot bebizonyítani; aki azt akarja elhíttetni, hogy a bölcsesség kedvelője és három vagy négy ifjúval susog valami sarokban, nem emberi, hanem rabszolgaéletet él, arra készül elő, hogyha bíróság elé kerül, ott remegjen, száját tátsa és már előre mindenféle büntetést mérjenek rá”.

Ezt a tant fejt ki Plátó a *Gorgiasban* és ez ellen küzd. Három, fokozatosan emelkedő részre osztotta. „A retorika a meggyőzés munkása”, ki tudná jobban kifejteni ezt a tételt, mint Gorgias, a szó varázsának a hirdetője? Tanítványa, Polos, ez a zabolátlan és szemtelen csikó, nyíltan megmondotta, mi ennek a meggyőzésnek a célja és azzal kérkedett, hogy „a retorika a mindenhatóságnak az eszköze, a legnagyobb élvezet, a zsarnokság megteremtője”. Végül Kallikles, a nemes és művelt oligarcha, ki majd simulékony, majd durva volt, az erő jogát hirdette; kimutatta a *természet* és *törvény* közötti alapvető ellentétet; bebizonyította, hogy ez a törvény képmutatás, amelyben a tehetetlenek szövetkeznek arra, hogy hazug tanokkal megfélemezzék a fiatal oroszlánokat; a született Übermensch után sóhajtozott, ki összetöri az igazságosság és egyenlőség összes törvényeit és visszatér a „természetjoghoz”, a pompás és korlátlan erőhöz. Talán azért írta Plátó ezt a párbeszédet, hogy válaszoljon az ízléstelen *Sokrates vádolása* c. munkára, melyet kétségtelenül 393 után írt a szofista Polykrates? Lehetséges, de egészen bizonyos, hogy Plátó, ha nem is adott volna neki erre alkalmat ez a könyvecske, akkor is elég okot talált volna arra, hogy megírja az emberi erkölcsök ezen nagyszerű drámáját, hogy ebben a hatalmas szintézisben gyűjtse össze mindazokat a káros eszméket, melyek meggyőződése szerint a közszellem romlásának és az athéni politika gyászos végének a magyarázóit. Ezen gyászos eszmékkel Plátó szembehelyezi azt az igazságot, melyet Sokrates védelmezett és élt és azt az eszményt, melynek ő maga is szolgálatába állott. *Gorgiasa* apológia és program egyben.

Nem, a szónokoknak nincs joguk ahhoz, hogy kigúnyolják Sokratest, mert az egyedül szükséges tudomány keresésének szentelte életét és mert gyenge áldozatnak mutatkozott az igazságtalan váddal szemben. A retorika tudománynak tartja magát, pedig csak silány ügyesség a hízelgés művészete. Biztosítja a hatalmat? Igen azok számára, kik értenek a hatalom imádásához, tudnak hízelegni a zsarnokoknak, akár egyetlen zsarnokról van szó, akár a fenséges tömegekről és hogy elnyerjék a győzedelmeskedő igazságtalanság tetszését,

maguk is igazságtalanok tudnak lenni. Már pedig rossz üzlet az, mikor valaki büntárssá lesz, nehogy áldozat legyen. Az igazságtalanságot inkább el kell szenvedni, mint elkövetni.

A hatalom egyébként is jelent-e hasznot? Az erő joga, mit Kallikles hirdetett, az egyéniségnek eme korlátlan kifejlődése, vágyainak és élvezeteinek végnélküli megnövekedése vajon a boldogság-e? Talán épp ellenkezőleg, a viszkető sebei által felizgatott beteg örülete ez. Boldogság, ami jó, jó pedig a lélek a város és akármilyen számára is; a rend, a belső összhang, az alkalmazkodás, a meghajlás saját célja előtt. Ha itt a földön az igazságtalanság látszólag győzedelmeskedhetik is, legyünk nyugodtak, a halál, mely pőrére vetkőzteti a lelket, felfedi a gonoszok belső nyomorúságát. Boldogok azok, kiket oly állapotban talál, hogy még gyógyíthatók és szerencsétlenek azok, kiknek igazságtalanságát örökkössé teszi!

V. Az itáliai utazás és az Akadémia megalapítása

Minden arra enged következtetni, hogy a párbeszédnek nemcsak irodalmi sikerük volt, hanem, hogy az athéni ifjúságra már azt a hatást gyakorolták, amire Plátó számított. Abban a pillanatban, mikor ily erővel dramatizálta a Kallikles és Sokrates között lefolyt vitában a szónoklat és bölcsélet közötti ellentétet, maga is azt az életformát választotta, mely oly kegyetlenül gúnyolta az oligarchák szócsöveit. Azt határozta, hogy hosszú időre, ha nem is örökre, búcsút vesz az *agorától*, a gyűlésektől és politikai vitatkozásoktól, és látszólag eltemetkezik, „azzal töltvén napjait, hogy egy sarokban három vagy négy ifjúval susogjon”. Már azon volt, hogy *hetairiát* alapít, mely az egyedül üdvös politikának alapja lesz: világosfejű, lelkes és határozott ifjakat szándékozott közös tanulás és elmélkedés által arra nevelni, hogy az igazságosság és jog alapján újraépítsék a várost.

Ez az alapvetés felfogása szerint, amint Sokrates gondolatában is, tudományos feladat, a *tudomány* feladata volt. Ez a fenséges tudomány, mely az összes tudományágaknak megkoronázása és célja, a jónak a tudománya, magán- és közérkölcstan egyben, igazi nevén a politika tudománya. *Gorgias* mint csaló utánzatának, a politikusok számára a szofisták által kidolgozott retorika, ellentétét állítja elénk. Nem ügyesség, sem emlékezet és összevetés útján halad előre, hanem bizonyítás által. *Ki tudja mutatni*, hogy előre halad; meghatározások, bizonyítékok és következtetések által fejlődik; megokolásait „vas és gyémántkapcsokkal” köti össze. Az a felfogás, hogy a mértani egyenlőség a legfőbb az isteneknél és embereknél; a hivatkozás a tudósokra, kik azt tanítják, hogy a földet és eget, embereket és isteneket megfelelő összhang köti össze és akik épp ezért a mindenséget összhangú szintézisnek, kozmosznak tekintik, eléggé mutatják, hol kell ennek a tudománynak a mintaképét keresni. Plátó, cyrenei Theodorus tanítványa és barátja megértette, hogy a világos eszme és csalhatatlan tudás, ahogy azt Sokrates megkövetelte, szükségessé teszi, hogy a jó tudományában is a mennyiségtan módszerét és szabatos pontosságát alkalmazzák.

Ám épp ebben az időben élt Délitáliában egy rendkívül híres „matematikus”, kiben kiváló módon egyesült a tudós és államférfiú. Archytas, a tudományos mechanika és akusztika egyik megalapítója, szintén azon kutatók közé tartozott, kiket Aristoteles után „pythagoreusoknak” neveztek. Ez nem azt jelenti, hogy a számoszi bölcsőtől vagy Krotontól örökölték volna állítólagos titkos tanításokat, hanem inkább, hogy az akkori irodalmi divat szerint szívesen övezték tanításukat a régi elmúlt idők tekintélyével és az orfikus és pythagoreikus hagyományok ezen országában természetszerűleg Pythagoras híres és már régóta mithikus neve mögé rejtőztek.

Archytas körülbelül egykorú volt Plátóval és valószínűleg húsz évvel korábban halt meg nálánál, 365-ben. Tarentumban lakott annak az öbölnek északi részén, melyet a pythagorikus és orfikus történelem híres városai, Metapontis, Szibarisz, Petilia, Krotone övezték. Mint ügyes politikus és szerencsés tábornok hétszer volt fővezér, jóllehet a szabály szerint

tarentumi polgár csak egyszer viselhette ezt a méltóságot, és mint Perikles, zsarnoki tekintéllyel kormányozta szülővárosát anélkül, hogy ezt a nevet viselte volna. Bármily alkalom vezette is Plátót hozzá, a bölcselelő és matematikus államférfiúval való találkozása, ebben a pillanatban, Plátó legtitkosabb vágya volt.

Az üdvösség keresőinek ez az országa egyúttal az elpocsékolt élet hazája is volt. Szibarisz hírneve fennmaradt. De még Tarentumban is, Plátó mondja el *Törvényeiben*, az egész város részeg volt Dionysius ünnepein. Még inkább ilyen volt az élet Syrakusában: örökös ünnepegekkel és kicsapongásokkal találkozott az első pillanattól kezdve a városban és I. Dénes zsarnok udvarában.

Miután Athén támadását energikus védelmezője, Hermokrates, Lakedemonia hatalmas támogatásával visszaverte, Syrakusa pártokra szakadt. Hermokratest száműzték és radikális demokráciát vezettek be. Ez azonban nem tudta megakadályozni, hogy ősi ellenségük, Karthágó, el ne pusztítsa Selinantet és Hymerost és kevéssel később el ne foglalja Agrigentumot. Hermokratest, miután saját erejére támaszkodva viselt hadat Karthágó ellen, megölték, mikor erővel akart behatolni Syrakusába. Egyik fiatal híve, Dénes, felhasználván az Agrigentum elestével támadt ijedelmet, hadvezérnek, majd meg egyedüli hadvezérnek választatta magát és sikerült a helyzet kihasználása által az egész tényleges hatalmat a maga számára megszereznie.

Ebben a 388. évben, tizenhétévi zsarnokság után, nemcsak a karthágóiakat tudta Szicília legnyugatibb részeire visszazorítani és majdnem az egész szigetet Syrakusa fennhatósága alá hajtani, hanem hódításait még Délitáliában is kiterjesztette. Ekkor már nagy híre volt a szárazföldi Görögországban és még növelni is szándékozott, amiből későbbi tervei számára akart előnyöket biztosítani azáltal, hogy részt vett a következő ősön az olympusi játékokon. Ekkor történt, hogy féltestvére, Dion, ki olyan első minisztere volt és bizonyára összeköttetésben állott Tarentum kormányzóival, felkérte Plátót, hogy látogassa meg.

Plátó bizonyára nem láthatta előre ennek az utazásnak távoli következményeit, melyek Szicília történetét részben az ő történetévé tették. A Dénes-féle zsarnokokkal való találkozás éppúgy, ha nem jobban, megfelelt titkos belső vágyainak, aminthogy nagyon örült annak, hogy a bölcselelő államférfiúval, Archytasszal találkozott. Hetedik levele tanúskodik arról, amit majdnem fel kell tételeznünk *Gorgias* párbeszédéből. Plátó, mikor először látogatta meg Itáliát és Sziciliát, már tisztában volt életemzméjével és már világosan látta azt az alap gondolatot, melyet a *Köztársaság* c. munkájában fejtett ki: Csakis akkor lehetnek boldogok az államok, ha a hatalom bölcselelők kezébe jut, vagy ha az emberek, kiknek a hatalom kezükben van, az igazi bölcseletet követik”.

Plátó egy pillanatra sem gondolt arra, hogy saját városában, Athénben, erőszakkal alapítsa meg a bölcselelők országát. Csakis azért írta meg *Kritont*, hogy Sokrates életével megmutassa és saját szavaival hirdesse a haza törvényeinek kijáró teljes tiszteletet. A polgárnak, ki nem tudja megtéríteni hazáját, csendben kell engedelmeskednie. Az erőszak a hazával szemben éppoly elvetendő, mint a szülőkkel szemben. Plátó, mikor *Gorgias*t írta, csak azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a visszavonultságban és tanulás által oly vezetőket neveljen, kik alkalomadtán elfogadtatják az athéniakkal a felvilágosult abszolútizmus eszméjét. De nem lehetne-e felhasználni a másutt elkövetett erőszakosságot és a kísérletezések ezen országában, nem lehetne-e hatni a meglevő zsarnokokra? Ez a kettős törekvés foglalta le Plátó egész életét.

Mily formában kísérrelhetné meg Dénes megtérítését? Szükség volt-e arra, hogy ezt kimondottan megkísérélje és a zsarnok haragját vonja magára? Nem volt-e már az is sok számára, hogy az álmódzó, ki oly véres lapokat írt *Gorgias*ában Archelaosról, a macedóniai zsarnokról, túlságos hamar befolyásolta a fiatal Diont? Plátót egy szép napon erőszakkal egy lakedemoniai hajóra szállították. Spárta 395 óta háborút viselt Athénnel és Aiginos volt hajóhadának támpontja, ahonnét ellenőrizte Piraeust és nyugtalanította Attika partjait. Plátót,

kit ezen Athénnel ellenséges viszonyban élő szigeten kihajóztak, rabszolgának adták el. Azonban szerencsére egy bizonyos cyrenei Anniceris kiváltotta és visszaadta barátainak és a bölcseseknek.

Bár gorombán távolították el a syrakusai udvarból, mégis fél győzelemmel távozott onnét, mert szövetségest hagyott ott maga helyett. Azáltal, hogy Diont, mint maga mondja el, megnyerte reformeszméinek, önkénytelenül a zsarnokság megdöntésén dolgozott, mert a fiatal herceg rögtön arra törekedett, hogy a romlott környezetben mint a bölcsélet meggyőződéses tanítványa éljen. Barátsága Plátó számára egykoron bőséges öröm és kegyetlenül megcsalt remények forrása lett. Ha nem is tudta megvalósítani még ezen buzgó és hű tanítványa által sem az eszményi államot, melyről álmodozott, reményei és örömei talán segítették az Akadémia csendjében, a lassú nevelői munkában és irodalmi tevékenységben, melynek az volt a feladata, hogy megsokszorozódott tevékenységet biztosítson álmának a térben és időben.

Itáliában megcsodálta a pythagoreusok által megszervezett tudós társaságokat. Visszatértekor a már hosszabb idő óta tanítványaival, kiket párbeszédei vonzottak hozzá, folytatott társalgásoknak állandó keretet és rendszeres szervezetet akart adni. Törvényes keretek között vallásos társaságot alapított és azt az akadémiai gimnáziumot övező parkban fekvő, a múzsáknak szentelt kis templom köré csoportosította Athén északnyugati részében, tíz stádiumnyira a Dipylon-kaputól. A szentély és a környező terület nemsokára annak a tulajdonába ment át, amit ezentúl akadémiai iskolának nevezhetünk. Célját tekintve ez a politikai tudományok iskolájához hasonlított; szervezetét tekintve olyan, kissé tágabb értelemben vett szeminárium volt, melynek tagjai szabadon jelentkeztek, de közösen fáradoztak erkölcsi és tudományos kiképzésükön egyetlen mester vezetése mellett, ki munkájukat irányította, lendületét fenntartotta. Távoli célja az állam megreformálása volt. Közvetlen célja a lelkek megújítása volt a szellemi megtisztulás, a tudományos kutatás és a teljes igazsághoz való fokozatos felemelkedés által.

Az eszményi tudomány

I. Az érthető valóságok

Plátó tehát alapelveként fogadta el, hogy van igazság. Nem ez a hit adott-e életet Sokrates örökös kritikájának, a világos eszme keresésének? Nem ez adta-e neki azt a makacsságot, mellyel állandó és meghatározott fogalmakat követelt, melyek általánosan elfogadott alapjai lennének az emberi tevékenységnek? Nem ezért az igazságért, az egyéni szeszélyektől független igazságosságért, a változó véleményekkel nem változható szabályokért áldozta-e fel Sokrates végül életét? Az államot az a felfogás mérgezte meg, hogy az egyén a mértéke minden valóságnak és minden jognak, amint mértéke a szenvedés vagy öröm érzetének. Hite, vágya, cselekedete teremti meg a dolgok törvényét és életét éppúgy, mint a társadalmak törvényét és életét, mert minden értelmének és akaratának a vetülete. Aki tehát valamikor meg akarta reformálni a közéletet, annak mindenekelőtt az értelmet kellett reformálnia és ezért az embereket állandósult sarkok felé irányítani, újra kellett bennük teremtenie az igazság eszméjét és legyőzhetetlen szeretetét.

A szellemi megújítás ezen munkáját Plátó akadémiai tanításával és párbeszédeivel végezte egy időben. Kétségbe vonhatja-e valaki azon jogunkat, hogy Plátó tanításának tartalmát és jellegét írott munkáinak tartalmából és jellegéből képzeljük el magunknak? Ennek az irodalmi termelésnek a ritmusa maga is elégséges ahhoz, ha például az Akadémia alapítása és a második szicíliai útja (388–366) közötti időszakot vesszük tekintetbe. A párbeszédnek nemcsak, hogy nem lesznek gyengébbek, hanem terjedelmesebbek, alakjuk tökéletesedik, tartalmuk kibővül. Az iskola hű visszhangjai: ébren tartják a tanítványok lelkében a visszhangot; elviszik a kívülálló olvasókhöz a meghívást, ami azokat talán egy napon az iskola küszöbéhez vezeti.

Ne zárkózzunk el tehát ezen dramatizált tanítások varázsa elől és valljuk be magunknak, hogy a mester szavai ezekben a benső tanításokban, bármily mélyek lettek is, amint a tanítványok érettebbek és kiképzettebbek lettek, még több étellel és költészettel teltek meg. Plátó, kinek bár irodalmi munkája a századokon keresztül megőrizte gondolatának lobogó lángját, maga mondja: az írott tanítás olyan, mint a néma szobor, mely nem tud önmagáról magyarázatot adni, sem védekezni, a tanítvány szívébe bölcsen elhintett tanítás azonban már nem bálvány, hanem élet és lélek.

Gorgiasz szkepticizmusa és különösen Protagorasz relativizmusa hiába jelentkeznek mint az ember teljesen szabad és teremtő tevékenységének mintái. Plátó oly mélyre hatol, hogy hajszályökerek által a dolgok természetének általános, metafizikai felfogásában mutatja be őket. Már *Kratyles*-ben kimutatja, hogy Protagorasz tulajdonképpen Heraklitosz tanítványa. Az első csak azért mondja ezeket: „Mint ember a lények és az igazság mértéke vagyok; amilyeneknek látom a tárgyakat, olyanok a valóságban, mert létezésük minden pillanatban nem más, mint aminek látszanak”, mert a másik ezt hirdette: „A dolgok nincsenek, csak lesznek és eltűnnek; semmi sem állandó és semmi sem létezik, csak az a törvény, hogy minden változik és rögtön elmúlik”.

Ilyen feltételek mellett hogyan lehetséges a tudomány, az a tudomány, amelyik egyedüli biztosítéka a jognak, az igazságnak, a jónak, az állam és az egyén szent törvényeinek? Plátó amint lelkében tette, irodalmi műben is szembe akarta állítani egymással két mesterét, *Kratylest* és *Sokratest*. Ez utóbbi, ki *Kratylest* mint ifjút kezelte, bevallatja vele, hogy ha semmi sem állandó, a gondolatnak nincs semmi támpontja sem: nincs megismerhető tárgy, de megismerő alany sem létezik. Ha az ember állítani akarja, hogy „a szép, a jó és minden, ami

ezekhez hasonló” valóság, hogy ez a valóság állandó, mindig ugyanaz és nem rejtőzik el minden pillanatban a gondolat hatalma elől, még Kratylos megátalkodása ellenére is el kellene vetnie Heraklitos tételét.

Azonban Heraklitos tétele igaz. Igaz abban a világban, melyben az emberek nagy része él, mind arra vonatkozólag, amit létezésnek, valóságnak neveznek, mert azt tartják valóban, amit szemeikkel látnak és kezeikkel érintenek. Már pedig az a világ, melyben élnek, valóban „mulandó és eltűnő világ” és a valóság, melyet állítólag megismernek, csak múló látszat. Szeretik a szép hangokat, a szép színeket, a szép alakokat; a testhez, múló szépségéhez, változó vágyaihoz, korlátolt érzékeihez ragaszkodnak. Mindez azonban csak tehetetlenség, csalódás és hazugság. Ez a tovaillanó látszat lehet *hiedelem, vélemény* tárgya, ami maga is állandóan változik. Azonban nem lehet *tudománynak* a tárgya.

Mivel azt állítjuk, hogy ez a tudomány szükséges, mert létezése számunkra éppoly szent, mint az igazság és a jó, azért azt is kell hirdetnünk, hogy *más a tárgya*, mint ezek a mulandó hiábavalóságok, melyek csalogatják azon szükségletünket, hogy megismerjük és szeressünk. *Tárgyai szellemiek és érthetők*. Szemeink nem látják, kezeink nem tapinthatják meg őket, azonban gondolatvilágunk felfogja őket, megtalálja bennük a biztos valóságot, a tökéletes világosságot, az állandó szépséget, amit keresett. Mert nem az érzékelhető tárgyak a valódi lények; nincs sem állandó alakjuk, sem végleges szerkezetük, mert lesznek és elmúlnak anélkül, hogy valamikor is léteznének. Ezzel szemben az érthető lények valóban léteznek; mindegyiknek megvan saját állandó és egyéni struktúrája vagy alakja (*eidós*); „*a valóságnak ezek az egyedüli alakjai vagy mintái*”, az *eidék* vagy *ideai*, az *eszmék*. Nem szellemi fogalmak, hanem önmagukban létező valóságok, melyek fénye világít, melyek teljessége erősíti és táplálja a lelket.

Ha az igazi valóság, a tudomány tárgya ilyen szellemi lényegekből áll, nincsen-e igazuk a költőknek, kik azt állítják, hogy az ember számára elérhetetlen? Más országból való, emberfeletti, isteni. Plátó fáradhatatlanul hirdeti összes irataiban, *Phaidontól* kezdve *A köztársaságig* és *Phaidasig* és *Phaidastól Timaeusig*, hogy az igazi valóságok szellemi, örök, isteni lények és hogy csakis isteni értelem tudja őket szemlélni. Mi hasznunk van tehát létezésükből és megvan-e annak a vágnak a pusztta lehetősége is, hogy megismerjük őket?

II. A boldogító látás és az előlétezés

Mainonban még határozottabban és még nagyobb kétellyel vetődik fel a kérdés: „Hogyan keresheti az ember azt, amiről nincs tudomása?” Nem egyszerű szójáték ez: a kereséshez az embernek valamit kell tudnia arról, amit keres, kutatása elé egy kissé meghatározott célt kell tűznie tudnia; e nélkül, még ha véletlenül rá is akadna tárgyára, nem tudná felismerni.

Sokrates válasza megelőzte ezt a híres mondást: „Nem keresnéd, ha már meg nem találtad volna”. Ezeket mondotta: „Az igazán lelki papok és a valóban isteni költők tudják egyedül megmagyarázni ezt a titkot. Valóban azt tanítják, hogy a lélek halhatatlan és hogy mivel sohasem pusztul el, csak azért költözik el az életből, hogy oda újból visszatérjen. Tehát látott mindent a földön és a föld alatt és miután egykoron mindent megtanult, most az első emlék visszaidézi emlékezetébe az összeseket”. Azonban Phaidon arra figyelmeztet, hogy ez az emlékeztetés, ez a *visszaemlékezés* csak képét és árnyékát adja nekünk azoknak: magát a valóságot csak akkor ismerjük meg, mikor újból tiszta, testnélküli, isteni lelkek lettünk. Az önmagát kereső tudomány közvetítő az egykori tudás és a majd újra visszanyerendő tudás között. A tulajdonképpeni emberi megismerés csak átmenet két emberfeletti, isteni megismerés között.

Hogyan lehet kifejezni az égi megvilágítás ezen két állapotát, melyről a földön semmi sem adhat fogalmat? Hogyan lehet lefesteni ezt a két magaslatot, amelyen a megszabadult lélek nem vonszol maga után semmit sem azon testi árnyékokból, amelyeket képeknek

nevezünk? A költészet és *a mithosz által*. De ne feledjük el, hogy a költő ebben az esetben bölcselő és hívő. Ha örömét találja ezen alkotásaiban, nem mint műkedvelő, hanem mint kutató teszi. Kétségbe nem vonható tapasztalásra és helyes okoskodásra támaszkodva hirdeti, hogy a tapasztalás ismeretkörén túl valóságokat állapít meg az okoskodás és ezek kifejezésére, jóllehet nem ábrázolhatok, képeket, szimbólumokat alkalmaz, tudja és nekünk egyben meg is mondja, hogy ezek csak jelek, mélyek, bár telve vannak tényleges suggestióval, mint képek mégis elégtelenek. Ezt a mostani életet megelőző boldogító látást sokszor hirdette és mindenkor feltételezte, de a *Phaidrosban* írja le először világosan.

Mindaz, ami lélek, örökkévaló. Mert a világ mozgásának megnevezhető indítója van szüksége, hacsak nem akarjuk feltételezni, hogy a világ egy adott pillanatban megsemmisíthető. Ennek az indítónak minden tekintetben örök principiumnak kell lennie, nem származhatott mástól és halhatatlan. Az ily mozgató azonban nem lehet test: minden testet külső indító hoz mozgásba. Tehát léleknek kell lennie, mert a lélek önmagát mozgatja és egyedül lehet önerejű és kifogyhatatlan forrása a mozgásnak.

Igy állítjuk mi is a kozmikus mozgás állandóságára támaszkodó okoskodás alapján, hogy a lélek örök. Nehéz és hosszantartó munka lenne annak a megmagyarázása, mi a lélek és milyen igazi természete. Emberi szimbólum segítségével azonban sokkal hamarabb fogalmat alkothatunk magunknak róla.

Képzeljünk el magunknak egy kocsit két paripával, melyeket egy kocsis hajt. Az isteni lelkeknél a lovak és a kocsisok is jó fajból valók. Hatalmas szárnyaikkal, melyeket állandóan „táplálnak” a szellemi lények, a bölcsesség, a szép, a jó, nehézség nélkül fenntartják magukat az égi tájakon és irányítják a csillagok mozgását. Zeus, az egek legfőbb ura, megylegöl szárnyas kocsiján és kormányozza és irányítja a mindenséget. Nyomában halad tizenegy csoportban, mert a tizenkettedik istenség, Hestia, egyedül maradt otthon, az istenek és démonok serege. Végül vágyuk és erejük arányában a többi lelkek is erősebb vagy gyengébb repüléssel teszik meg ezt a csodálatos körutat. Vezetőjük aggódva kapaszkodik ezen az égboltozat legmagasabb pontjára nyúló meredek lejtőn, lovaik azonban nem mind egy fajból valók. Megérkezvén a csúcra, a halhatatlan nevet igazán megérdemlő lelkek kimennek a külső oldalra és megállanak „az égnek a hátán”, ahonnét, míg a nap eltelik, elragadtatással szemlélik kedvükre az elbájoló látványt.

Még egy költő sem énekelte meg méltóan és egy sem fogja megénekelni ezt az égfeletti helyet. Ott látják az isteni lelkek az igazi valóságot, melynek nincs sem színe, sem alakja, mely nem érinthető, sem vizsgálható külseje nincs; azt, amit egyedül a lélek irányító értelme szemlél. Amint ez a mozgó panoráma elvonul a szemlélők előtt, egymás után jelennek meg szellemi szépségükkel ezek az érthető valóságok: az igazságosság, a bölcsesség, a tudomány; nem a múltó dolgok tudománya, nem az, amelyik a lényeknek nevezett tárgyaival állandóan változik, hanem amelyik az állandó valóságokhoz tapad.

Azonban az összes lelkek nem látják ezt a tökéletességet, mert fogatunkat nem könnyű vezetni: az egyik paripa jó és nemes fajtájú, a másik rossz és makrancos. Az egyik lélek, közelből követvén az isteneket, oly magasra emelkedik, hogy a kocsis a boltozaton kidugva fejét észreveheti a csodás lényeket. Alig tudja magát fenntartani ebben a magasságban, mert a lovak nyugtalanok és makrancosak, azonban mégis addig szemléli az isteni látványt, míg az ég forgása tart. Más lélek csak átmenetileg szemléli. A többiek kimerülnek a hiábavaló erőfeszítésben anélkül, hogy az égbolt föléd tudnának emelkedni és a felfelé törekvő szekerek tömegében megcsúsznak, visszamennek és lefelé esnek; kétségbeesett küzdelem ez: a fogatok összekeverednek és egymást döntik fel; a lelkeket összetaposták, szárnyaik sárosak és töröttek. Ezt követi a zuhanás a mélybe, a legalsóbb régiókba, ahol a föld terül el és a szárnyaiktól megfosztott lelkek földes börtönükbe zárkoznak, amit mi testnek nevezünk.

Adrastea törvénye ez: minél tökéletlenebb volt látásuk és minél több sejtés és vélemény keveredett tudásukba, annál mélyebbre esnek a lelkek, melyeket magukkal ránt a feledés

súlya. Bölcselő, a tudomány vagy a szépség barátja; igazságos király vagy ügyes hadvezér; politikus vagy kormányzó; sportember, testgyakorló vagy orvos; jós vagy misztériumpap; költő vagy színész; művész vagy munkás; szofista vagy népvezér; végül zsarnok: ez a lélek süllyedésének a kilenc fokozata; ez az a kilenc út, melyeken a lelkek érdemük szerint leszállva vagy emelkedve, zarándokolnak tízezer éven keresztül, míg újra visszaszerzik szárnyaikat és új lendületet vesznek az égi látomás felé. Egyedül a bölcselő, ha háromszor egymásután élte át az egykor szemlélt valóságok emlékezetében és vágyában ezt a bölcs életet, szerzi vissza a harmadik évezredben szárnyait.

Nagyszerű költött kép, gazdag szövet, melybe Plátó különféle anyagokat szőtt: az itáliai bölcsök csillagászatát, az orfikusok és pythagorikusok misztikus és lélekvándorlási köreit, Empedokles *Megtisztulásai*ban leírt bukást és újbóli felemelkedést; misztériumlátványosságok, melyekben megmutatják a beavatottnak a boldog haza útjait, csodáit és lakóit. Azonban a sokféle szín lassanként egybeolvad abban a Plátói miszticizmusban, melynek arculatát mindenkor világosság, értelem és lelki fény árasztja el. Ahol a beavatottak Persephone mezein az örömteljes ünnepeket és táncokat csodálják, Plátó lelkei az *Igazság síkságán* a szellemi lényegeket szemlélik. Emlékük itt a földön felkelti az elemző és összetevő erőfeszítést, mely a tudományos fogalmakat teremti meg és az isteni honvágyat, mely a szívet a hiú földi szenvedélyek fölé emeli.

III. Boldogító látás és halhatatlanság

A bölcselő lelket különösen ezen isteni honvágyról lehet felismerni. Míg a test börtönében van, tudja, hogy nincs joga erőszakkal szétépíteni bilincseit: az isteni nyáj egyik tagja és addig marad a földi erdőben, míg urainak nem tetszik, hogy onnét kiszólítsák. De már mostantól kezdve napról-napra, óráról-órára kéri, sietteti az istenség ezen kegyét és minden erejéből azon fáradozik, hogy elkoptassa és a testiségtől megfossza ezt az anyagi korlátot. A bölcselő csak arra törekszik, hogy meghaljon és halott legyen; élete állandó sóhajtás a szabadító halál után, mivel szenvedélyesen szereti a gondolkodást, tudja, hogy hazája másutt van és a valóságok, melyekből él, nem erről a látható világról valók. Most csak rostélyon keresztül, a távolból, alakjukból kivetkőztetve látja őket. Kiszabadulva a testből szemtől szembe látja őket. A Bölcselő misztériumában, minek Plátó a *Phaidon* címet adta, ezt a fenséges tanítást adta Sokrates barátainak, míg arra az órára készült elő, mely megszabadította bilincseitől.

Az udvar és arisztokrácia vallása mellett, Homeros költeményeiben rendszerint csak ezzel ismerkedünk meg és amely szerint a lelkek a túlvilágon csak Hadesban szomorúan bolyongó üres árnyak voltak, a népies vallás mindenkor külön kultuszt szentelt a halottaknak és a halál isteneinek. Ez a babonás félelemmel telített kultusz különösen azért tisztelte a halottakat, hogy távolartsa őket az élőkől. Azonban Dionysos vallásában, melyben az isten halála és feltámadása szimbólum volt a beavatottak számára, különösen pedig az orfikus és pythagorikus csoportok vallásában a túlvilági étellel különös előszeretettel foglalkoztak rítusaikban és titkos tanításaikban.

Ezek a tanítások, az igazat megvallva, inkább utasítások, mint tanok voltak. A beavatottnak, ki tudta, hogy Dionysos véreből és a titánok hamvaiból született, „a föld és csillagos ég fia”, mint minden kissé titkos társaságban szokásos, meghatározott előjogai voltak a többi emberekkel szemben. Míg a be nem avatottak vezető nélkül indulván az alvilágba, sötét, sáros mocsarakba jutottak, addig a beavatottak a misztérium játékaiban megismerték az út titkait, a jelszót, a jogcímeteket, melyekre Persephone előtt hivatkozni kellett. Szükség esetére a halott nyakába akasztott kis henger alakú lemezre írták apró betűkkel versbe foglalva az útra vonatkozó utasításokat és a hasznos kéréseket. A tiszta és tiszta fajból származó beavatott, az istenség rokona, tudta, hogy együtt fog lakni az

istenekkel, virágkoszorúval a fején asztaluknál fog ülni és, mint Plátó később *A köztársaságban* mondta, idejét víg ünnepek között tölti, „mintha az erénynek nem lehetne szebb jutalma, mint az örökös részesség”.

Erkölsi tisztaságról nem sok szó esett: faji és rituális tisztasággal törődtek. Világos tannal, mint Plátó külön kiemeli, alig találkozunk, még a túlvilági élet legtudósabb hirdetőinél is. Kebes és Simmias, kik Thebaiban hallották a pythagoreista Philolaost beszélni, bevallják, hogy nem kaptak tőle semmi határozott tanítást sem. Mert jól kifejtették, hogy a test (*soma*) sírbolt (*sema*), azonban az állandóan ismétlődő újraszületés következtében a jutalmazás eszméje kissé háttérbe szorult. A lélek, ha nem más, mint a széltől ide s tova vetett porszem, vagy mint a kiválóbb exegéták fogták fel, összhang nem igen alkalmas arra, hogy a halhatatlanság hordozója legyen.

Mit tesz Plátó? Bőven merített az eleusisi és orfikus misztériumok képeiből, a rendkívül színes népies babonákból, a pythagorizmus szimbólumaiból, tisztulási szertartásaiból és önmegtartóztatási parancsaiból. A jót mindenünnét kiválasztja: szétszórt képeket és vonásokat, hogy azokból összeállítsa túlvilági mythosait; szimbólumokat, szertartásokat és parancsokat, hogy értelmessé tegye őket és erkölcsi és szellemi tanítássá változtassa.

IV. A halhatatlanság mythosai

Plátó tényleg szívesen gondolkodott a túlvilágról, ismertetett meg minket azokkal az utakkal, melyek odavisznek vagy onnét visszavezetnek, az ottani törvényszékekkel és az ott kimondott ítéletekkel, a csodálatos vagy félelmes vidékekkel, melyek jövőnk keretei lesznek.

A befejező mythos a *Gorgiasban* csak hirtelen kigondolt mese volt részletesebb magyarázattal. Kronos alatt és Zeus uralkodásának kezdetén az embereket éltükben ítélték meg. Pluto és a boldogok szigeteinek őrzői panaszra mentek Zeushoz, hogy ily lakóhelyre teljesen méltatlan embereket küldenek hozzájuk. A testi szépség, a családi címek, a gazdagság eltakarták a bíró előtt a lélek gonoszságát. Zeus rendet teremtett és azóta a lelkeket a test nélkül ítélik meg; és valamint a holttesten megmaradnak a sebhelyek és az élő test mély vonásai, azonképpen a testtől megszabadított lelken is megmaradnak mindazok a sebek, eltorzulások, daganatok, melyek napról-napra igazságtalanságai következtében támadtak rajta. Ha még gyógyítható, ideigtartó büntetéssel engeszteli ki hibáit, mert a szenvedés egyedül tisztít. Ha nem, örökké tartó kínokat szenved és mások számára figyelmeztetés és példa lesz.

Phaidonban elmondja, miként vezeti minden egyes lelket rögtön halála után démona a gyülekezés helyére, majd miként vonulnak csoportokban egyetlen vezető irányítása mellett, ki mindig ugyanaz marad, a Hadesbe vezető ismeretlen és fárasztó ösvényeken. Egyesek makacskodnak, mert visszatartja őket a test emléke, melyet szenvedélyesen szerettek, azért nagy fáradtságába kerül a szellemnek, hogy végül rendeltetésük helyére vezesse őket, a Tartarusba vagy a boldogság hazájába. A Tartarus a legnagyobb földalatti örvény, a föld egyik végétől a másikig terjed. A boldogság hazája maga a föld színe.

Mi szegény emberek bizony neveléses csalódásokba ringatjuk magunkat. Beképzeltük magunknak, hogy a föld felszínén lakunk, mikor pedig csak az ezen felszínen végighúzó egyik kis süllyedésben élünk. A föld óriási gömb, mely éterlégkörben fürdik, a lények pedig, melyek felszínén laktak, ezt az étert tekintik égnek, melyet igazi nap világít meg. Képzeltünk el ezzel szemben magunknak békákat és hangyákat valamely pocsolya szélén. Ilyen pocsolya vagy csésze a sok között a Földközi-tenger is. Mi lakunk ezeknek a partjain, korcs állatocskák, a levegő az egünk és erre a képzelt égre az igazi nap egy halvány visszfénye esik. Az igazi földön azonban a boldogok laktak. A színek ott tiszták, arany és ezüst valódiak, a kövek gyémántok, az állatok és fák többfélék és sokkal tökéletesebbek; a templomokban nem

néma szobrok laknak, hanem az élő istenek és a boldogok velük társalognak és szemtől szembe látják őket.

A *Köztársaság* tizedik könyvében olvassuk, hogy pamphyliai Er, Armenios fia, kit egy ütközet után a tizedik napon szedték össze a halottak között és a tizenkettedik napon máglyán elégettek, feltámadt. Ekkor elmondotta mindazt, amit látott.

Mikor lelke elhagyta, a többi lelkek után ment egész addig a helyig, ahol az ég két nyílásával szemben két ugyanolyan nyílás volt a földön. Ezen nyílások között ültek a bírák. A lelkek, melyeket megítéltek, elmentek vagy az ég felé, vagy a föld alá és mellükön vagy hátukon vitték azt az írást, melyre szerencsés vagy szerencsétlen ítéletük volt írva. Más oldalról lelkek jöttek fel a földről tele porral és sárral, más egészen tiszta lelkek pedig az égből szállottak alá. A réten gyülekeztek ezután és elmondták egymásnak tapasztalataikat, egyesek, amit szenvedtek vagy ami szenvedést láttak ezen ezeréves vándorlásuk alatt a föld alatt, mások ismét mily boldogságban volt részük és mily csodás dolgokat láttak. Mindazért a jóért és rosszért, amit egykoron elkövettek, tízszeresen fizettek vagy tízszeres jutalmat kaptak. De mikor ennek a szenvedésnek vége lett, a lelkek, melyek a földről jöttek és a felszínre akartak emelkedni, egyesek közülök, a legnagyobb gonosztevők és különösen a zsarnokok lelkei, mihelyt a szabad levegőhöz közeledtek, az örvény félelmetesen ordítani kezdett: közelben tartózkodó tűzemberek léptek elő, visszarántották és befelé taszították őket.

Mikor a lelkek így egymással társalognak hétnapos pihenőt tartottak a síkságon, a fényoszlop felé vezették őket, melyhez az ég kötelei vannak erősítve. Ott tanyázik a három *párka*, Lachesis, Klotho, Atropos, a Szükség leányai. Lachesis térdéről egy jóspap levette a kockákat és a levegőbe dobta; minden egyes lélek felvette azt, amelyik elébe esett és tudta, melyik pillanatban kellett választania. Életet választottak ezzel: rettenetes próba ez, melyre nem tud eléggé előkészülni itt a földön az ember, mikor gondosan összeveti az emberi életpályákat és megismeri igazi értéküket. Miután sorsukat kiválasztották, a lelkek visszavonulnak és átkelnek a Feledés (*Lethe*) terméketlen síkságán és nyugvásra megállapodnak *Amelis* folyó partjánál. Az éj közepén váratlan mennydörgés zajára ébrednek; a föld megrendül és hirtelen elragadják a lelkeket, mint csillagfüzéreket azon helyek felé, ahol új testekbe kell öltözniök.

V. Ésszerű bizonyítékok

De vajon a halhatatlanság nem szép mese-e csak, vagy legfeljebb nagy és szép remény? Sokrates a *Phaidonban* nagy erőfeszítéseket tesz, hogy ennek ellenkezőjét meggyőző érvekkel bizonyítsa.

Ez az *emlékezés*, az egykori ismereteknek emez emléke, ami egyedül magyarázhatja meg a tudományszomjat és ennek a tudománynak a lehetőségét, nem tételezi-e fel, hogy lelkünk isteni, tiszta életet élt, mielőtt testet és érzékelhető szerveket öltött magára? A lélek előlétezése ebben az esetben nem éppoly csalhatatlan bizonyosság-e, mint a szép, a jó, az igaz, az egyforma és mindazon érthető valóságok létezése, melyeket napról-napra megállapít értelmünk? De talán vannak megátalkodott gondolkodók, mint Kebes, kik azt mondják: „Legyen, a lélek előttünk létezik, de ki bizonyítja be nekünk, hogy nem hal meg velünk?” A bennünk rejlő gyermeket talán befolyásolhatják a népmesékből táplálkozó képzelődések: fél attól, hogy a lélek, mely a testnek a foglya, ami összetartja, szétoszlik, mint a füst a szélben. A léleknek a továbblétezését tehát közvetlen bizonyítékokkal kell kimutatni.

Ez a lélek egyszerűségéből vett első ismert bizonyíték: Plátó szerint „a lélek rokonsága az érthető valóságokkal.” Ebben az okoskodásban nem tesz mást, mit később Descartes tett, mikor a maga módján kijelenti, hogy a lélek egész lényege a gondolkodás.

Amennyiben a testhez és szerveihez tapad, ezek a hangok, színek, élvezetek, múló heves felindulások körébe vonzzák és ott visszatartják, ezeket tárgyaknak nevezzük; csábításuk

áldozata lesz, elveszik, széthull és nem talál többé önmagára. Csak akkor lesz ismét saját ura és domborodik ki igazi lényege, mikor az érthető lényegekhöz, azokhoz a teljesen tiszta, teljesen anyagnélküli, örök tárgyakhoz tapad. Ezt pedig a gondolkodás által teszi. A lélek tehát lényegében gondolat, a tiszta lényegeket visszfényezve, az *eszmék* képe és tükré. Annyira hasonlít hozzájuk, amennyire csak lehet, mert az érthető valóságok a tiszta gondolat számára teljesen átlátszóak; a tökéletes gondolat lényegében nem más, mint azok átlátszósága.

Így a lélek, amelyik a testből menekülni akar, sőt magában a testben is, gondolatában elkülöníti magát, hogy a lehetőség határain belül teljesen uralkodhassék önmaga felett és valóban abból a fajból való, mint a tiszta értelem és tárgyai. Ha nem is teljesen azonos az érthető valóságokkal, nagyon közel áll hozzájuk. És ki kételkednék abban, hogy ezek az isteni, anyagtalan, egyszerű, változatlan lényegeket valóban elpusztíthatatlanok? Míg a test, ha még oly szétbontható is, a halál után hosszú ideig megőrzi vonásait és alakját és kemény alkotórészei szinte végtelen soká megmaradnak, ki állíthatná, hogy a lélek, ez a tárgyaihoz hasonló egyszerű és anyagtalan gondolat, szintén ily gyorsan széteszik és megsemmisül?

Tehát a lélek valóban különbözik a testtől és tud nélküle is élni. De vajon a lant összhangja nem különbözik-e szintén a lanttól? Bár láthatatlan, testnélküli, isteni, mégis csak az anyagszerű húrok akart feszültsége és mihelyt a húrok elpattannak, ő is megszűnik. Sokrates erre az ellenvetésre válaszolván, idézi régebbi bizonyítékait: az összhang nem létezett a lant előtt, az emlékezés által azonban tudjuk, hogy a lélek előbb létezett, mint a test. Átmenetileg jegyezzük meg, hogy ez az előlétezés a régi értelmiség számára helyettese, vagy talán az egyedül lehetséges helyettese volt a teremtésnek. De más okok is megakadályozták azt, hogy a lélek harmóniává váljék.

Az összhang eredő: minden pillanatban és minden tulajdonsága a feszültségtől, az ernyedéstől, rezgésektől függ. Sehogy sem tud azokkal szembefordulni, még kevésbé azoknak parancsolni. A lélek azonban vezényli és irányítja a test mozdulatait; szembehelyezkedik vágyaival, haragjával, félelmével. Valóban „irányító gondolat”. És végül csak azáltal száll a testbe, hogy annak életet ad. Egész lényegével ellenkezik, hogy a „keletkezés” folyamatába merüljön, mert mint a változatlan lényegeket rokona, magának az életnek is részese lesz és azt magával hordozza. A halál elérheti takaróját, azt a testet, melynek adott egy keveset életerejéből. Azonban a lélek felett, ami ennek az életlényeknek a magja, nincs hatalma.

VI. A lelki áttétel

A léleknek az érthető valóságokkal való rokonsága a mélységes oka, az igazat megvallva az egyedül elégséges oka halhatatlanságának. Ugyancsak ő tisztítja meg és teszi szellemivé a régebbi miszticizmusok többé-kevésbé zavaros követelődéseit és vágyait.

Már Heraklitos kigúnyolta a *bacchansokat* és korának többi beavatottjait anyagias tisztulásaikkal együtt. Glaukon a *Köztársaság* II. könyvében hevesen kifakad azon szertartások és tanok ellen, melyek elcsúfítják az igazság eszméjét, a vallást megfosztják minden erkölcsi ihlettől és azt árucikké és varázslattá teszik. Nem talál eléggé megvető szavakat azon csavargó papok ellen, kik házról-házra járva a szükséglet szerint bűnbocsánatot vagy varázst árulnak és azt állítják, hogy egyszerű ráolvasással megszabadítják igazságtalanságaiktól a halottakat éppúgy, mint az élőket. Ezt a tisztulást, melyet oly nyugtalanul kerestek és oly durván utánoztak a misztériumok és szekták, Plátó a belső megújulás tudatos erőfeszítésévé változtatta át. Szerinte ez örömmel elvállalt kiengesztelő szenvedés, akart visszatérés az igazságossághoz, a világtól való menekülés és a halál utáni vágyakozás, az Istennek a követése. Gyakran mondják, hogy bölcsellete bizonyos szempontból misztika. Sokkal helyesebb az az állítás, amint akarja és maga határozottan ki is mondja, hogy nála a misztika lett bölcselletté.

Az igazságosság eszméje szoros kapcsolatba hozza ezt a misztikát Plátó szomorú tapasztalataival és politikai törekvéseivel. A nagy bűnösök és a nagy büntetésre kárhozottak mindig, *Gorgiasban*, *Phaidonban*, a *Köztársaságban* és később a *Timaeusban* is, a hatalmasok és zsarnokok. A túlvilág ezen bemutatásai majdnem mindenkor az *egyedül szükséges* egyforma hangoztatásával fejeződnek be. Sokrates arra buzdítja Kalliklest, hogy az egyedül fontos ítéletre készüljön elő. Arra tanítja Glaukont, hogy el kell hanyagolni az összes többi tudományokat, hogy azt szerezhesse meg magának az ember, melyik arra készíti elő, hogy jól választhassa meg sorsát. Akár a hatalom veszedelmes magasságaiban, akár az ismeretlenségben lakik is az ember, a földi élet csak a jövő élet világításában mutatkozik be: próba és előkészület egyben.

A halálnak a noviciátusa, mondja Sokrates: „Bölcselkedni, annyit jelent, mint megtanulni, hogyan kell meghalni”. A test valóságban csak sötét gomolyag, ami eltakarja előlünk az érthető valóságokat. A lelkek bukásával foglalkozó legfantasztikusabb elbeszéléseknek is megvan ésszerű alapjuk: a testhez önmagunk kötjük magunkat, továbbá szükségleteihez, élvezeteihez való szenvedélyes ragaszkodás, ítéleteihez való alkalmazkodás. A lelkek, melyekről a néphit azt tartja, hogy kínlódva röpködnek a sírok körül, azok, amelyek túlságosan szerették a testet és még most is érzik annak rájuknehezedő vonzását: a megtestesülés csak büntetése és természetes következménye a bűnös vágyakozásnak.

Meghalni a testnek, meghalni a világnak, nem azt jelenti, hogy az ember restségből lemond az erkölcsi erőfeszítésről. „Aki a világtól menekül, mondja eredetileg Sokrates, hasonlónak teszi magát Istenhez, amennyire csak lehetséges”. „A különböző misztériumok beavatottjai különféle képp utánozták isteneiket: ha nem is estek mindenkor erkölcsi eltévelyedésekbe, amit megbélyegeztek az egyházatyák, megelégedtek gyerekes és durva utánzásokkal. „Az lesz hasonlónak Istenhez, mondja valamivel később Sokrates, aki igaz és szent lesz a lélek világosságában”. Az idézetek a *Theaitetes* c. párbeszédéből valók, melyet kevésbé a második szicíliai utazása után írt. *Phaidon* nagy része és a *Köztársaság* több helye is csak magyarázat ehhez. Utolsó párbeszédében, a *Törvényekben* kifejezetten megismétli ezeket. *Phaidonban* találjuk a híres kitételt: „*Sokan hordozzák a tizrust, de kevesen vannak a bacchansok*”. Ezek a bacchansok, mint mondják, a bölcselők, ők valósítják meg az igazi megtisztulást. Lelkük elfordul mindattól, ami földi vágy és vélemény; csak isteni étellel, az érthető valósággal táplálkozik. A halál után „egyenesen ahhoz megy, ki rokona és hasonló hozzá, mert miután ily isteni táplálékban részesült, hogyan félhetne a feloszlástól és elpusztulástól?”

Az emberi tudomány

I. Érzet és eszme

A két boldogító látás között foglal helyet az emlék, ami az érzetet kelti és a szeretet, ami fokról-fokra egész az isteni magaslatokig emelkedik. A tárgyokban, melyeket a mindennapi tapasztalás révén megismerünk, törekvés és tehetetlenség is jelentkezik egyben. Két fadarab az első pillantásra egyformának látszik. Talán nagyjában azok is. A tudományos igazság szerint sohasem lesznek azok. Azok *akarnak* lenni, mondja Plátó, arra *törekvesznek*, de nem sikerül nekik; a tökéletes egyformaság eszméje, melyet törekvésük támaszt bennünk, egyúttal sikertelenségük mértéke is számunkra. Protagoras azt az ellenvetést tette a mértan művelőinek, hogy a természetben nincs olyan érintő, mely a kör egyetlen pontját érintené. Igaza volt: a természetben nincs kör, mint ahogy nincs tökéletes derékszög.

Plátó maga is finoman kigúnyolta a matematikusok beszédmódját, mellyel önmaguk ellen beszélnek. Beszélnek négyzögűvé tételről, meghosszabbításról és felosztásról, hatványraemelésről és leszállításról, mintha bizony okoskodásuknak valóban az az ábra lenne az alapja, melyet alátámasztására rajzolnak. Azonban nagyon jól tudják, hogy ez az ábra mindenkor tökéletlen és hamis. A tapasztalásból megismertek valamit, ami kör *szándékozik* lenni, ők viszont ábrázolnak, illetve szerkesztenek a tudományos mechanika legnagyobb pontosságával valamit, ami kijavítja és befejezi, amennyire lehetséges, a természet eme vázlatát. Azonban sohasem állítják, de nem is hiszik soha, hogy ez a megrajzolt vagy megszerkesztett és észlelt valami tökéletes kör, hogy megvan a kör valódi jellege. A kör csak gondolatukban létezik, mint szükséglet. Ott mindig megvolt, mondja Plátó, de a szunnyadó ismeretek állapotában. Az érzet, mely az eszmét suggerálja, nem teremti azt, hanem csak felébreszti. Ez a felébredés az emlékezés.

A *dialektika* örzi meg ezt a suggestiót, vesz tudomást a benne rejlő figyelmeztetésről, engedelmeskedik neki, mikor fokozatosan emelkedik a szuggerált képzettől az örök és tökéletes lényegeig, melyeknek az csak másolata. A *Köztársaság* VII. könyve írja le ezt a módszeres emelkedést az érzékelhetőtől az érthetőig, az eszméig.

II. A barlang

Plátó visszagondolt gyermekkorára. A marionettszínház volt számára egyike a legelbájozóbb látványosságoknak. A művészt elrejtő válaszfal alatt pompás bábuk vergődtek, csacsogtak. A gyermek, ki nem látta sem az embert, sem a zsinegeket, teljesen rabja lett a csalódásnak. A bábuk, csacsogásuk és vitájuk, parányi heves szenvedélyeik, rövid életük furcsa eseményei egy vagy két órán át az igazi világ voltak számára. Tegyük fel, hogy az ember és bábjai mögött tüzet gyújtanak és a nézőközönséget felszólítják, hogy háttal forduljon a választófal felé, és hogy vásznat feszítene ki előtte. Guignol-féle vetített árnyak keletkeznek így. Ezekből a szerény adatokból Plátó nagyszerű hasonlatot készített.

Képzeljünk el magunknak barlangba zárt embereket. Ha combjaikon és nyakukon láncok vannak, csak börtönük padlózatát láthatják és hátuk a világosság felé fordul, amely szabadon hatol be a tágas nyílás felső részén. Ezen nyílást félig eltakarja a mögötte álló fal, hasonlóan „ahhoz a válaszfalhoz, melyet a marionettek mutogatói maguk és a nézők közé állítanak”. A fal mögött út emelkedik. Ezen az úton emberek járkálnak, egymással beszélgetnek és többen közülük szobrocskákat visznek vállaikon, mégpedig úgy, hogy csak ezek a szobrocskák emelkednek a fal fölé. Az út mögött bizonyos távolságban tűz ég, mely megvilágítja a

szobrocskákat és az üreg padlójára vetíti árnyékaikat. A rabok, magától érthetőleg, csak az árnyékokat látják és csak a szavak visszhangja jut el hozzájuk. Miután gyermekkoruk óta rabláncon vannak, más látványban sohasem volt részük, azt hiszik, hogy ezek az árnyak beszélnek és élnek. Számukra ők az igazi világ, annak valóságai és ígéretei, örömei és nyomorúságai.

Tételezzük most fel, hogy ezen rabok egyikét megszabadítják bilincseiből és arra kényszerítik, hogy felkeljen, fejét hátrafordítsa, a tűz fényébe tekintsen vagy figyelje meg a fal fölött mozgó szobrocskákat. Szemei erre elborulnának és azt hinné, hogy csak mozgó árnyakat lát és vissza akarna fordulni ürege látványosságához, hogy újból láthassa a valóságokat. Ragadjuk ki az üregből, vonszoljuk az emelkedő ösvényen az igazi nap világosságáig; kényszerítsük, hogy szemével a napba nézzen. A fény annyira elvakítja, hogy sóhajokra fakad és haragra lobban és semmit sem tud kivenni abból, amit mi tárgyakká és lényeknek nevezünk.

Fokozatos nevelésre van szüksége, hogy visszanyerje a látást és a valóságnak az érzését. Azzal fogjuk kezdeni, hogy az emberek és tárgyak árnyékai elé állítjuk, majd a vízben és tükörben látható képük elé, végül a létező tárgyak elé. Hozzá fogjuk szoktatni a hold és csillagok szelíd fényéhez, csak legutoljára irányítjuk tekintetét a nap felé, már nem a tárgyokban, melyek fényét visszaverik, hanem oda, ahol van és amilyen. Akkor érti csak meg, hogy a naptól függnék az évszakok és az évek, hogy a földön minden látható tőle függ és hogy a barlangot betöltő képek is rávezetendők vissza, mint végokukra.

Most már igazi értékük szerint ítéli meg ezeket a földalatti árnyékokat! Ott lenn értékes valóságok voltak. Az volt a tudománya, hogy rögtön észrevette őket, hogy emlékezett megjelenésük idejére és helyére, a sorrendre, melyben rendszerint megjelentek és hogy következőképp előre meg tudta mondani az időt, melyben újra megjelennek. Mily jól tudja most, hogy ez a tudomány értéktelen volt és hogy hiú volt a dicsőség, melyet szerzett! De amint újra leszáll, elfoglalja helyét a lánc mellett és néz: eleinte nem tud semmit sem kivenni ezen árnyak közül. Idővel felismeri őket, de most már tudja, hogy ezek csak árnyak. Ha vitába akar bocsátkozni rabszolgatársaival, mily gúnyolódást és nevetést fakaszt! Nem vesztette el ott fenn a látását? Ne is igyekezzék őket megtéríteni, megszabadítani, a világosság és igazság felé vezetni: megragadják, ha tudják és megölik.

Hagyjuk el a képet és térjünk vissza a valósághoz. A földalatti üreg a látható világunk; az árnyakat vetítő tűz a mi napunk. A felmenet a külvilág felé a lélek felszállása a látható világ felé, ahol az igaz nap, a jó, ragyog. Ragyogását nem tudja az ember addig elviselni, míg módszeres nevelés meg nem erősítette a lélek szemeit. Mikor végül szemléli, mikor nagynehezen szemügyre veszi elkápráztató arcát, akkor jut csak annak a belátásához, hogy az az oka minden jóságnak és minden szépségnek. A látható világ világossága és hatalmas tűzpontja belőle árad ki. Az érthető világban ő teremti az igazságot és az azt szemlélő értelmet. Csak az ő fényénél lehet úgy a közéletben, mint a magánéletben hasznosat és bölcsét létrehozni.

Nem lehet tehát azon csodálkozni, hogy szórakozottakká és elvontakká teszi azokat, akik egyszer már szemlélték. Még foglalkozásaik között is utána sóvárognak: csak kelletlenül és félszegen szolgálnak a világnak. Mily nevetségesek és sajnálatraméltók, mikor a törvényszék előtt azon árnyak ellen kell küzdeniök, melyeket az emberek tárgyakká és tetteknek neveznek! De ne feledjük el, hogy kétféle vakok vannak: azok, kik, mivel az árnyékban és éjszakában élnek, nem tudnak szembenézni a fénnel, és azok, kik az igazság fényes napjához szoktak és a sötétben tapogatóznak.

III. A matematikai tudományok szerepe

A nevelésről általában nagyon hamis fogalma van az embereknek. Azt hiszik, hogy abban áll, hogy a tudatlan lélekbe kész tudományokat öntenek, mintha a vak szemeknek látást lehetne adni. A tanítás azonban nem teremti a szervet, csak megtisztítja és tájékoztatja. A lélek tekintetét pedig nem lehet a nélkül irányítani, hogy az ember ne irányítaná összes tehetségeit: az egész lélekkel kell az igazság felé fordulni.

Már pedig a lélek mint megzavart és elrontott összhangot fogja fel a tárgyakban az összhangtöréseket, melyek álmából felébresztik. A matematikai tudományok feladata ezen isteni hívások összegyűjtése, azoknak énekké való szervezése, melynek növekvő terjedelme egész az örök harmónia határáig emel fel bennünket. Plátó szerint ezek valóban nélkülözhetetlen előjátékai az érthető valóságok tanulmányozásának.

Nincsenek tárgyak, melyeket érzékeink által meg nem ismernénk, ezek az idő és körülmények szerint nagyok és kicsinyek, egységesek és sokfélék, egyszerűek és végtelenül szétosztottak. Az ily ellenmondások révén keletkezik a megértés; oly fogalomhoz jut el, ami felettük áll és elnyomja őket. Megérti a számok elvont egységét és sorát és elébe tárulnak a végnélküli számtani problémák. Megérti az elvont nagyságot és ezáltal a vonalakat és látható síkokat, elképzeli a mértan eszményi szerkezeteit. Ezek a tudományok már nagyon előrehaladtak, mikor Plátó megalapította Akadémiáját, és kétségtelen, hogy mikor Archytas látogatásáról hazajött, még nagyobb szerepet akart nekik juttatni tanítási programjában. „Szemináriumát” egyébként a szabad kutatás szellemében tervezte. Plátó lendületet és általános irányítást adott. Maga mondja: a szaktudósok munkájának elősegítésére és összhangba hozásához szabadabb és együttérző ellenőrzésre van szükség, oly tekintetre, mely átlátja az egészet, *szinoptikus* szem kell ehhez.

Plátónak megvolt ez a szinoptikus szeme, ez az átfogó szeretete. Nagyon panaszkodik amiatt, hogy az államok nem értenek a tudósok munkájának támogatásához és irányításához.

Mily eredményt lehetne elérni ily központosított erőfeszítés által, mert ezek a tanulmányok, bármennyire lenézik és akadályozzák is őket, rabul ejtik a lelkes embereket és mennyire előbbre vitték már ezek az emberek őket! Nem az a csodálatos tudomány jelentkezik-e itten, melynek hiánya miatt a párbeszéd Sokratese még panaszkodik, de amely a valóságban megvolt, mikor Plátó a *Köztársaság* hetedik könyvét írta? Épp ekkor találta fel az „Akadémia” egyik fiatal tanára, Theaitetes, cyrenei Theodoretus kedvenc tanítványa. Theaitetes annyira kifejllesztette öreg mesterének felfedezéseit az irracionális mennyiségekről, hogy meg tudta találni a kapcsolatot a geometria, a felületek tudománya és a csillagászat, vagyis a mozgó szilárd testek tudománya között, a *stereometriát*, azaz a térfogatok tudományát.

Ha e négyféle tudományhoz, az aritmetikához, geometriához, stereometriához és csillagászathoz hozzávesszük a zenetudományt, azaz az összhang tudományát, megismertük az Akadémián nyújtott tudományos kiképzés fokozatait. Könnyen beláthatjuk, hogy nagyban elősegítette a problémák felvetését és módszerek felfedezését. Erről az első egyetemről kerültek ki Theaitetes szerint a feltalálók és nagynevű népszerűsítők, mint Leo, Eudoxus, Menechmos és mások. A híres Euklides előtt Leo állította össze az *Elementákat* és Euklidesében is Eudoxus írta az ötödik könyvet, a tizediket pedig Theaitetes. Így Plátó hatása érezhető még a III. században is, az alexandriai matematikusok fénykorában.

A matematika azonban csak az érthető küszöbéig vezeti el az embert. Tárgyai anyagnélküli lényegek, azonban állandóan látható ábrákkal kell azokat bizonyítani. A matematikai tudományok alapelvekből indulnak ki, melyeket fogalmaknak, axiómáknak vagy postulatumnak neveznek, a valóságban azonban valemennyit feltételeznek, mert valamennyit magasabbrendű alapelvekből vezetnek le. Ezekből a kiindulási feltevésekből következtetésről következtetésre haladva mindig bonyolultabb következményekhez jutnak.

A bölcselő nem áll meg ezen közbeeső fokokon, hanem csak ugródeszkának használja őket. Ezen alapelvektől, melyeket a matematikai tudományok egyszerű követelményeknek tartanak, a bölcselő a tiszta gondolat által, a nélkül, hogy képeket használna, a teljesen érthető lényegekhöz emelkedik. Fokról-fokra emelkedve végül eljut ahhoz a principiumhoz, melyből kiáradnak és aki önmagának a forrása: a jóhoz. Ekkor, mint a barlangjából kilépő fogoly, az érthető mindenség napját szemléli. Belátja, hogy ezen mindenség összes valóságai számára a jó, a világosság és egyben a létezés forrása is. Nemcsak minden tudomány, hanem minden szellemi lényeg is ebből a legfőbb központból bugyog elő, aki mint minden valóság ragyogó összessége „hatalommal és méltósággal felülmúl minden valóságot és világosságot”.

IV. A bölcséleti szerelem

Ami a lelket ebben a hosszú emelkedésben fenntartja, a moderneknak majd tudományos szellemnek, majd misztikus szellemnek nevezik: azon fáradoznak, hogy ezt a kettőt egymástól megkülönböztessék és egymással szembe helyezték. Plátó ellenben a szerelem szép neve alatt egyesíti őket.

A plátói szerelem, ha nem is változatos, de hálás tárgyul szolgált az adomázó embereknek, kik jól kihasználják a nagy történelem kétértelmű kifejezéseit. Napjainkban egy finom kritikus megbélyegezte „ezt a durva és ostoba erotikát, melyet egyesek még a bölcséleti Eros lánglelkű költőjére is ráfognak”. Plátó határozott kijelentései már eleve is elítélik. Párbeszédeinek Sokratese a szerelemvadász álarcában jelenik meg az ifjak körében, azonban a lélek szépségét akarja megismerni és istápolni. Hogy ezt a romlott világ előtt bebizonyítsa, Plátó visszanevetéséül tanúként még a romlottság lobbanékony mintaképét, Alkibiadest is felvonultatja, azt az Alkibiadest, ki eléggé mámoros volt ahhoz, hogy mindenkor bizalmasodjék, de elég zseniális is volt örületében, hogy megmutathassa Silenos külseje alatt az igazi Sokrates lángoló, tiszta szívét. A *Köztársaság* éppoly határozottan elítéli ezt a természetellenes bűnt, mint a *Törvények*, amelyre *Phaidros* legperzselőbb lapjai szerint sem lehet szív- és lelki barátságot építeni. Amint a bölcselő nem tagadja meg a törvényhozót, azonképpen a költő sem árulja el Plátónál a bölcselőt: a múzsa szárnyai érintik a kor sarát, de nem szennyeznek be vele magukat.

A szépnek éppúgy megvan a *dialektikája*, mint ahogyan megvan a jónak a *dialektikája*. A 416. év egyik estéjén Sokrates, Aristophanes és keramisi Pausanias, myrrhinosi Paidros és Eryximachos orvos Agathon költőnél vacsoráltak, hogy a tragédiaversenyben aratott győzelméért ünnepeljék. Sokrates elkésett: gondolataiba merülve megállott az úton, az ünnepély már nagyon előre haladt, mikor megérkezett. A vacsora befejeztével, mikor az istent dicsőítő himnuszt elénekelték, megkezdődött a tulajdonképpeni bankett. A szellem emberei nem tudják, mit csináljanak a fuvalásnókkal: elküldik őket és minden egyes vendéget felszólítanak, hogy dicsérő beszéddel adózzék a mindenható szerelemnek. Kitűnő alkalmat szolgáltatott ez Plátónak, a mesteri utánzóknak „a la manière de” falatok feltalálására. Mindegyik beszéd kitűnő utánzás: Aristophanesé különösen, ki a régi kozmogóniákat paródiázza azáltal, hogy a nemek születését mondja el, művészi bohóckodás ez egyszerűen szép attikai prózában. Majd Sokrates kezdi helyreigazítani azokat a túlzott dicséreteket, melyekkel az első szónokok elhalmozták a szerelmet.

A szerelem bizony se nem szép, se nem gazdag, mert lényegében vágy és mert csak annak vannak vágyai, ki szegénynek és üresnek érzi magát. Nem nagy istenség, sőt egyáltalán nem is isten. Mi tehát? Sokrates meg tudja mondani, mert nemrégiben lett a tudós Diotimának, egy mantineai papnőnek a tanítványa. A szerelem sem nem halhatatlan, sem nem halandó: démon, átmeneti lény az istenek és az ember között. A *gazdag* Poros és a *szegény* Penia fia, ezért örökölte a szerelem anyjától a nyomorult életet, atyjától pedig a hódító vakmerőséget. Sem nem bölcs, sem nem tudatlan, hanem egyszerűen a tudomány

keresője: bölcselelő. Maga a nyugtalanság, emberi szíveinknek a jó iránt való törekvéseinek az összessége. Mi mulandó lények örökké szeretnők bírni a jót: halhatatlanságról álmodozunk, de nem tudjuk elérni itt a földön, legfeljebb helyettesíthetjük azzal, hogy a szerelemben és szépségben testi vagy lelki gyermekeket nemzünk.

Sokrates csodálkozott Diotima ezen szavain. Ő azonban így felelt: „Sokrates, ezek csak első misztériumai a szerelemnek, amikhez könnyen eljuthatsz. Ezek csak az előcsarnoka. Ami a beavatottak szentélyét illeti, nem tudom, be tudsz-e oda hatolni. Mindazonáltal megkísérlem, hogy bevezesselek abba”.

És Diotima megismertette Sokratest ezen magasabbrendű beavatás különböző fokaival. Az első a szép test szeretete, már értelmi szeretet itt éppúgy, mint a *Köztársaság*ban, mert a választott lényben „szép gondolatokat hoz létre”. Azonban még kizárólagos és korlátolt. Amint kiterjed, megéri, hogy a testek sokféle szépsége csak visszfénye egy és ugyanazon szépségnek. Valamennyit fogja tehát szeretni és megszabadítja magát egyetlennek a bálványozásától, ami erőfeszítését gúzsba kötötte. Azonban mennyivel alacsonyabbrendű ez a testi szépség a lelki szépségnél! Az igazi szerető tehát a közönséges takarón keresztül észre tudja venni a szép lelket, annak szenteli magát és felemelő szavakat tud abba vetni. A lelkek szépségétől a foglalkozások és törvények szépségéhez emelkedik. A tevékeny élet fölött pedig megtalálja a tudományokat. Majd pedig egyiktől a másikig emelkedvén, elfelejti a rabláncokat, melyek egyetlen testhez, egyetlen lélekhez, egyetlen foglalkozáshoz vagy egyetlen tudományhoz kötötték. A tornából, ahova ez az emelkedés vezette, tekintetével átfogja a szép egész óceánját. Elidőzik ebben a szemlélődésben. Belőle táplálkozik, hogy „gondolatokat és széles látókörű bölcsülethez illő beszédekkel alkosson” és az így megerősített tekintete elbírja a legutolsó kinyilatkoztatás fényét is.

Ebben a hirtelen megvilágításban megpillantja a legtökéletesebb és egyetlen szépséget. Mert örök, önmagától való, elenyészhetetlen; nem lehet sem szebb, sem el nem fonnyadhat. Nincs sem oly része, sem oly pillanat, mely szebbnek vagy kevésbé szebbnek mutatná, nem változik a korrallal vagy a szemlélő hangulatával. Nem szép arc, sem szép kezek, sem szavak, sem tudomány ez. Nem egy tárgynak, egy élőlénynek, a földnek, égnek a szépsége ez. Önmagától való szépség, önmagában létező, mindenkor létező és mindenkor egyforma szépség ez. Minden más szépség csak múló visszaverődése, aminek megjelenései és eltűnései örök szépségéhez sem hozzá nem adhatnak, sem belőle el nem vehetnek valamit, sem nem változtathatnak rajta. Ebben az egyszerű, tiszta, makulátlan szépségben nincs semmi emberi, semmi testi vonás, semmi, ami hízelelhetne a testi szemeknek vagy kielégíthetné a halandók hiú vágyait. Aki ezt az isteni szépséget szemléli és belőle táplálkozik, nemcsak látszólag, hanem valóban erényes lesz. Isten barátja lesz és, jóllehet halandó, halhatatlanság veszi körül.

V. Az igazság keresése

Bármily magasra helyezze is a *Köztársaság*, a *Vendégség*, *Phaidros* a szépet és jót, ezek csak megnyilvánulásai a lénynek, mint az igazság és az igazságosság, a változhatatlanság és egység. Plátó állandóan hangoztatja, hogy az ember örök vágyainak ezen tárgyai nem a születő és elmúló tárgyaknak mulandó tulajdonságai, sem nem elménknak elvonásai vagy teremtményei, hanem egy és ugyanazon mélységes és önmagában létező valóság, a megvalósult legtökéletesebb tökéletesség. Minden plátói felemelkedés célja az isteni lény; Plátó gondolkodása sohasem tisztán társadalmi, sem nem tisztán tudományos, sem merően vallásos. Ugyanaz a természetfeletti és egyben való eszmény az egyéni életnek a szabálya, mintaképe a tökéletes városnak, tárgya a megismerésnek és szeretetnek. A platonizmus mindenkor, még akkor is, mikor tiszta logikának látszik, szeretet és vágy, állandó lendület a tökéletes igazság felé.

Ez a tökéletes igazság isteni és távolfekvő, de nem szabad semmi fáradságot sem kímélni, hogy az ember közelébe juthasson. Plátó gondolkodása is szenvedélyes és egyben módszeres is.

Az orvosoktól nemcsak a megfigyeléseket és tényeket veszi át, hanem, és különösen, a körültekintést és türelmet. Utánozza módszerüket; példájuk és nevük mögé rejtőzködik, hogy igazolja saját kritikai módszerét. Hippokratesre, a keosi iskola mesterére hivatkozik Sokrates *Phaidros*-ban, hogy kimutassa az analízis és szintézis fontosságát. *Szerelmes* ezekbe a módszerekbe. Már Descartes előtt tanította, hogy minden kutatás titka abban áll, hogy az ember az összetett tárgyat egyszerű elemeire bontja szét és fokozatosan emelkedik a legegyszerűbbtől a legösszetettebbig. Nem kevésbé szerelmes abba az osztályozásba, melyet a természettudományok alkalmaznak. Az első csoport két párbeszédét, a *Szofistát* és a *Politikust*, egészen kitölti vele. Gyakran jönnek látogatók az Akadémiára. Athéné ünnepen a komikusok fontos vitatkozásba merült növendékeket mutatnak be. Valamennyien a meghatározandó és osztályozandó tárgy fölé hajolnak, ez pedig nem más, mint – ... egy tök. Plátó mellett egy szicíliai orvos figyel és bírál.

Ez az aggályos gondolkodás nem elégszik meg azzal, hogy minden pillanatban önmagát vizsgálja, ellenőrizze, igazolja és helyesbítse. Bármennyire biztos is álláspontját, illetve alapvető feltevéseit illetően, mégis elfogadja, bárhonnét jöjjenek is, az ellenvetéseket. Ha szükséges lenne, maga találná ki azokat. *Parmenides*-ében kifejti Plátó, mily nehézségeket támaszt az érthető valóságokról, a tiszta formákról vagy eszmékről vallott elmélete. Oly pártatlansággal, oly határozottsággal teszi ezt, hogy még Aristoteles kritikája sem tudna valamit hozzáadni.

Azért van ez, mert Plátó számára a teljes tudomány eszmény. A tudományos munka, felfogása szerint, végnélküli és minden felfedezés újabb problémát vet fel. Tökéletesen hisz a tudomány lehetőségében. *Mainon*-ban kijelenti, hogy a skepticizmus ellustítja a lelkeket, míg a visszaemlékezésről adott elméletének az a nagy érdeme, hogy kutatásra ösztönöz. Módszerének szelleme és mindenkor szabad kíváncsisága révén mestere a kutatóknak a tudomány azon szakain is, melyeket sohasem művelt önmagukért. Mester a saját terén a végső látásba vetett hite és heves vágya által és azon törekvése révén, hogy lelkének összes tehetségeit állandóan az igazság felé irányítsa.

Az eszményi állam

I. Munka a visszavonultságban

Sokrates halála és Plátó második szicíliai utazása között körülbelül húsz év telt el. Ezen idő alatt Plátó láthatta, mint állandósult a görögök között a testvérgyilkosság rettenetes játéka: Athén és szövetségesei sakkban tartják Spártát; majd ismét Spárta lesz az úr; Athén és Thebai szövetségre lépnek amaz kegyetlen uralma ellen; Athén elszakad az erősödő Thebaitól; Athén és Spárta szövetséget kötnek Thebai hegemoniája ellen. Perzsia szítja a játékot és mindinkább irányítója lesz.

Segítette Spártát Athén elpusztításában. Azonban Athén várfalainak lerombolása után Spárta vissza akarta szerezni Ázsiában, amiről lemondott. 401-től kezdve az ifjabb Cyrust támogatta testvére, Artaxerxes ellen; a következő években a kisázsiai görögöket segítette Tissaphernes satrapa ellen. Azonban 394-ben hajóraját leverte a perzsa flotta. Ennek pedig Konon, az athéni tengernagy volt a parancsnoka, ki végül bosszút állott az aigospotamói vereségért. Athén tényleg szövetségre lépett Thebaival, Korinthussal, Argossal, hogy megtörje Spárta súlyos felsőbbségét. Felhasználva a perzsák segítségét, felépítette a nagy falat; Konon újra szervezte hajóhadát, Thrasybulos ismét a Bosporus urává tette. Spárta, bár állandóan harcolt Artaxerxes ellen, mégis intrikált környezetében és az új athéni birodalom veszedelmét hirdette. Királyának, Antalkidasnak sikerült végre 386-ban szerződést kötnie, mely az ázsiai görögöket a perzsák fennhatósága alá állítván, biztosította az összes görög városok „autonómiáját”. Ezzel lehetetlenné tett minden kísérletet a szövetség létrehozására: Spárta megtartotta vezető szerepét.

Egyes szövetségesei, kik nagyon hideg érzelmekkel viseltettek irányában, éppúgy észrevették ezt, mint ellenségei. Az arkadiai Mantinea falait lerombolták, lakosait pedig öt faluba szórták szét. Thebai fellegvárát árulás útján béke idején elfoglalták, Thebait pedig erőszakkal kényszerítették bele a spártai szövetségbe. Olynthust, amely köré Chalkedonban nagyon is vállalkozó szellemű szövetségeseik csoportosultak, háromévi ostrom után 379-ben elfoglalták, a szövetség pedig megszűnt. Mikor a hazafiak összeesküvése felszabadította Thebait, Athén, melynek sikerült megmenekülnie a spártaiak rajtacsapása elől, a thebaiak pártjára állott és saját felelősségére tengeri szövetséget szervezett. Azonban azt látta, hogy Thebai hirtelen felülkerekedik és mert félt ettől az erősödő hatalomtól, békét kötött Spártával. Amikor emezt a leuktrai ütközetben Epaminondas legyőzte és saját földjén támadta meg, Athén segítségére ment és Iphikrates vezetésével sereget küldött a korinthusi földszorosra és kifejezett szövetséget kötött vele Thebai ellen 369 tavaszán. Epaminondas azonban másodszor is megtámadta vele Peloponesost. Phrygia satrapája és szirakuzai Dénes meg akarták menteni Spártát; hiába hívtak össze Delphibe békeértekezletet, Thebai nem engedett. Sőt sikerült ügye számára Artaxerxest is megnyernie, azonban neki sem sikerült a békét rájuk kényszerítenie. A háború továbbfolyt egész addig, míg az ellenséges nagyvárosok ki nem merültek. Így Görögország maga pocskolta el erejét. Thebai győzedelmes macedóniai beavatkozása következtében 386-ban a macedóniai udvar egy fiatal herceget küldött a thebait katonai iskolába kiképzés céljából. A tuz neve Fülöp volt.

Szeretnők tudni, mily benyomást gyakoroltak ezek a súlyos események Plátó lelkére. Azonban a ránk maradt egyetlen hosszabb önéletrajza, a *hetedik Levél* egy szóval sem emlékezik meg a 388 és 367 közötti egész korszakról, egyébként is nagyon röviden számol be Athén belpolitikájáról. Ami a párbeszédet illeti, melyekben Sokrates személye a központ, csak a 399. év előtti embereket és eseményeket mutathatják be közvetlenül.

Tagadhatatlan, hogy igazi drámák, azért természetes, hogy arra törekednek, akárcsak a vígjátékok, hogy észrevehető célzásokkal felkeltsék közönségük figyelmét azokra az eseményekre, melyek hatása még élénk volt, vagy amelyek emléke különös módon megmaradt. A Sokrates halála utáni eseményeknek ez az idézése anachronizmus, melynek segítségével megközelítőleg meg tudjuk állapítani egyes párbeszédok korát, azonban oly futólagosak, hogy nem lehet belőlük Plátó egyéni felfogását megismerni. A *Lakoma*, melyben Aristophanes látszólag célzást tesz Mantinea feldúlására, nem sokkal a 385. év után keletkezhetett. A *Theaitetes* c. párbeszéd előszava azt beszéli, el, hogy Theaitetes halálosan megsebesült egy ütközetben Korinthos közelében, tehát minden valószínűség szerint a 369. év után íródott. *Menaxenes*ben Sokrates gyászbeszédet mond a „háborúban elesettek” tiszteletére. Aspasiától, Perikles nejétől hallotta ezt, és hogy még inkább kizárja azt, hogy komolyan vegyük ezt az utánzást, nagy vonásokban elbeszéli Athén történetét egész az antakidasi békéig, 386-ig! Valóban nem könnyű dolog számunkra ebben Plátó felfogásának őszinte visszhangját keresnünk ezen idő politikájára vonatkozólag.

Különben is tudjuk most már, hogy Plátó előtt csak egy politikának van értéke, annak, ami munkás visszavonultságban készül. Ez a tanulásban eltöltött élet egészen elbűvöli, mily vigasztaló menedékhelyet nyújt a bölcselőnek, ki elmenekül a tisztátalan világgal való érintkezés elől! „Ahogy a fal mögé menekül a por és eső elől, kit utolért a vihar, azonképpen a bölcs is visszavonul az igazságtalanság forgószele elől, amelyben látja, amint nyugtalanul mozgolódnak az emberek, kik nagyon boldogok, ha itt a földön úgy élhetnek, hogy nem szennyezik be magukat gonosz cselekedetekkel és egy napon telve szép reménnyel, békében és boldogan távozhatnak el.” De eleget tett-e ezáltal teljesen feladatának? Nem, mert az ő számára készített országban „tökéletességének legmagasabb fokáig halad és e mellett megmenti népét is”. Ezt az országot, amelyben a bölcselő önmaga megvalósításával meg tudja valósítani álmát, a *Köztársaság* írja le.

II. Utópia és radikalizmus

Cicero óta *köztársaság* névvel oly szavat fordítunk le, ami éppúgy jelent *alkotmányt* is. Semmi sem érteti meg velünk jobban, hogy Plátó ezen vállalkozása nem volt teljesen új korában. A görögök oly sok gyarmatot alapítottak, hogy nagy gyakorlatuk volt a legkülönfélébb városok és alkotmányok megszervezésében. Kutatásaik alkalmával eljutottak a legkülönbözőbb vidékekre és ismertek mindenféle társadalmi szervezetet. Szerettek gyűjteni, összehasonlítani és kitalálni. Aristoteles ötvennyolc tanulmányt írt az alkotmányokról. Láttuk, hogy Kritias is írt egy ilyfajta kis tanulmányt. Azonban Kritias korában sokkal inkább, mint Aristoteles idejében, ez a politikai anyag inkább összevegyülő anyag volt. A 411. és 403. évek forradalmainak idején polgárháború volt kitörőben, mely politikai gúnyiratokból táplálkozott és az eszmék éppoly túlzottak voltak, mint a gyűlölet: a bevezetett, ajánlott, sőt még a feltételezett alkotmányok játéka oly összetett volt, hogy még oly történetírót, mint Aristoteles, is tévedésbe ejtettek.

A forradalmakat követő nyugodt időben, a politikai írók legradikálisabb újításai sem tudták megijeszteni az olvasókat, kik oly sok felfordulásnak voltak szemtanúi. A vígjátékírók pedig éppenséggel tréfás ötleteket merítettek belőlük. Aristophanes 392 körül mutatta be az *Asszonyok gyűlését*. Az asszonyok parlamentjének *leaderje* a tervezet szerint kifejti, hogy minden közös lesz mindenki számára: „a kenyér, a sütemény, a ruha, a bor, a koszorúk és a borsó”, de még az asszonyok is. A gyermekek minden idősebb férfiút „atyámnak” szólítanak. Rabszolgák fogják művelni a földet, polgárok és polgárnők pedig csak élnek és szónokolnak. Amit Aristophanes léha tréfává változtatott, bizonyára valamelyik álmodozó komoly terve volt. Nem az volt-e a divat, hogy egymással szembehelyezték a természetet és törvényt, hogy minden társadalmi intézményt a megállapodás és emberi szeszély szülöttjének tartottak?

Semmit sem lep meg, hogy a lehetőség határai látszólag a végtelenségig kitolódtak, és hogy többen azt hitték, hogy utópiákba ringatván magukat, a primitív igazsághoz térnek vissza.

Plátó az államot természeti szükségességnek tekinti. Azonban nemcsak mint költő foglalkozik az utópiával. A cselekvés embere is sokszor türelmetlenkedik magányában, ahova azért zárkózott, hogy előkészítse a távoli jövőt. Ilyenkor szükségét érzi annak, hogy ezt a jövőt megvalósítsa és rögtön megvalósulni lássa, ha másképp nem, legalább is álomban. A szenvedélyesség, mit okosságból és egyben a hazára való tekintetből elnyom önmagában, logikai levezetésekhez kapcsolódik és akadályokat nem ismerő merész gondolattal emelkedik ki. A tapasztalás és az évek bölcsebbé teszik és rászoktatják, hogy szorosabb összhangba jusson a valósággal. Azonban bármennyire belenyugszik is a *feltevésbe*, alkalmazkodván az adott körülményekhez, mégis sajnálattal emlékezik vissza a *tételre* és elrejtve megőrzi a gondolkodó titkos előszeretét a legkevésbé megvalósítható eszmék iránt.

Mit tart kora társadalmi nagy bajának? A *hatalom* és *élvezet* közötti kapcsolatot, melyet természetesnek és szükségesnek tartanak. Hallottuk, mint hirdették Polos és Kallikles, mindegyik a maga módja szerint az erő jogát és a korlátlan cselekedet igazságosságát. A *Köztársaság* első könyvében Thrasymachos futólag ugyanezt a tant fejt ki. Az igazságosság csak az erősebb érdeke: minden államban, legyen az zsarnoki, demokratikus vagy arisztokratikus, a törvények csak a kormányzók érdekeit szolgálják. A pásztorkirályok eszményi képei vagy igen ostobák, vagy nagyon szemérmetlenek: a juhászok és ökörpasztorok csak maguk vagy gazdájuk hasznáért hizlalják a juhokat vagy az ökröket. A hatalomvágy a legmegrészegetőbb kívánság: valamennyit magában foglalja.

Mi más orvossága lehetne ennek a bajnak, ami megrontja magát a kormányzat eszméjét, ha nem az, hogy teljesen elválasszák egymástól a hatalom és személyes érdek fogalmát? Ezzel egy csapással a másik bajt is meg lehetne szüntetni, azt a nyugtalan illetéktelenséget, a népgyűlések és demokráciák királynőjét. Meg kell adni a népnek a gazdasági téren a teljes és független szabadságot, el kell azonban venni tőle a kormányzói hatalmat és gondokat. Ezzel szemben a kormányzókat meg kell szabadítani minden anyagi gondtól, sőt még a lopás és haszon legkisebb kísértésétől is: csak egy feladatot és egy gondot kell nekik juttatni, az állam kormányzását. A kézművesek és munkásnép táplálja előljáróit, amint az őrző ebeket táplálják, a jól táplált, de józan és fürge kutyák pedig vezessék és őrizzék a nyáját. Ebből az alapelvből következik, amit gyakran plátói *kommunizmusnak* neveznek. Kommunizmus, ha úgy akarjuk, mégpedig a legradikálisabb, de csak az állam védelmezőire és előljáróira terjeszkedik ki.

Mivel nem lehet más gondjuk, mint a város védelme és irányítása, ezeket az öröket úgy kell elhelyezni, mint a helyőrséget a fellegrárban, vagy mint a hódító sereget a harcmezőn. Amikor Plátó a *Köztársaság*ot írta, valószínűleg a 384 és 374 évek közötti időben, Spárta ily helyőrségekkel rakta tele egész Görögországot és ezek védelme és ellenőrzése alatt minden egyes városban néhány kiválasztott arisztokrata kormányzott. Plátó azonban alapelvének belső logikáját követi. Mint a katonáknak a harcmező, úgy őröknek sem lesz házuk vagy raktáruk, ahova nem mehetne mindenki be. Semmi magántulajdonuk sem lesz. Közös asztaloknál esznek és a polgároktól csak azt kapják, ami ellátásukra az év folyamán szükséges. Nem lesz fizetésük; ők lesznek az egyedüliek, kiknek nemcsak, hogy nem lehet aranyuk és ezüstjük, hanem még kezelniök és megérinteniük sem szabad azt. Tehát az állam által eltartott zsoldosok lesznek, de fizetés nélküli csapatot alkotnak. Menjünk tovább és lássuk az alapelvet, melyet Plátó e szavakkal fejezett ki: „Egyiküknek sincs más magántulajdona, mint a teste és minden más közös lesz”.

Minden más, azaz az asszonyok, sőt még a gyerekek is. Hogy mennyire nem ismerte Plátó az asszonyokat, világosan megmutatja ez a durva és egyszerűsítő kijelentése: „A két nem között csak a különbség, hogy a férfiú nemz, az asszony pedig szül”. Egy másik állítása kevésbé sértő: „Az asszony minden munkát el tud végezni, amit a férfiú tesz meg, de nincs

annyi ereje és nem is teszi meg oly jól”. Plátó bizony nagyon modern, éppúgy mint Spárta, a mintaképe, hacsak mi modernnek nem vagyunk túlságosan ósdiak. Ugyanazt a nevelést akarja nyújtani a leányoknak, mint az ifjaknak és ugyanazokat a gyakorlatokat akarja számukra előírni, azonban tekintettel van a női nem gyengébb alkatára.

Szerencsétlenségére még továbbmegy és megelőzi azokat a rémes kísérletezéseket, melyeket napjainkban nemcsak álmodnak, hanem meg is próbálnak másfajtajú misztikusok. „A harcosoknál az asszonyok közösek lesznek: egy nő sem él kizárólag egy katonával. A gyermekek is közösek lesznek: egy sem fogja ismerni atyját és egy atya sem gyermekét.” De ne időzzünk tovább ennél az egészséges faj megőrzését célzó elképzelt berendezésnél. Csak a nemzeti bölcsőde vagy *nursery* különös intézményét vegyük figyelembe, ahova az anyák elmennek gyermekeiket táplálni, kik különben teljesen a nevelőnők gondozása alatt fognak állani. De mily kegyetlenségre képes ez az álomlogika! „A legnagyobb gondot kell arra fordítani, hogy egy anya sem ismerje meg gyermekét.” Ily képzelődések szükségképpen Pascal szavait juttatják eszünkbe: mivel Plátó a természet fölé akart jutni, alája esett.

III. Emberségesebb álmok

Azonnal meg akartam szabadulni ettől a lidércnyomástól: hála Istennek, van még más is a *Köztársaságban*. Újra fellélegzik az ember, mikor Sokrates ama vallomását olvassa, hogy terve a maga egészében megvalósíthatatlan a gyakorlati életben és csak arra kell törekedni, hogy az ember a lehetőség szerint megközelítse. És mégsem tud az ember attól a gondolattól szabadulni, hogy egy keresztény Plátó megvalósíthatta volna eszményét anélkül, hogy megszűnt volna embernek lenni. Mit is akar tulajdonképpen? Hogy „az enyém és tied” ne válassa szét őrzőit, hogy még a legszentebb érzelmek se vonják el szívüket feladatuk odaadó teljesítésétől. Miután nem tudta elképzelni egyes lemondások lehetőségét, oly tévelygésekhez folyamodott, melyek még inkább erőszakot követnek el a természet ellen. A mi középkorunk, hogy hasonló problémákat megoldhasson, a lovagrendeket találta ki.

Boldogan állapíthatjuk meg, hogy a kérlelhetetlen logikus oldalán ott találjuk „a nemzetközi jog” emberséges védőjét is. Talán csak azt kellene mondanunk, hogy „a hellének jogának a védője”, de nem sok-e már ez is a béke nagy álma jövője és a testvérek és szomszédok közötti háború emberségessé tévése érdekében? Az európai béke nem lenne-e a legszebb előszava a világbékének? Plátó tehát mégis észrevette, akárcsak korának más fennkölt szellemei, mint maga Gorgias, mint Lysias, mint Isokrates, hogy a görögök közötti háború egyedüli magyarázata a barbárok hatalmának. Ki is mondja ezt, de mivel nem remélhette, hogy egy csapásra megszüntethető, legalább azt akarja, hogy ismerjék el annak, ami: polgárháború. Betegség, csapás, melynek pusztításait a lehetőség szerint korlátozni kell. Ne hajtsanak szolgaságba egy görög várost, egy görög lelket sem. Ne fosszák ki a halottakat, ne pusztítsák el az országokat, ne gyűjtsák fel a házakat, elégedjenek meg az évi terméssel. Ne tekintsék ellenségnek az egyes országok összes polgárait, az embereket, az asszonyokat, a gyerekeket. Ne nyújtsák továbbra egy nappal sem a háborút, mikor az igazi bűnösök, a nézeteltérés okai, már elégtételt adtak. Egy szóval: ne kövessenek el egyetlen hadi tettet sem anélkül, hogy arra gondolnának, hogy másnap békét kell kötni. Szép gondolatok ezek, melyeknek megvolt az értékük oly kegyetlenségek idején, melyekhez hasonlókat mi is átéltünk. Talán kevesebb értékük lenne a mi „tudományos” háborúnk utáni napon?

Plátó bizonyára nem hirdet együgyű politikát. Nem hiszi, hogy az emberiség csodálatos módon meg fog térni és nem is tanácsolja egy népnek sem, hogy olcsó zsákmányul dobja oda magát más népek kívánságának. Amint megbélyegzi a háborús uszítókat, kik engesztelhetetlen gyűlöletnek teszik ki hazájukat, éppúgy elítéli a *Politikában* azokat a közönyös embereket is, kik „túlságos békeszeretetből képtelenek lesznek a háborúra és kiszolgáltatják magukat az első támadó kénye-kedvének”. Azonban a háborút mégis

pestisnek tartja, még a *Köztársaságban* is, a *Törvényekben* pedig, melyek a gondolkodó végrendeletének tekinthetők, kezdettől fogva tiltakozik a krétai és lakédémoniai harcoseszmény ellen. A háború lett a zsoldos bandák egyedüli jövedelmi forrása, kik már régóta majd Thebainak, majd Athénnek, majd Spártának, Egyiptomnak vagy Perzsiának adták el szolgálataikat, nemsokára pedig a macedóniai zsoldjába szegődtek, hogy meghódítsák a világot. Plátó megvetette ezeket a fizetett gyilkosokat, de tiszteletet követelt, mégpedig mindjárt a törvényhozók után a bátor emberek számára, kik a haza biztonságáról gondoskodtak. Mindezek ellenére hangoztatta, hogy az államok célja nem a háború, hanem a béke, sőt még ennél az emberiség nagy javánál is nagyobb valami: a tökéletes igazságosság.

IV. Az igazságosság országa

Ha valamely balsors következtében elvesztek volna a többi párbeszédnek mind és csak a *Köztársaság* maradt volna fenn számunkra, akkor is elég okunk lenne arra, hogy gondolatainak gazdagsága, előadási módja és stílusa miatt helyeseljük a századok csodálatát „az isteni Plátó” irányában. Egymagában majdnem akkora a terjedelme, mint *Gorgias*, *Mainon*, *Phaidon* és *Vendégség* c. párbeszédéké együttvéve, amelyeknek a tárgyai ebben mintha egymásnak találkát adnának. Másrészről telve van azokkal a gondolatokkal, melyeket a későbbi párbeszédék fejtenek ki. Az évek folyamán, míg Plátó rajta dolgozott, bizonyára többször megszakította, hogy más, sokkal rövidebb munkákat írjon. Azonban bármily összetett legyen is, csodálatos az összeállítás és egységét nem egyedül attól a tudós művésztől nyerte, mely összhangba hozta egyes részeit. Egy gondolat hatja át teljesen és élteti: az igazságosság eszméje.

A világ mintha néha megbotránkoznék azon elméletek miatt, melyek igazolják az erőszakot és igazágtalanságot. A valóságban azonban lenézi és megveti az igazakat, ha gyengék és szegények: csak a sikert imádják. A siker azonban sokszor az igazágtalan ember tetteit kíséri, ki a jó látszatába takarózik és lelkiismeretfurdalás nélkül teszi a rosszat. Az igaz ember lelkiismeretének világa mellett halad, a világot azonban nem világítja be ez a fény. Hacsak igaz akar lenni, félreismerik és kigúnyolják: „Megostorozzák, megkínózzák, vasraverik, kiégetik szemeit. Miután minden kínzáson végigment, keresztrefeszítik. Nem látja-e be, hogy mily fontos az ember számára, nem az, hogy igaz legyen, hanem hogy annak lássák?”

Mit szólnak ehhez a költők, a világ világoosságai? Ha az igazt magasztalják, azért teszik, mert meg akarják nekünk mutatni, hogy az istenek megtöltik a csűröket és bő termést adnak a gyümölcsösöknek, sőt hogy még a halál után is teletömik őket. De mily nehéz és kényelmetlenné teszik az igazságosság útját. Az igazágtalanság útja, épp ellenkezőleg, könnyű és virágos. Ami a büntetéseket illeti, melyek a gonoszokat az alvilágban fenyegetik, nem azt hallottuk-e a költőktől, hogy az istenek nagyon is engedékenyek. Ha azt akarják, hogy az igazságosságot értékesnek tartsuk, ne tekintsék azt többé-kevésbé biztos üzletnek. Mondják meg, hogy önmagában véve a legfőbb java a léleknek és hogy az igazágtalanság a legnagyobb rossz.

Ha az igazságosság igazi természetével akarunk megismerkedni, nem elégséges, hogy egyetlen magánember életében tanulmányozzuk. Egyetlen ember lelke nagyon szűk térség; a valóság oly apró betűkkel van abba beleírva, hogy gyenge szemeinkkel nem vesszük észre. Vegyük inkább az állam életét szemügyre; igyekezzünk ebben a kollektív lélekben olvasni az igazságot, mely megnagyítva és könnyebben megfejthető formában mutatja be az egyéni lélek vonásait. A város háromféle emberek csoportjából áll: kormányzókból, harcosokból és kézművesekből és munkásokból. Ha kormányzóink azok, amiknek lenniük kell, akkor a bölcsességet képviselik ebben a kollektív lélekben. A harcosok a bátorságot testesítik meg. Ami a mértékletességet, vagyis az önuralmat illeti, megtalálható lesz a városban, ha tagjai

között megőrzi az összhangú hierarchiát. Hol lesz az igazságosság? A rendben, mely mindenkit a saját helyére állít és feladatának határai közé szorítja tevékenységét és vágyait. Mindenki végezze a maga dolgát. Ha az ács cipésszerszámokat szerez és a cipőkészítésbe kontárkodik bele, már rendetlenség keletkezik. De mennyivel veszedelmesebb lesz a zavar, ha az ács és cipész, anélkül, hogy megtanulták volna és hozzá értenének, a harcosok mesterségét akarnák űzni, a harcos pedig a kormányzóét. Ha az állam minden egyes tagja, ha a lélek minden egyes tehetsége megtartja a maga rangját és teljesíti feladatát, minden rendben lesz és megszületik az igazság uralma. Azonban a rend a testnek éppúgy egészsége, mint a léleknek, természetes java és feltétele a rendes életnek. Szükséges-e ezek után a kérdést felvetnünk, hogy az igazság jobb-e vagy az igazságtalanság, hogy hasznosabb-e az egyén és a város számára?

A nevelésnek kell ezeket az eszméket és erkölcsöket megteremtenie, melyek visszaállítják a természetes rendet és, hogy úgy mondjuk, ösztönszerűvé teszik. A gyermekkorban kell munkáját megkezdenie, amikor is a mesék segítségével dolgozik. Plátó, az abszolút tudomány elméletének megalkotója, tudja, hogy a tudomány legfeljebb csak megszűrve hatol be az életbe. Sokáig vagyunk gyermekek és nagyon könnyen újból azok leszünk! Az ösztön vezet minket gyakran és még akkor is, mikor az, valamely eszme, homályos emlékeink mélyéből támad fel. Kényszerűség és nem is sejtett gondok hatása alatt cselekszünk, vagy ha világos okokból cselekszünk, azok sokszor csak sejtések és kitalálások, valószínű következtetések inkább, mint biztos következtetések. A hagyomány, a hiedelmek, a sejtés és vélemény sokkal tevékenyebb erők, mint a tudomány. Plátó elismeri ezt és nagyon is felhasználja segítségüket, legalább is bizonyításának előkészítésénél, de annak a helyettesítésre is azoknál, kik nem tudnak megérteni. Azonban, ha megengedi a véleményt, azt megkívánja, hogy helyes legyen; ha a mese, mely mint takaró körülveszi, hazug is, azt akarja, hogy a belső eszme legyen igaz.

Törvényhozói maguk is találtak ki meséket. Azt mondják a kormányzóknak, harcosoknak, kézműveseknek és munkásoknak, hogy valamennyien ugyanazon földből valók, de ez a föld arannyal, ezüsttel és vassal van keverve. Ha a gyerekek rendszerint ugyanazzal a fémmel vegyítve születnek, mint atyjuk, mégis lehetséges, hogy valamely kormányzó fia egy napon vassal keveredik arany helyett, míg a favágóé aranylélekkel születhetik. Ez esetben haladék nélkül érdemének megfelelő rangra emelnék vagy szállítanák le, mert a törvényhozók szerint az állam egész biztosan elpusztulna, ha a vasfaj kerülne a hatalomra. A kasztok Plátó szerint egymással szemben legalább is nincsenek elzárva.

Vannak emberek, kiknek az a mestersége, hogy meséket találjanak ki: ők a népnek a nagy nevelői. Hogy mennyire értékesek ezek a nevelők, Plátó maga is megmondja Heraklitos és Xenophanes után. Szintén keserű gúnnyal beszél ezekről a hazugságyártókból lett életmesterekről és államában nem engedi meg nekik, hogy tetszésük szerint éljenek félelmetes hatalmukkal. Igaz, hogy Homeros és Hesiodos találták ki a görögök vallását. Az istenség fogalma azonban, ahogy ők azt kidolgozták, lehetetlen, erkölcstelen és istentelen. Nem engedhetjük meg, hogy hazugságaik továbbra is megmérgezzék az emberek lelkeit. Elég volt ezekből az egymással civakodó, veszekedő, liliomtipró és házasságtörő istenekből, kik irigykednek az emberekre és bosszút állanak boldogságukon! Nem a mi feladatunk a mesék készítése, de azokat, amelyek az istenekre vonatkoznak, határozott szabályok szerint ítéljük meg: *eposzban, ódában és szomorújátékban olyannak kell Istent bemutatni, amilyen.* Isten, ki lényege szerint jó, nem oka a rossznak. Csak igazat cselekszik: ha megbünteti a gonoszokat, azért teszi, hogy megjavítsa őket és hasznuk legyen abból. Isten egyszerű, nincs benne változatosság és hazugság, tehát nem változtatja meg alakját, nem rejti el önmagát, sem az igazságot, ami ő maga. Nem engedjük meg, hogy az isteneket bűvészeknek nevezzék és bátran megtisztítjuk költőink műveit, „ha azt akarjuk, hogy őrzőink jámborak legyenek és áthassa őket az istenség, amennyire emberek ilyenek csak lehetnek”.

Kihagyjuk mindazokat a részleteket is, amelyek síró, sóhajtozó, hazudozó, veszekedő és egymást sértegető vagy mértéktelen életet élő hősöket mutatnak be. A költészet lényegében utánzás, de egyúttal utánzásra is ösztönöz: az érzelmeket és tetteket, melyeket leír, felkelti és felébreszti bennünk. Plátó csak abban az esetben tűri meg, ha tárgyai erényesek, eszközei, hangja és ritmusa nyugodt és egyszerű. Ugyanazon szabályok szerint ítéli meg az éneket, a dallamot, a festészetet, az építészetet, a tornászatot és azt a tudományt, mely ennek csak továbbfejlesztése: az orvostudományt. Nem az a célja ennek, hogy meghosszabbítsa az értéktelen életet. Plátó ezt kívánja a szerencsétlen Herodikostól, a tornatanítótól, ki oly ügyesen alkalmazta a testgyakorlást az orvostudománnyal, „hogyan nagy kort ért el állandó betegeskedésben”. A beteg ács beleegyezik, hogy kipurgálják, hogy felvágják testét vagy égessék: ez gyorsan megtörténik. De ha alapos és hosszantartó gyógyításról beszélnek neki, elmege, veszi fűrészt vagy baltáját: a munka meggyógyítja vagy megszabadítja a halál.

Nyelvtan, zene és tornászat, ez a rendes program: az őrzők tömegének elégséges ez. De vannak közöttük ritka tehetséggel megáldottak, akiket a természet a legfontosabb feladatokra jelölt ki. Szenvedélyesen szeretik a tudományt, az egész tudományt; a tiszta igazságot akarják szemlélni, azt keresik, de nem a mulandó dolgokban, hanem a változatlan valóságban. Ezek a született bölcselők: a nevelés és tapasztalás révén akkora tökéletességre tesznek szert, hogy minden aggodalom nélkül rájuk lehet bízni a városok kormányzását. Mert Plátó meggyőződéssel hirdeti: „míg a bölcselők nem lesznek a városok királyai, vagy míg a királyok és hatalmasok nem lesznek igazi bölcselők, az emberiség nem lesz boldog”. Nem volt-e nemes álmodozás, mely az eszmének erőt akart adni, illetve az erőt eszmévé akarta változtatni, abban a korban, mely egyedül az erő jogát hirdette és gyakorolta?

Hosszú út vezet a parancsolás ezen igazi tudományához. Ha a bölcséletet annyira megvetik, annak talán abban keresendő az oka, hogy nagyon sokszor helytelenül foglalkoztak vele, vagy az is, hogy belekezdnek és hamarosan abban is hagyják, mint valami átmenetet az iskola és a gyakorlati élet között. A kultúra kiegészítésének tartják, ami hozzátartozik a jó tónushoz, de hamar és könnyen akarják elsajátítani. Pedig a bölcsélet tökéletesedés. Csak módszeres bevezetés és szigorú próbák után engedhetjük meg őrzőinknek, hogy vele foglalkozzanak.

Gyermekkoruk óta kell őket bevezetni a mennyiségtanba és mértanba és más tudományokba, melyek felkeltik a bölcséleti hajlamot. Azonban kizárunk ebből a tanításból minden kényszert: gyermekeinknek játszva kell tanulniok. Húszéves korukban, két-háromévi tornagyakorlat után újból tudományos foglalkozásra kell szorítani a tehetségesebbeket; most már azonban mélyebben kell azokba hatolniok, különösen pedig érteniök kell azt, meg kell érteniök azok rendjét és összefüggését. Fokozatosan fogják őket bevezetni egyikből a másikba egészen az érthető valóságok tudományáig, a *dialektikáig*. Harmincéves korukban kezdenek a különféle bölcséleti okoskodási módszerek tanulásába, hozzá fognak szokni azoknak gyakorlati alkalmazásához nem hiú dicsőség- vagy vitatkozási vágyból, hanem hogy gyakorolják magukat az igazság jobb megértésében és megvédésében.

Harmincötéves korukban leszálnak a tiszta eszme ezen magaslatairól, hogy tizenöt éven keresztül az összes katonai és polgári feladatokat teljesítsék, amint az fiatal emberekhez illő. Csak ötvenéves korukban engedik meg azoknak, kik mindezen próbákat megállották, hogy állandóan a jónak ezt a lényegét, az érthető napot, minden létezés és minden tevékenység eme forrását és szabályát szemléljék. Ez azonban nem lesz lusta szemlélődés. Vegyük Plátó kedvenc hasonlatát: mint a kormányosok a hajón, egymásután hagyják el legérdekesebb foglalkozásukat, hogy „őrt álljanak”. Nem annyira megtiszteltetés, mint inkább elengedhetetlen kötelesség lesz ez számukra. Amint rájuk kerül a sor, kormányozni fogják az államot, nevelni fogják az embereket, kik utódaik lehetnek és amikor feladatukat bevégezték, a boldogok szigetére költöznek, hogy jutalmukat elvegyék. Az állam oly tiszteletben fogja őket részesíteni, mint az isteni lényeket.

V. Tévedések és elfajulások

Ha bölcselő őrünk közül egy kormányoz, államunkat monarchiának nevezzük; ha többen osztzkodnak a hatalomban, azt arisztokráciának hívjuk. Ez azonban csak szóbeli különbség: az a fontos, hogy a kormányzó vagy a kormányzók elveinket kövessék és tartsák érvényben.

Nem igen valószínű, hogy az ily tökéletes alkotmány megváltozzék. Azonban az emberi nemzedékek a haladás és elpusztulás titokzatos törvényének vannak alávetve: lehetséges, hogy a házastársakat rosszul válogatják össze, hogy rosszul ellenőrzik a születéseket és a vas helytelenül ezüsttel elegyedik, az érc pedig arannyal. Ez lesz az összhang megszűnésének és a zendüléseknek a kezdete. A kormányzók és harcosok, miután végül győznek, kihasználván ezen győzelmüket, hatalmukba kerítik a földbirtokokat és házakat és szolgaságba hajtják a munkásokat és kézműveseket, kikkel előbb, mint szabad emberekkel bántak. Az arisztokratikus államformából megtartják ekkor is a nyereszkedő foglalkozások gyűlöletét, a közös étkezést, a katonai és tornászati gyakorlatokat. De megvetik a bölcséletet, szenvedélyesen szeretni fogják a háborút, a hatalmat és pénzt. Ez a *timokratia*, a nagyravágyásra alapított kormányzás, amit megvalósított Kréta és Lakedémonia alkotmánya.

A magántulajdon, különösen, mikor az ember mintegy kényszer hatása alatt akarja azt megtartani és növelni anélkül, hogy maga is dolgoznék, a szenvedélyes pénzvágyat a végletekig fokozza. Csakhamar nem is lesz más vágya az embernek, minthogy gazdag legyen és annak lássék. Rövidesen az a szabály jut érvényre, hogy csak az lehet közhivatalnok, kinek valami vagyona van. Így születik meg az oligarchia, a gazdag kisebbség uralma. Az állam rögtön megoszlik, többé nem egyetlen város, hanem kettő, a gazdagoké és a szegényeké; egyik a másikban él, és egymást kölcsönösen felfalja. Mivel mindenkinek megvan a joga, hogy vegyen és eladjon, a pazarlók tönkremennek, a fősvények meggazdagodnak, és ezek az elkeseredett „régizgazdagok” forrongó és gonosztevő hitszegőkké lesznek. Miután vagyonukkal együtt elveszítették becsületüket is, csak a forradalomban reménykednek. Könnyű forradalmat támasztani, mert a szegények a hajókon és a harcmezőn a gazdagokkal érintkezvén, hamarosan megértik ezt és azt mondják: „Ezek az emberek csak azért erősek, mert mi gyávák vagyunk”. A legelső alkalommal fellázadnak, felülkerekednek és a *demokrácia* elfoglalja az oligarchia helyét.

Hát kormányzat ez? Nem olyan-e inkább, mint valami bazárban összehalmozott mindenféle fajta kormányforma? Mindenki tetszése szerint él benne, minden kezdeményezés szabadon fejlődik ki benne, mindenféle jellem kifejlődhetik ott. Nincs alkalmazkodóbb és gazdagabb változatosság. És mily türelmesek az emberek ott! A halálra ítélték és száműzöttek szabadon sétálnak és pöffeszkednek; büszkék mint a hősök. Akármelyik nagyszájú embert, ki a nép védelmezőjének hirdeti magát, megválasztják, senki sem kérdezi, honnét jött és ki nevelte. De ebben a tömegben, melyben öregek és ifjak, gazdagok és szegények, szabad emberek és rabszolgák teljesen egyforma egységek, azok a hitszegők veszik kezükbe a vezetést, kikről beszéltünk. A legszenvedélyesebbek szónokolnak, törvényjavaslatokat készítenek; a többiek tolonganak és morognak a szónoki emelvény körül, elfojtanak minden ellenkező hangot: ők az urak. Szétesztják a nép között a gazdagok vagyonát, de megtartják maguknak annak a nagyrészét; a gazdagok hiába panaszkodnak és végül azt teszik, amivel vádolják őket: összeesküvést szőnek és izgatnak.

Mindig találkozik olyan ember, ki jól ért ahhoz, hogy kell a népnek hízelegni és védelmezőjének tolja fel magát; mint maró szavú és kielégíthetetlen étvágyú hitszegő kész mindent felforgatni és vérbe borítani, csak hogy ezáltal megszerezze a hatalmat és pénzt. Eltörli az adósságokat, felosztja a földeket, száműzi vagy megöli a gazdagokat. Ellenfelei, mivel nem tudják törvényes eszközökkel eltávolítani, más eszközökhöz folyamodnak. Épp erre várt: testőrcsapattal veteti körül magát és nemsokára „győzedelmesen rendezkedik be az állam kocsiján”. A „nép védelmezője” kezdetben csak mosolyt, ígéreteket osztogat és

bőkezű. Azonban minden elmúlik, a nép lelkesedése pedig lelohad: a védelmező újra felkelti és háborúval élesztgeti, amelyben megmentői szerepe beigazolódik. Különben van-e megfelelőbb eszköz arra, hogy a nép elszegényedjék és tanulékony legyen, vagy akad-e jobb alkalom arra, hogy megszabaduljon a gyanús emberektől? A feltörő panaszokat vérbe fojtja és először is azokat töri le, kik a hatalomra segítettek; nemsokára mindenütt csak ellenséget lát és mint a vadállat erődjébe visszavonultan, elszigetelten él gyanakvásban a rettegett.

A *zsarnokság* az utolsó foka ennek a fokozatos visszafejlődésnek. Mint legnagyobb igazságtalanság az állam számára is a legnagyobb szerencsétlenség. De vajon más valami-e magának a zsarnoknak a számára? A zsarnok boldogságának vagy szerencsétlenségének a megítélésére Sokrates arra hivatkozik, „ki vele egy fődél alatt lakik, ki ismeri magánéletét, ahol nem álarcban és színházi pompában jelenik meg”. Ennek azt kellene bevallania, hogy „hatalma természetének következtében a zsarnok szükségszerűen a legszerencsétlenebb ember lesz és azokká teszi azokat, kik környezetében élnek”.

Plátó, ki oly éleselmjűséggel analizálta és ítélte meg a zsarnokságot, mégis mindenkor azzal az álommal foglalkozott, hogy felhasználja célja elérése érdekében. Tökéletesen kizárt dolog-e, kérni fentebb ugyanezen párbeszédének VI. fejezetében, hogy a királyok és hatalmások fiai bölcselői lélekkel szülessenek? A környezet elrontja őket: engedjük meg, de állítható-e, hogy egy sem tudja magát kivonni ezen befolyás alól? Mily könnyen meggyőzhetné a népet! Mert a nép alapjában jóérlmü. Lehordás helyett világosítsuk fel szeretettel, mutassuk meg neki, mi az igazi bölcselet, meg fogja szeretni.

Ami a bölcselőt illeti, tudjuk, hogy nem akarja erőszakkal hazájára kényszeríteni a boldogságot. Egyébként a hozzá egyedül méltó haza az, amelynek terveit kifejtettük: csak gondolatvilágunkban létezik vagy – helyesebben – olyan, „mint valami égi minta”. Akár megvalósítható, akár nem, a bölcs sohasem fog más országot kormányozni.

A szicíliai tapasztalatok. Az újító végrendelete

I. Egy fiatal zsarnok trónralépése

Abban az időben, mikor Plátó a *Köztársaság* utolsó könyvét írta, kevéssel a leuktrai csata előtt, érte el I. Dénes Syrakusában dicsősége tetőpontját. Mindenkor Spárta szövetségese volt és az maradt mindvégig. Athén gúnyolódással állt bosszút rajta, ami mindenkor bántotta érzékenységet. Dénes valóban művelt ember volt: szomorú játékokat és lírai költeményeket írt és irodalmi babérokra álmódzott. Mikor Athén 369-ben Spárta oldalára állott, követséget küldött oda és polgárjogot nyert. 367 elején még szövetségre is lépett vele, valószínűleg ezért koszorúzták meg *Hektor bosszúja* c. szomorú játékát az ezévi játékokon. A gonosz nyelvek azt beszélték, hogy az öröm és az azt követő ünnepek vitték a halálba. Tényleg azonban csak pár hónappal később halt meg.

Elsőszülött fiára, II. Dénesre, szép országot hagyott: egész Szicília, a nyugati sarok kivételével, mely Karthágó fennhatósága alatt állott, Syrakusát ismerte el urának; Itáliában a mostani Catania déli része egész a tropeai és cotroneai vonalig hozzátartozott. II. Dénes lokrisi Doris fia volt. Azonban az idősebb Dénes Aristomachét, Dion testvérét is nőül vette. Ez utóbbi hiába fáradozott a zsarnok betegsége alatt azon, hogy unokaöccsei, Hipparinos és Nyseos is osztozkodhassanak a hatalomban. Dénes meghalt anélkül, hogy akaratát kinyilvánította volna, katonái pedig, nehogy a birodalom kisebb legyen és megosztassék, az ifjabb Dénes pártjára állottak.

Ez utóbbi mindenkor irigykedve vonult vissza atyja oldala mellől. Vagy asztalosmunkákkal foglalkozott, majd a költészettel kísérletezett, amelyben bizonyos könnyedséget mutatott fel. Szerencsétlenségére mindenféle kicsapongásokba merült. Dion, ki odaadással szolgálta atyját, meg akarta szabadítani az ifjú herceget rossz hajlamaitól és azoktól a tanácsosoktól, kik hajlandók voltak azokat előmozdítani. Arról álmódzott abban az időben, hogy az új uralkodót az igazságos és felvilágosult monarchia számára megnyeri, ami eszménye volt azóta, hogy Plátót megismerte. Sürgető leveleket írt tehát annak. Kifejtette előtte, mily nagy a birodalom; mekkora tekintélyre tett ő, Dion, abban szert; mily könnyen meg lehetne nyerni Dénest, ki már hajlandóságot mutat a bölcsélet és tudományok irányában; mekkora segítséget nyújtanának fiatal rokonai, kik örömet lennének tanuló társai és irányítói. Hivatkozott benne Plátó gyakran hangoztatott óhajára, hogy az államfők vagy fiaik legyenek bölcselők. Végre elérkezett az alkalom, hogy a jó felé irányítsák egy fiatal és tanulékony zsarnok hatalmát és megalapítsák az ő közvetítésével a tökéletes államot.

Miképp lehetséges, hogy Plátó, ki állandóan ostromozta a zsarnokságot, mégis egy zsarnokhoz fordult, hogy megkísérelje tervének megvalósítását? Nem volt ez következetlenség? Nem: *a zsarnok Plátó terveiben csak átmeneti eszköz, időleges segítő*. A zsarnok tényleges hatalmat jelent. Ha felvilágosítható, ha az eszme szolgálatába áll, a nehéz átmenet a rendetlenségből a rendbe a legrövidebb idő alatt és a legkevesebb erőszakkal megtörténhetik. „A polgárok hamarosan engednek annak az embernek, kinek kezében a hatalom és meggyőzés van.” Annál inkább engedelmeskednek neki, mert példájával maga tanít, „mikor az összes erényeket gyakorolja”. Nem lesz ebben az esetben sem zsarnok, sem zsarnokság, hanem tökéletes alkotmányú állam és bölcselő kormányzó, ki utódát vagy utódjait ezen alkotmány tiszteletére fogja nevelni. Ezt az okoskodást Plátó mindenkor helyesnek és meggyőzőnek tartotta. Azonban szicíliai tapasztalatainak épp arról kellett őt meggyőzniük, hogy a leglogikusabb okoskodások sem alkalmazhatók változtatás nélkül a valóságban.

Plátó hatvanhároméves volt, mikor Dion a szirakuzai udvarba hívta. Tekintélye és dicsősége nagy volt, nemcsak Athénben, ahol „bölcselek és bölcselek”, mint Aristophanes mondta volna, mindig kisebb hatást értek el, mint a szépen beszélők, hanem az egész görög világban. Mindenfelől jöttek hozzá tanítványok: Megarából és Achajából, Arkádiából és Elisből; Lesbos- és Cyprus-szigetekről; Ázsia vidékeiről, mint Troasból, Frigiából, Pontusból. Lokris, Makedonia, Thrácia legkiválóbb ifjait küldötték hozzá. Az Akadémia növendékei, amint visszatértek hazájukba, majd mindenkor szerepet játszottak a politikában: többen kiválóttak közülük mint törvényhozók, mások mint a szabadság védelmezői a zsarnokok ellen. Ebben az időben oreusi Euphreos Euböából volt hallgatója, ki rövidesen igen befolyásos ember lett a macedoniai udvarban Perdikkas alatt, és aki mint Görögország szabadságának a védelmezője Fülöp ellen halt meg.

Végül is Plátó ebben a korszakban körülbelül húsz párbeszédet adott ki. Nagy munkáját, a *Köztársaságot*, követte *Phaidros*, a szép szerelem és szép nyelvezet gyönyörű rajza és valószínűleg *Parmenides* is, ez a nehéz és lebilincselő, különös metafizikai dráma. Mikor elérkezett irodalmi dicsősége tetőpontjára, mind inkább a logikai és módszertani problémák kezdték érdekelni. A múlt idők gondolatának a történelmébe is elmélyedt. Arra törekedett, hogy világosan kijelölje helyét azok között, kik a világot csak mint változást és mozgást fogják fel és azok között, kik szerint a tárgyak, sőt még az egek mozgása is csak illúzió. Nagy párbeszédről elmélkedett, melyben a maga módja szerint ki akarta fejteni felfogását a mindenség keletkezéséről és szervezetéről. Így pótolhatná a mitológiákat és a régiek kozmológiáit és hasznosíthatná saját idealizmusa számára azt, ami a legjobb az egyébként istentelen, modern tudomány vívmányai között.

Szükséges volt-e, mint a *hetedik levél* mondja, „abban hagynia ezen foglalkozásait, melyek nem voltak minden dicsőség nélkül?” Nem igen illet, hogy ő az író, az iskola feje, olyan ember, mint ő volt, zsarnoki uralom alatt éljen. De ha visszavonult volna a kínálkozó alkalom elől, nem azt jelentette-e volna, hogy „csak üres szócséplő”, ki csak légvárakat tud építeni? Nem lett-e volna ezáltal árulója Dion barátságának és egyben a bölcsesletnek is? Plátó határozott. Iskolájának vezetését egyik legrégebb tanítványára, Speusipposra, unokaöccsére, Potonaea vagy talán Eudoxia nővérenek fiára bízta és valószínűleg a 366. év tavaszán elutazott.

II. Plátó és az ifjabb Dénes

Nagy tisztelettel fogadta az ifjú Dénes, kinek ez a látogatás kielégítette kíváncsiságát és egyben hiúságát is. Az udvar azonban telve volt széthúzással és cselszövésekkel. A korlátlan zsarnokság hívei félték befolyásától; hogy ellensúlyozzák, hazahívták a száműzetésből Philistos történetírót, kit húsz évvel előbb üldözött el az idősebb Dénes. Philistos segítette amazt a hatalomra és hajlandó volt fiának is szolgálatába állni és megtartani az erő útján. Mindig több és több rágalmat szórtak Dionra. A fiatal Dénes hajlandó volt ezeknek hitelt adni: tudta, hogy Dion hiába erőlködött unokaöccsei érdekében; miután akarata ellenére lett az egész birodalom örököse, csak nehezen tűrte oktató és dorgáló gyámságát és csak félelemből hallgatott rá, mert bizony nagy gyerek volt.

Plátó valószínűleg Dionnál szállt meg. A palotában állandóan ármánykodtak. Három hónap múlva Philistos pártja megtalálta a keresett ürügyet. Az uralkodó személyében történt változás egymagában is felbontotta az összes szövetségeket és tárgyalásokba kellett bocsátkozni, különösen Karthágóval. Elfogták Dion egyik levelét, ki az előbbi uralkodó alatt az összes tárgyalásokról mint közvetítő szerepelt és most arra kérte a karthágóiakat, hogy ne tárgyaljanak az ő közbenjárta nélkül. Ellenségei árulással vádolták és reformterveit a rendszer elleni összeesküvésnek minősítették. Egy kis hajóra szállították és Itáliába vitték. Onnét Korinthusba ment. Testvére, Megakles, vele ment vagy utána indult.

Nagy izgatottság támadt Dion barátai körében. Syrakusában az a hír terjedt el, hogy Plátót kivégezték mint a híres összeesküvés értelmi szerzőjét. Azonban Dénes, miután szabad lett, egyáltalán nem akarta, hogy a bölcselet ellenségének tartsák. Plátónak az ott tartása Dion száműzetésének egyszerű eltávolítás – egyébként ideiglenes – színezetét adta; talán ezáltal zalog is lenne kezében: Dion mindaddig nem merne valami vállalkozásba fogni, míg tudja, hogy Plátó Dénes hatalmában van. Emez színleg a legmelegebben kérte Plátót és hogy annál meggyőzőbbé tegye kérését, lehetetlenné tette számára Syrakusa elhagyását az által, hogy a Fellegvárba vitette és ott szállásolta el. Tulajdonképpen Ortygia-szigetén épült ez, amelyet földszoros kötött össze a várossal; az idősebb Dénes rendezett itt be palotát, helyezte el itt kincseit és családját, valamint zsoldos csapatait. Hiábavaló lett volna minden kísérletezése az irányban, hogy innét határozott engedély nélkül kijuthasson: Plátó fogoly-vendég volt.

Azonban különös dolog történt. Az irigy Dénes, hacsak hiúságból is, meg akarta fosztani Diont Plátó barátságától és azt kizárólag maga számára akarta biztosítani. Meg akarta nyerni a bölcslőt, ezerféle előnyt biztosított neki, meghallgatta és amennyiben lehetséges volt, maga vezette a játékot. Mindazonáltal nem mert őszinte tanítványa lenni; félt attól, hogy ezáltal annak a gyámsága alá helyezi magát, akit Dion az udvaroncok állítása szerint erre a célra oly bölcsen kiválasztott. Plátó viszont arról ábrándozott, hogy megnyeri a bölcselet számára és egy napon kibékíti Dionnal. Azonban a mozgékony és hiú Dénes kisiklott kezei közül. Végül Dénes háborúba keveredett, valószínűleg a lukaniaikkal és elbocsátotta a bölcslőt, de megígértette vele, hogy a háború befejezte után vissza fog térni; ő pedig megígérte, bár nem szívesen, hogy vissza fogja hívni Diont is, mikor Plátót hívja.

Plátó tehát visszatért az Akadémiára. Az új tanítványok között egy tizennyolc éves ifjút talált, ki húsz éven keresztül kitartó tanítványa lett. A stagirita Aristoteles volt ez, II. Amyntas macedóniai király egyik orvosának a fia. Hazatérve Plátó rögtön munkához látott és kiadta, ha ugyan már nem előbb jelent meg, *Thaiaitetes* c. munkáját és megírta a *Szofistát*. Ez a párbeszéd és a hozzáfűzött magyarázatok irányították Aristoteles figyelmét a logika felé, melynek ő lett a megalapítója. Ugyancsak Plátótól és a *Parmenides*-párbeszédéből szerezte híres bizonyítékait az érthető valóságok vagy eszmék elmélete ellen.

Végül kiváló újonca támadt az Akadémiának Dio személyében. Miután nem volt hivatalos száműzetésben, rendesen megkapta jövedelmét és nagylábon élt. Utazásokat tett, meglátogatta a Peleponesust és polgárjogot szerzett Spártában; részt vett a nagy ünnepeken, barátságokat kötött és újított meg. Leginkább azonban nála volt az Akadémián. Athéni polgár lett, birtokot vásárolt, melyet később Speusipposnak adományozott, Plátó kedvéért egy nyilvános látványosság költségeit fedezte. Egy bizonyos Kallippos házában lakott, ki bevezette az eleusisi misztériumokba. Plátó szívesen látta, hogy jól élő fiatalság vette körül, mert szigorúságának mérséklethez volt szüksége, szokásos merevségének pedig simulékonysággá kellett változnia.

Dénes ezalatt tovább kíváncsiskodott a bölcselet terén és hívogatta a bölcslőket. Athénből egy bizonyos Polyxenes nevű szofista és a sokratista sphetosi Aischines, kivel Euklidesnél Megarában találkoztunk a többi tanítványokkal, mentek oda. Kyreneből Aristippos jött. Ez a jókedvű világfi, ki mindenkor kész volt alkalmazkodni a körülményekhez, már Epikuros előtt hirdette, hogy az élvezet a legfőbb jó. Ez az ember igazán arra született, hogy Dénessel éljen; lelkiismeretlenül kihasználta a maga számára és semmi aljasság sem riasztotta el, ha azért sikerült tréfával bosszút állhatott.

Dénes azonban többet akart. Azokkal a tudományos morzsákkal, melyeket megőrzött Plátó tanításaiból és a vele folytatott társalgásaiból, imponálni akart vendégeinek és átmeneti látogatóinak. Befogott egy tudományos tanulmány írásába is, de miután hamarosan megakadt, mindenféle módon hívogatni kezdte Plátót. Írt neki, íratott Archytasszal és tarentumi barátaival, szicíliaiakat küldött hozzá követségbe, végül pedig háromevezősoros hajót küldött érte. Megígérte Plátónak, hogy érkezése minden ellentétet el fog törölni közte és

Dión között, ez utóbbit pedig arra kérte, hogy még várjon. Dion, akárcsak maga Archytas, komolyan hitt Dénes „bölcseletének” őszinteségében és miután Syrakusa után sóvárgott, maga is arra kérte Plátót, hogy fogadja el a meghívást. Plátó ennyi kérésre, bár nem szívesen, elutazott; hatvanhatéves volt ekkor.

Hamarosan megtudta, mennyire tért meg Dénes. A bölcsesség utáni lelkesedés tüze, mely elragadta, hamarosan lelohadt, mikor komoly munkára és önmaga fölötti uralomra került a sor. Dion irányában mutatott jószándéka nem akadályozta meg abban, hogy kitolja annak visszajövetelét. Mikor a nyár beálltával kedvező szelek támadtak, a kihasznált Plátó vissza akart utazni. Dénes új ígéretekkel visszatartotta, és Plátó joggal hihette, hogy megmentheti Dion vagyónát. E közben a hajók elvitorláztak. Mikor ezen veszély elmúltával Dénes ismét hatalmában tartotta Plátót, megszegte szavát és szemtelenül eladta Dion tulajdonát. Plátó szenvedett, „mint a kalitkába zárt madár”. A bölcselet és zsarnok a nyilvánosság előtt még mint barátok szerepeltek, azonban mikor Plátó egy bizonyos Heraklides érdekében, kit azzal vádoltak, hogy a zsoldosokat lazítja, közbenjárt, Dénes nagyon megharagudott rá. Heraklidesnek sikerült elmenekülnie, Plátót azonban a zsoldosok negyedébe száműzték. A zsarnokság reformja veszélyeztette érdeküket: nem is igen szerették ezt a szónokot és Plátó nemsokára látta, hogy veszély fenyegeti. Szerencsére értesíthette Architast: a tarentumi kormány egy harmincevezős hajót küldött, és megértette Dénessel, hogy Plátó elutazása szükségessé vált.

III. Dion Syrakusában

Plátó és Dion az olympiai játékok alkalmából találkoztak a 360. évnek a végén. Dion, miután minden vagyónától megfosztották, csak fegyvereiben található segítséget. Egyébként is hírül hozták, hogy Dénes féltestvérét, Aretét, Dion nejét férjhezadta egy Timokrates nevű egyénhez, Diont erre teljesen hatalmába kerítette a bosszúvágy. Plátó, hogy kedvében járjon és támogassa, Dénes vendége lett; miután mindenkor kész volt a közvetítői szerepre, ha arra alkalom kínálkozott, kora és kedélye nem engedték meg, hogy felhagyjon ezzel a békés szereppel. Azonban teljesen együtt érzett Dionnal. Megengedte, hogy akadémiai növendékei szolgálatába álljanak: Speusippos, Kallippos és testvére, Philostrates, ciprusi Eudemos és még sokan ajánlkoztak. Az expedíció, mely csak nyolcszáz emberből és öt hajóból állott, 357 augusztusában indult útnak.

Meghiúsította Philistos terveit, ki az Adriai-tengeren akart védekezni: nekivágott a nagy tengernek és a déli oldalon kötött ki. Miután megtudta, hogy Dénes Itáliában tartózkodik, sietve Syrakusába vonult és útközben ötezer embert szedett össze. Syrakusa megnyitotta előtte kapuit. Diadalmi bevonulást tartott testvére, Megakles és az athéni Kallipos kíséretében és szabadságot hirdetett a népnek. A nép viszont Diont és Megaklest „a hadsereg legfőbb parancsnokainak” nevezte ki.

Timokrates azonban Ortygia erődjébe zárkózott, ahol Dion hét nap múlva utolérte. Innét uralkodott a tengeren. A várost is ellenőrizte és mindent megtett, hogy egyenlenséget szítson a syrakusaiak és Dion között. Egyébként ez utóbbi választott vezér volt. Heraklides, kinek Plátó mentette meg az életét, egy szép napon sereggel és néhány hajóval megérkezett Peleponesosból. A tengeri haderők legfőbb parancsnokának választották meg, Dion azonban ügyetlenségében tiltakozott ezen választás ellen, majd maga nevezte ki Heraklideset erre a tisztségre. Heraklides heves volt, de fáradhatatlan intrikus és gyönyörűen beszélt. Szerencséje vagy érdeme, hogy a nagy kikötőben leverte Philistos hajóhadát, mely az Adriáról tért vissza. Philistost elfogták és kivégezték. Dénes Itáliába menekült, az erőd védelmét pedig ifjú fiára, Apollokratesre bízta.

Heraklides oly ügyesen aláasta Dion helyzetét, hogy megfosztották hivatalától és Leontioniba menekült. Hamarosan visszatért, mert a syrakusaiak és maga Heraklides is mint

szabadítót hívták. Az erőd segítséget kapott Itáliából és míg mindenki ünnepelt, a tábornokok és katonák lerészegedtek, Dénes zsoldosai felgyújtották a város egy részét és vérfürdőt rendeztek. Dion számúzhette volna Heraklideszt, azonban bölcselői nagylelkűséggel megbocsátott neki. Szerencsétlenségére azonban nem volt simulékony ember és nem értett azokhoz az apró fogásokhoz, melyek meghódítják az embereket. Heraklides könnyűszerrel meggyűlöltette. Dion mérsékelt, de szigorú alkotmányt akart behozni; a syrakusaiak maguk akartak kormányozni és szabadon akartak szórakozni. Apollokrates unatkozott börtönében és végül meghódolt; Dion nem tudta megtenni, amit a nép kívánt: a zsarnokság erődjének a lerombolását. Gyanakvásra adott alkalmat, amit Heraklides szíttott. A demokráciát és vagyonfelosztást hirdette emez; Dion ellen áskálódott nemcsak a népnél, hanem Dénessel együtt is. A felingerült Dion barátjainak a tanácsára közönséges módon orozva meggyilkoltatta Heraklideszt, jóllehet sokszor volt alkalma arra, hogy törvényesen megölesse.

Egyébként terve is a zsarnokok szokásos útjára terelték. Hogy terveit keresztülvihesse, megtartotta zsoldosait; hogy ezeket fizethesse, először is elkobozta ellenfeleinek a vagyonát, majd pedig rendkívül súlyos adókkal sújtotta párthíveit. Teljes bizalmával ajándékozta meg Kallipposzt, ez pedig, talán Dénes vásárolta meg, arra használta ezt fel, hogy elveszítse. Kallippos és testvére, Philostratos, Dion ellen izgatták régi ellenfeleit és az új elégedetleneket. Dion, miután értesítették erről, nem akart bizalmatlankodni: „Nem érdemes élni, monda, ha Heraklides meggyilkolása után most saját barátait kellene az embernek meggyilkolnia”. Zsoldosai, kiket Kallippos felbérelt, orozva meggyilkolták palotájában 354-ben. Ötvenötéves volt.

Kallippos, kit most szabadítónak ünnepeltek, kezébe kerítette a hatalmat. Dion barátai először lázadtak fel. Eudemos elesett az ütközetben és Aristoteles neki ajánlotta a *Lélek c.* párbeszédét. Végül Hipparinosnak, Dion egyik unokaöccsének sikerült Syrakusát elfoglalnia. Hogy mily aggodalommal kísérte Plátó mindezeket az eseményeket, megtudhatjuk *hetedik és nyolcadik leveléből*. Válaszul írta őket Dion barátainak, kik tanácsot kértek tőle első felkelésük és Hipparinos győzelme után. A valóságban azonban inkább a közönséghez intézte őket, mint védelmi iratokat és politikai manifesztumot. Plátó elmondja bennük első utazását, összeköttetését Dionnal, két egymást követő tartózkodását az ifjabb Dénes udvarában, hiábavaló erőfeszítéseit, hogy meghiúsítsa a végleges szakítást közte és Dion között. Elmondja, mily reményeket helyezett Dionba, melyeket az áruló gonosztette meghiúsított. Végül körvonalazza syrakusai barátai számára, hogy kell viselkedniök és újból kifejti a politikai bölcsesség alapelveit, melyek nélkül nem lehetséges állami jólét.

IV. Mérsékelt kormányzat tervezete

Plátó egész bölcséletét kettős irányzat jellemzi: az abszolút tökéletesség utáni törekvés a megismerésben és cselekvésben; a meghajlás a szükséges egyezkedés előtt, hogy az emberi gyengeség egy részét megvalósíthassa, a lehető legnagyobb részét ennek az eszményi tökéletességnek. Boldogító látás és türelmes elemző munka, csálhatatlan tudomány és igaz vélemény, menekülés a világtól és a valósággal való foglalkozás, szemlélődő élet és kötelező apostolkodás lényeges ellentéte minden bölcséleti vagy vallásos gondolatnak, mely azon fáradozik, hogy az embert önmaga fölé emelje. Meg kell mászni a magaslatokat, de jól ki kell használni a kanyarulókat. Plátó költő és álmodozó volt, de bölcs is, kibén megvolt a mérséklet és a helyes mérték érzéke. Dion barátaihoz írt levelei, a *Politika* és a *Törvények* azt mutatják, hogy Plátó amint megöregedett korban és tapasztalatokban, mindjobban azon irány felé hajlott, amit ő maga „második életmódnak” nevezett.

A *Politika* célja, hogy meghatározza az államférfiút. Ha szigorúan ragaszkodunk felfogásához, a jó kormányzónak csálhatatlan ismertető jele a tudomány. Mint a város orvosának nem szabad zavarba jönnie a szabályok és törvények miatt, melyek nyakasak és

nehézkesek és nem tudnak alkalmazkodni az emberi élet váltakozó valóságaihoz. Okos és simulékony, mindenkor szabatos tudománya az egyedüli törvény. Beleegyezést sem kell kérnie: a szükséghez képest akár meggyőzéssel, akár erőszakkal alkalmazza, cselekvésének jótékony hatása lesz minden esetben jogának egyedüli kritériuma. Az a kormány az egyedül helyes, melynek ő a feje, a többiek mind csak pártok. Helyesen kifejtett tétel ez és Plátó, ki örömét találta abban, hogy kifejtse, osztályokba sorolta a *pártokat* vagy létező alkotmányokat, a túlzott demokrácia rajza csípős szatíra, melyből még kiérzik a fájdalom, melyet Sokrates elítéltetése okozott neki.

De hol találjuk meg ezt az eszményi egyeduralkodót? „Nem úgy születik az államban a király, mint a kaptárban, hogy rögtön egyedül álló legyen testi és lelki felsőbbsege következtében”. Az emberek kétségtelenül közfelkiáltással választanak meg ezt a csalhatatlan és jótékony királyt, de nem tudnak hinni abban, hogy emberi lény olyan lehessen, hogy korlátlan hatalom birtokosa lehessen. Tudják, hogy az uralkodó, ki nem talál ellenállást, annyira megrészezszi hatalmától, hogy elveszíti eszét és emberiségét. Meg kell tehát elégednünk kevesebbel és el kell fogadnunk a törvény szerinti kormányzatot.

A *levelek* ugyanezt mondják: „Hogy Isten szolgálai vagyunk, rendben van, de már mértéken túl halad, ha embernek a szolgálai leszünk”. A különböző syrakusai pártok számára körvonalazzák a kormányzatot, mely kibékülést és jólétet biztosíthat. Újra be kell népesíteni a görög városokat és szabadabb szövetségben kell őket egyesíteni. Syrakusát, mint primus inter pares, hárman kormányozzák, akik a három ellentétes pártot képviselnék. Különösen a vallási hatalmat gyakorolnák, miután a polgári hatalom harmincöt törvényőr kezében összpontosulna. Egyenlőséget és egyforma jogokat kell biztosítani minden polgárnak. Ez a merész terv nem volt-e inkább csak a bölcselő álma? De mégis sokban hasonlít ahhoz, melyet a korinthusi Timoleon valósított meg 345 és 337 között és Plátó politikai eszményére ismert ebben a hősből, ki, miután felszabadította Sziciliát és visszaállította a mérsékelt demokráciát Syrakusában, lemondott a diktatúráról és mint egyszerű magánember akart meghalni.

Végül Plátó életének utolsó éveit egy hatalmas mű, a *Törvények* megírására szentelte, melynek kiadására azonban már nem maradt ideje. Részletesen kifejti benne annak a kormányzatnak a mintáját, mely ugyan nem a legtokéletesebb, „de legjobban megközelíti azt”. A *Törvények* általános, vallási, polgári és büntetőjogi törvénykönyv. Minden egyes törvény előtt kifejti annak okait és erkölcsi buzdítást nyújt, mert a plátói törvényhozó nevelő, ki felvilágosít és meggyőz, mielőtt parancsol.

Plátó nem feledkezett meg eszményéről. Mire lenne szükség, hogy a lehető leggyorsabban behozható lenne a tökéletes alkotmány? Arra, hogy egy fiatal és bölcselő zsarnok megegyezzen egy bölcs törvényhozóval. Azonban Plátó mindjobban és jobban meggyőződött arról, hogy nem lehet megtalálni a bölcselő zsarnokot és hogy a teljhatalom megrontja az embereket. Vajon tényleg csak arra a távoli múltra gondol-e, vajon nem helyesbíti-e önmagát, mikor a régi idők egyes törvényhozóinak a szemére veti, hogy azt képzelték, „hogy a vallásos eskü az igazságos határok közé szorítja a fiatal uralkodó vágyait, ki oly hatalmat örökölt, melyet a zsarnokságig fejleszthet?” Azt akarja, „hogy sohase szervezzenek oly tekintélyt, mely nem lenne mérsékelt”. Éppígy elítéli a korlátlan szabadságot. A bölcs alkotmánynak egyben monarchikusnak és demokratikusnak kell lennie; amikor elhagyják ezt a helyes középutat, vagy a kényuralomhoz jutnak, mint a perzsák, vagy pedig a túlzott féltelenséghez, mint az athéniak. Az athéni demokrácia, mondja Plátó, „theokrácia” lett.

A kormányforma, melyet javasol, a lakedémoniai arisztokráciát és a Solon-féle demokráciát veszi mintaképül, és olyan, amit a XIX. században alkotmányosnak és bérfizetőnek neveztek volna. Harminchét törvényőrből, három tábornokból és háromszázhatvan tanácsosból állana, kiknek mindegyikét az egész nép választaná. A polgárok négy osztályt alkotnak a vagyonuk alapján és miután csak a két első osztály tagjai

számára kötelező a szavazás, a többiek gyakori tartózkodása a szavazástól mérsékelné az általános szavazati jogot. Az a szerep, melyet a tulajdon játszik ebben az alkotmányban, mutatja, hogy Plátó lemond a kommunizmusról, még a *Köztársaság* részleges kommunizmusáról is. Eszménynek tartja, azonban elismeri, hogy nem alkalmazható „oly emberek között, kik olyanoknak születtek és úgy nevelkedtek, mint a mostaniak”.

Visszaállítja tehát a házasságot és minden polgár számára kötelezővé teszi. Korának az erkölcei annyira romlottak, hogy nem meri megtiltani a természetellenes szerelmet, azonban határozottan elítéli és okos rendszabályok által oly közvéleményt akar teremteni, ami ezt a bűnt aljasságnak bélyegzi. Amit a házasság céljáról és méltóságáról mond, gyakran a keresztény erkölcsstan előírásaira emlékeztet.

Szerencsétlenségére látóköre még mindig egybeesik a görög városok szűk határaival; még azt is elő akarja írni, hogy az állam csak ötezer családból álljon, éppezért gondoskodni akar oly eszközökről, melyek megakadályozzák a lakosság túlgyors szaporodását. Azonban főleg a kivándorlásra gondol és nem beszél már, mint a *Köztársaságban*, azon gyermekek kitételéről, kiket az állam nem akar felnevelni. Megborzad az ember, mikor Plátó és Aristoteles egész nyugodtan ily rendszabályokat írnak elő: divatosak voltak ezek Spártában, sőt magában Athénben is. Úgy látszik, az emberi élet nem lehetett mindaddig szent, míg egy isteni üdvözítő meg nem váltotta.

V. Az állam szellemi alapjai

Plátó azonban mégis szereti a gyermeket és érdeklődik utána már akkor is, mikor még dajkája karjaiban van. Törvényhozónkat érdekli minden: a csecsemők higiénája, a fizikai és erkölcsi alkalmazkodás nehézsége, a játékok, a tornászat, a lakomák; részletekbe bocsátkozik és a szükséghez képest mosolyogva kér bocsánatot, mert ily aprólékos dolgokkal foglalkozik. Elismeri, hogy a vígjáték hasznos lehet az erkölcsök megjavítására, azonban a komédiás művészetét mégis csak alsóbbrendűnek tartja és eltiltja tőle a polgárokat. Ha már nem is küldi száműzetésbe a tragikus költőket, mégis szigorúan megtiltja nekik, „hogy a népnek oly elveket hirdessenek, melyek ellenkeznek a törvényhozó tanításával”. Munkáikra vonatkozólag behozza tehát „az előzetes cenzúrát”. Szükségesnek tartja a számok, a számolás, a mértan és csillagászat tudományát. Minden szabad embernek legalább is elemi ismereteinek kell lenniök belőlük. Végül *nevelésügyi minisztériumot* szervez. Minden ötödik évben a tisztviselők a törvényörök közül titkos szavazás útján megválasztják azt az embert, kit legalkalmasabbnak tartanak az ifjúság nevelésére.

Nem feledkezett meg arról, hogy a *Köztársaságban* lényegileg bölceleti és szinoptikus nevelést adott az eszményi állam öreinek. Itt is „az örök elitje képviseli az értelmiséget”. Nemcsak alaposabban kell elsajátítaniuk mindazokat a tudományokat, melyeket a szabad emberek tanulnak, hanem azt is tudniok kell, mily összefüggésben vannak egymással, különösen pedig, mily viszonyban vannak az erénnyel, a széppel és jóval. Végül pedig ott van az a tudomány, mely valamennyinek a koronája és amit Plátó a *theológiának* nevez. Az állam elöljáróinak ki kell benne tűnniök: „Nem lehet a város kormányzását oly emberekre bízni, kik nem tudják mindazt, amit az istenekről tudni lehet”. A tudatlanság ezen a téren szüli az istentelenséget, az istentelenség pedig erőszakhoz és a törvények megvetéséhez vezet.

Ez a tudatlanság azonban, sajnos, nagyon elterjedt. Plátót elszomorítja és méltatlankodik amiatt, hogy manapság az ifjúságnak be kell bizonyítani az istenek és a gondviselés létezését. Mégis meg kell ezt tenni, mert az állítólagos tudós elméletek azt tanították, hogy a mindenség nem az isteni értelem, hanem a természet és a véletlen műve.

Már régóta nyugtalanítja ez Plátót. Elítélte őket a *Szofista* egyes helyein. A *Philebosban* hirdette, hogy királyi lélek és királyi értelem igazgatja ezt a világot. *Timaiosban* elmondja,

hogyan keletkezett ez a világ, a látható isten, az érthető isten képmása. Isten jó és miután nem ismeri az irigységet, azt akarta, hogy minden a lehetőség szerint hozzá hasonlítson. Kezébe vette tehát a rendetlen mozgásban levő, a nyugtalan kaotikus anyagot, amilyen az természetes állapotában volt. Értelmet és célszerűséget helyezett bele, így *rendet, világot* csinált belőle, ami a legjobb és a lehető legtökéletesebb világ.

Titnaios tudós párbeszéd. Plátó kiigazítja benne korának egész materialista tudományát, hogy felhasználhassa a mindenség és az ember megmagyarázásában. Hasonlóképpen kijavítja a régi kozmogóniákat is. Ahelyett, hogy a dolgok eredeténél, mint amazok, vak és gondolatnélküli princípiumot tételezne fel és hogy első helyre az ég és föld keletkezését tenne és csak azután, sokkal későbbi időbe az isteneket és isteni értelmet, első helyre a legfőbb okot helyezi: Istent, ki a világot jósága által teremtette; a szellemet, ki elgondolja az eszményi rendet és azt az anyagra kényszeríti. Nem határozza meg ezt az Istent oly világosan, mint azt megkövetelné a keresztény teológia pontos meghatározásaihoz szokott olvasó; egyetlen régi gondolkodó sem nyújtotta ezt sem előtte, sem utána. Istene azonban mégis az abszolút lény, a tökéletes értelem és az általános jó egyben. A világ azért isteni, „mert Isten lakik benne”. Istennek ez a jelenléte az a rend, melyet rendező értelme teremt. „Mindazokban a dolgokban, melyekből hiányzik Isten, csak rendtelenség és zavar van.”

Az Istenbe vetett hit Plátónál nem pusztán állásfoglalás. Nem a politikai újtó színlelése, ki a népet oly formulákra tanítja, melyeket csak társadalmi szükségességük tesz igazzá. Plátó hisz az Istenben, amint hisz az igazságban és a változhatatlan igazságosságban. Nem kevésbé ismeri el azonban a vallásos hit társadalmi hasznosságát és szükségességét. Nem is elégszik meg azzal, hogy hirdesse, hanem kötelezővé teszi. Az államban, amint azt a *Törvények* bemutatják, állam elleni vétségnek minősítik, ha valaki nem hisz az istenekben, gondviselésükben, megvesztegethetlen igazságosságukban. A bűnt bűnének nagysága szerint börtönbüntetésre, halálra vagy örökös száműzésre fogják ítélni.

Azonban Plátó irgalmas a jóhiszemű hitetlenekkel szemben, kiknek helyén van a szívük és kerülnek az igazságtalanságot. Elnéző a szellemileg gyengékkel szemben is és csak a vallási és politikai gonosztevők, a szélhámosok, szofisták és zsarnokokkal szemben kérlelhetetlen. Végül hangosan hirdeti, hogy az erő nem tudja az igazságot kötelezővé tenni, ha a meggyőzés nem jön segítségére és a *Törvények* egy egész könyvét, a tizediket, buzdításra és bizonyításra szenteli. Miután nem kizárólag bölcselőkhez szól, éppoly gyakran beszél az *istenekről*, mint az *Istenről* és oly bizonyítékokat nyújt, amelyeket mindenki megérthet: a világ rendjét, az összes népek közmegegyezését. Azonban hosszabban kifejt egy másik, már tudományosabb bizonyítékot, mely ugyan látható tényen alapszik: az ég mozgását. Minden mozgás mozgatót tételez fel, a mozgások egész sorozata pedig a legfőbb mozgatót. Ez nem mástól nyeri mozgását: önmagát hozza mozgásba. Azonban csak egyetlen lény tudja önmagát mozgatni: aki önmagának saját lét- és éltető princípiuma. Tehát van egy lélek, ki az egek mozgását irányítja. Anyagtalan, értelmes és jó. Isteni gondviselése örökös mindenek felett, az általános jó szempontjából rendezvén a fizikai és erkölcsi világ minden egyes részletét.

Igaz, hogy örökös harc dúl a jó és rossz között és sokszor mintha emez győzedelmeskednék itt a földön. Azonban ebben a küzdelemben, mely „rendkívüli éberséget” követel, az istenek szövetségeseink. Ne gondoljuk, hogy valaha is hozzájárulnának az igazság elárulásához, vagy hogy a gonoszak aránya és tömjénezése megnyerheti őket, „mint ahogy a farkasok hízelgése megtéveszti a kutyákat”. Csak egyetlen módon lehet Isten szeretetét megnyerni: „ha minden erejével azon fáradozik az ember, hogy hozzá hasonló legyen”. A mese beszél isteni lényekről, kik Kronos idejében úgy kormányozták az embereket, mint emezek kormányozzák a náluk alacsonyabbrendű állatokat. Isten már nem kormányoz minket ezen isteni pásztorok által, azonban lelkünknek halhatatlan része, az értelem, belőle árad ki. A törvények, melyeket a köz- és magánéletünk számára ír elő, az isteni gondviselés törvényeinek a másolatai és mivel mindenkor a legfőbb jót tartják szem előtt, mindenütt a

rendet és igazságosságot akarják megalapítani. Az egyén életének irányításában, a tisztviselők a város kormányzásában abban találják meg a legbiztosabb szabályt, hogy ezen törvényeknek engedelmeskednek. Mert Isten és nem az emberek szeszélye vagy erőszakossága állapítja meg a dolgok igazságos mértékét. Ezért ismétli Plátó ezen utolsó munkájában, mely mint gondolkodónak és államférfiúnak a végrendelete, azt a parancsolatot, mely összegezi gondolatainak lényeges tartalmát: „Kövesd Istent, utánozd Istent”. A kifejezés, melyet a „régí hagyományokból” merít, hogy Isten mindenütt való jelenlétét és láthatatlan tevékenységét kidomborítsa, bölcséletére is tökéletesen alkalmazható: Isten valóban „kezdete, közepe és vége”.

Plátó örökélete

Plátó nyolcvanéves korában halt meg, 347-ben, Theophilos archonsága alatt. A krónikások szerint „Fülöp király uralkodásának tizenharmadik évében” történt ez, mert a történelem ebben a pillanatban azt kezdi figyelni, ki nemsokára elragadta a görög városok függetlenségét, amire oly büszkék voltak. Arra használták fel függetlenségüket, hogy páratlan civilizációt teremtsenek meg, de arra is, hogy egymást kölcsönösen szétmarcangolják állandó háborúk által, melyeket Plátó nagyon helyesen polgárháborúknak nevezett. Egész a végkimerülésig folytatták ezeket a háborúkat. Athén saját szövetségesei ellen indított háborút abban az időben, mikor Fülöp elfoglalta Amphipolist 357-ben. A „társadalmi háborút” a „szent háborút” követte. A delfii szentélyhez tartozó egyik területre vonatkozó vitából keletkezett és tíz éven keresztül, 356-tól 346-ig, Görögország fele részt vett benne. Fülöpnek volt haszna belőle, ki ezáltal továbbterjesztette hódításait. Pár hónappal Plátó halála előtt elfoglalta Olynthost, amit rosszul védelmeztek az athéniek, jöllehet könyörögve kérte őket erre Demosthenes. Tíz évvel később, a chaironeai ütközet után Görögország ura lett.

A kor, melyben Plátó élt, nagyon gazdag eseményekben, annál szegényebb eseményekben élete. Hacsak a belső sikereit tekintenők, elhibázottnak kellene életét tartanunk. Majdnem harminc évig azzal a gondolattal foglalkozott, hogy természetes hivatását – legalább is annak tartotta – követi és részt vesz Athén politikai életében. Sokrates halála megértette vele, hogy minden közvetlen tevékenység hiábavaló és megláttatta vele azt az értelmi és erkölcsi reformot, mely szükséges előfeltétele volt az igazán hatásos politikának. Belenyugodott abba, hogy visszavonul az Akadémiába, hogy tanítása és párbeszédei által előkészítse a távoli és kétséges jövőt. Azonban rövidebb útról, oly uralkodóról álmodozott, ki hatalmát az eszme szolgálatába állítaná és harc nélkül befejezné a szükséges forradalmat. Végül elérkezett az alkalom ahhoz, hogy megvalósítsa az igazságosság országát. Tudjuk, mily lelkesen válaszolt a meghívásra, mily makacson folytatta a kísérletezést és hogyan bukott el siralmas módon az ifjabb Dénessel, majd pedig kedvenc tanítványával, Dionnal. Ami pedig saját hazáját illeti, ahol tartózkodott a cselekvéstől, bizony ott is érezte az ütések, melyek érték és ha néha egy kissé igazságtalan is volt vele szemben, mégis sokkal jobban szerette, semhogy ne töltötte volna el fájdalommal hanyatlása.

Plátó gyakorlati sikertelensége váltságdíj volt, melyet azért a hatásért kellett fizetnie, amit kora gondolkodására gyakorolt. Hogy kiképezze az állam jövő megmentőit, a politikai tudományok iskoláját alapította meg. Számára ez csak alkalmazása volt annak, amit királyi tudománynak vagy bölcséletnek nevezett, mely önmagában egyesítette és megkoronázta az összes tudományokat. Akadémiája valóban a magasabbrendű oktatás központja, a mi egyetemeink első mintaképe volt. Egész a Krisztus utáni VI. századig fennmaradt. Akkor már csak kis pogány cenaculum volt, mely elszigetelten állott a keresztény világban. Justinianus rendelete 529-ben bezáratta. Azonban ott tanult a későbbi híres alexandriai iskola több nagy tanítója és mikor a VII. században ez az iskola Konstantinápolyba került, hozzájárult ahhoz, hogy a bizánci birodalomban fennmaradjon a görög tudomány és valami a platonikus szellemből.

Nem sok kilátása volt ennek a szellemnek, hogy megmaradjon a maga tisztaságában, hacsak az iskolák hagyománya őrizte volna meg egyedül. Plátó közvetlen utódai, Speusippos és Xenokrates alatt már kezdett elszegényedni és az alexandriai mesterek hosszú sorozatában alig találunk kiválóbb neveket. Plátó, ki a tanítást közvetlen gondolatkicserélésnek tartotta, csakis az élőszóval történő közlésre bízta magát. Az írás mesterségét csak előkelő szórakozásnak tartotta; a könyv szerinte csak kincstára a kedves emlékeknek a mester és tanítványai számára. Párbeszédei, melyeket „játszadózva” írt és amelyek telve vannak

csodálatos költészettel, páratlanul lelkes gondolatokkal, lettek tanításának és tevékenységének igazi folytatói. Mindenkor sugalmazást találtak bennük mindazok, kik teremteni és reformálni akartak: költők, művészek, tudósok, politikai újítók. Vallásos és misztikus lángjukat azonban egy napon elragadta és elnyelte egy tiszta láng, melyet Plátó maga is valóban isteninek nevezett volna.

Az egyházatyák nem mulasztották el, hogy megjelöljék a platonizmus hiányait és gyenge oldalait: engedményeit a polytheizmussal szemben; az anyag előlétezését, mely csökkentette a teremtő tevékenység munkáját; a kommunista erkölcs eltévelyedéseit, azt a veszedelmes irodalmi elnézést, melyet a pogány szerelemmel szemben tanúsított. De lehetetlen volt, hogy ne fogadták volna szívesen azt a segítséget, melyet oly soká tana nyújtott akkor, mikor szövetségeseket kerestek hitvédelmi és hódító erőfeszítésükben. Pascal *Pensées*ében ez utalást fűzi be: „Plátó, ki előkészít a kereszténységre”. Caesareai Eusebius és Szent Ágoston ezt mondották: „Plátó közelebb áll hozzánk, mint bárki más”; ugyancsak tőlük származik ez a kijelentés: „A platonizmus a kereszténység előcsarnoka”. Szent Justinus, Alexandriai Kelemen, Origenes, Szent Vazul, Nazianzi Szent Gergely örömmel állapítják meg, hogy Plátó sejtette és hirdette az igazságot. Eusebius a *Praeparatio Evangelica* három könyvét egészen neki szentelte és oly gyakran idézi párbeszédeit, hogy szinte eltűnik azoknak szövege mögött.

Örömmel fedezték fel az egyházatyák Plátónál az Isten létezését, a Gondviselést, a Szentháromság dogmájának sejtését, a teremtést, a lélek halhatatlanságát, az államhatalomnak a vallás szolgálatába való állítását, az örökös harcot a test és lélek között. Néha azt állították, hogy Mózesről lopta tanítását, máskor ismét, hogy Isten rendkívüli segítségének köszönhette. Lehetetlen volt, hogy meg ne lepték volna őket bizonyos hasonlatosságok magukban a kifejezésekben. Azt olvasták a *Törvényekben*, hogy Isten igazságossága végül mégis utoléri a gonoszokat. „Nem tudsz előle elmenekülni, ha oly kicsi vagy is, hogy a föld mélyébe bújhatsz, sem akkor, ha oly nagy vagy, hogy az egekig emelkedhetsz.” Megcsodálták a *Köztársaságban* a félreismert, megostorozott, keresztrefeszített igaznak az alakját. Szívesen szögezték le, hogy Plátónál és Szent Pálnál is megtalálható „a két ellentétes törvény, melyek egymás ellen harcolnak tagjainkban”. Mikor már a *Törvények* és még előttük a *Thaiaites* kijelentik, hogy a jó és gonosz között örök harc dúl és hogy ebben a harcban az istenség a szövetségesünk, nem látjuk-e már kialakulni itt az *Isten Országának* alap gondolatát?

Igaz, hogy a középkorban Plátó párbeszédei közül alig ismertek mást, mint a *Timaiost* és egy hozzáírt magyarázatot, mi alig magyarázza meg. Tanítását nagyon is különböző értékű közvetítők vagy pedig Aristoteles kritikái alapján ismerte meg. Azonban Szent Bonaventura, ki szerint „a bölcsélet a lélek felemelkedése Istenhez” Szent Ágoston révén nagyon sokat megőrzött a platonizmusból. Ez a szellem nem hiányzik a thomista rendszerből sem. Aristoteles mellett aréopagita Dénes a nagy sugalmazója Szent Tamásnak, és egész sereg gondolatot ad neki, melyek még a neoplatonizmus és platonizmus forrásából csobognak. Benozzo Gozzoli, ki a *Szent Tamás diadalában* a skolasztikai bölcsélet mesterének jobbára Aristotelest, baljára pedig Plátót állítja, helyesen fejezi ki azt az együttes hatást és ennek a kétféle befolyásnak megfelelő fontosságát.

A platonizmus küldetése még egyáltalán nem fejeződött be, mert sokkal inkább szellem, mint rendszer és könnyen lép szövetségre minden hódító gondolattal. Módszerében aggályos, szükséges formuláiban pontos és szigorú; elfogad és szívesen szorgalmaz javításokat és kritikákat; minden tudományt és minden emberi tökéletességet lényegében tökéletlennek tart. Soha ki nem fáradó kíváncsisága minden új erőfeszítés előtt rokonszenvenné teszi. Irányelvei rendkívül határozottak, látóköre azonban mindenkor nagyon is tágítható, eszménye mindenkor végtelenül felette áll annak, amit a ma megvalósít. Sajat magáról azt állította,

hogy kielégítetlen szeretet: minél többje van, annál többet kíván. Így tehát nem zárkózik el az állandó haladás elől, mivel a túlvilágba helyezi a tökéletes igazságot és a Legfőbb Jót.